

*0: EK
*1: 2009-2010
*2: 4
*3: WordXP
*4: 4de vergadering
*5: Dinsdag 13 oktober 2009
*6: 10.00 uur
**

Voorzitter: Van der Linden

Tegenwoordig zijn 71 leden, te weten:

Van de Beeten, Bemelmans-Videc, Benedictus, Van den Berg, Biermans, Van Bijsterveld, De Boer, Broekers-Knol, Doek, Dölle, Van Driel, Dupuis, Duthler, Eigeman, Elzinga, Engels, Essers, Flierman, Franken, Goyert, De Graaf, Hamel, Haubrich-Gooskens, Hendriks, Hermans, Hillen, Ten Hoeve, Hofstra, Holdijk, Ten Horn, Huijbregts-Schiedon, Janse de Jonge, Van Kappen, Kneppers-Heijner, Koffeman, Kox, Kuiper, Lagerwerf-Vergunst, Laurier, Leijnse, Leunissen, Van der Linden, Linthorst, Meindertsma, Meulenbelt, Meurs, Noten, Peters, Puffers, Quik-Schuijt, Reuten, Rosenthal, Schaap, Schouw, Schuurman, Slager, Slagter-Roukema, Smaling, Strik, Swenker, Sylvester, Terpstra, Thissen, Timmerman-Buck, Vedder-Wubben, Vliegthart, De Vries, De Vries-Leggedoor, Werner, Westerveld en Willems,

en de heer Balkenende, minister-president, minister van Algemene Zaken, de heer Bos, viceminister-president, minister van Financiën, de heer Rouvoet, viceminister-president, minister voor Jeugd en Gezin, de heer Verhagen, minister van Buitenlandse Zaken, mevrouw Ter Horst, minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, de heer Plasterk, minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de heer Van Middelkoop, minister van Defensie, mevrouw Cramer, minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, de heer Eurlings, minister van Verkeer en Waterstaat, de heer Klink, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, de heer Van der Laan, minister voor Wonen, Wijken en Integratie, de heer Timmermans, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, mevrouw Albayrak, staatssecretaris van Justitie, mevrouw Bijleveld-Schouten, staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mevrouw Van Bijsterveldt-Vliegthart, staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, mevrouw Dijkema, staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de heer De Jager, staatssecretaris van Financiën, de heer De Vries, staatssecretaris van Defensie, mevrouw Huizinga-Heringa, staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, en mevrouw Bussemaker, staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

**

*N

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Asscher, Tan en Smaling, wegens verblijf buitenslands;

Yildirim, wegens ziekte.

Ingekomen is een bericht van verhindering van de minister van Justitie wegens verblijf buitenslands in verband met een werkbezoek aan Aruba en de Nederlandse Antillen, alsmede het Caribische Hof van Justitie in Trinidad.

De minister van Economische Zaken zal de vergadering eerder verlaten wegens belangrijke buitenlandse verplichtingen.

In de loop van de middag en avond zal een aantal bewindspersonen gedurende enige tijd afwezig zijn wegens werkzaamheden in de Tweede Kamer.

**

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: De staatssecretaris van Economische Zaken is niet aanwezig. Zijn bericht van verhindering heb ik niet aanvaard.

**

*B

!Algemene politieke beschouwingen!

Aan de orde zijn:

- de algemene politieke beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota voor het jaar 2010 (32123).

De **voorzitter**: Ik heet de minister-president en alle overige bewindspersonen van harte welkom.

**

De beraadslaging wordt geopend.

*N

De heer **Rosenthal** (VVD): Voorzitter. Mag ik om te beginnen uw welkom aan het kabinet van mijn kant onderstrepen? Wij zitten hier immers in de Kamer van heroverweging. Ik begrijp dat het kabinet erg van heroverwegen houdt. Daarom zal het zich hier ongetwijfeld heel erg thuis voelen.

Wij liberalen geloven in vooruitgang en in een maatschappij van vrije mensen. Een maatschappij waarin de mensen hun kwaliteit individueel en in vrijwillige verbondenheid met elkaar benutten. Wars van groepsdwang, wars van opgedrongen collectivisme en ook wars van opgelegde solidariteit, die dus nooit echte solidariteit kan zijn. Een maatschappij ook waar de toekomst van de mensen bepalend is en niet hun herkomst. Waar tolerantie eindigt zodra de intolerantie begint. Een maatschappij ook waar alle Nederlanders die werken en willen werken, dus de

hardwerkende Nederlanders, niet voor de voeten worden gelopen met nutteloze regels.

Wij liberalen willen dat de mensen ruimte voor zichzelf hebben, dat zij uit vrije wil met elkaar samenwerken en dat de Staat daar zoveel mogelijk buiten blijft. Maar ook wij zijn ons ervan bewust dat wij de Staat nodig hebben om zijn kernfuncties en dat de vrijheid die wij zo koesteren zowel op als met de Staat moet worden veroverd. Zonder staat geen burgerlijke en politieke vrijheid, geen vrije markt, geen orde. Maar dan moet het wel een staat zijn die zich niet te buiten gaat aan bevoogding en betutteling.

Dit kabinet heeft de staatsmacht toevertrouwd gekregen, maar het laat het afweten. Wij voelen dan ook van onze kant een grote afstand tot dit kabinet. En wij niet alleen. Ook de mensen in het land hebben goed door dat de huidige diepe crisis daadkracht en durf vergt, maar dat zij daarvan erg weinig merken. Zoveel te meer merken zij van bevoogding, betutteling, bureaucrativering en op zijn tijd ook wat wij noemen moraalfundamentalisme. Ik kom daarop straks met enkele voorbeelden terug.

De tijd pauzeert niet, zeggen de Friezen. Zij zeggen het in het Fries en ik beheers die taal niet. Het kabinet zit nog steeds onverkort vast aan defensieve compromissen van begin 2007. Lastige kwesties zijn geparkeerd of doorverwezen: het ontslagrecht, de huurmarkt, kernenergie. En het is nu, twee weken na 1 oktober, ook weer wachten op het AOW-besluit. Dit alles tijdens een diepe financieel-economische crisis waarbij vooruitschuiven de slechtst denkbare optie is. Want vooruitschuiven betekent onzekerheid en die onzekerheid mag je niet afdoen als een statement of fact, zoals het kabinet doet. Zie over dat punt ook het advies van de Raad van State op de Miljoenennota. In tijden van onzekerheid, zegt ook de Raad van State, moet je resoluut heldere besluiten nemen.

Dat is nodig, want als je dat niet doet valt Nederland terug. Dat dreigt op dit ogenblik te gebeuren. Jaren achtereen was de ambitie een toppositie op de internationale ranglijsten. Die ambitie vinden wij bij dit kabinet te weinig terug. Wij zijn momenteel nog de achtste exportnatie ter wereld, maar op de Global Competitiveness Index staan wij nog net op de tiende plaats. Wij zijn daar achteruit gegaan. Ook de arbeidsproductiviteit, ooit internationaal ons paradepaardje, valt terug. Wij dreigen het in de internationale concurrentieslag niet meer te redden tegenover landen met een forsere inzet op technologische ontwikkelingen.

Ook met onderwijs en onderzoek staan wij lager. De Tweede Kamer zei bij de algemene beschouwingen aan de overkant, zoals wij de Tweede Kamer noemen, dat Nederland terecht moet komen bij de top vijf van onderwijs en wetenschap. Ja, en dan is het voor mijn fractie toch tekenend wat er gebeurt wanneer minister Plasterk in Buitenhof praat. De aankondiging van het programma gaat over die top vijf, maar de minister zegt er in dat programma eigenlijk niets over. Meer in het algemeen: hij vergeet daar de eigen handtekening onder de investeringsagenda

onderzoek van drie jaar geleden te melden. Hij zegt in dat programma alleen maar dat hij buiten de 20%-scenario's zal blijven. Mag ik de premier overigens de vraag stellen of zelfs dat wel klopt?

Er is veel maatschappelijke dynamiek en economische energie in dit land, maar die dynamiek en energie staan in schril contrast met de bestuurlijke stroperigheid en de bestuurlijke drukte. Er zit geen slagkracht in de besluitvorming. Dat wreekt zich in de economische crisis, want die is nu ook een crisis van de openbare financiën, dus een crisis van de Staat. De gigabedragen van de staatsschuld staan symbool voor een topzware Staat, als een reus op lemen voeten. Dat stelt de legitimiteit van de toch al topzware Staat op de proef.

Onderwijl is het wel een staat, een overheid, die zich tot achter de voordeur met alle Nederlanders bemoeit. Mijn fractie vraagt zich af hoe het kan dat in Nederland meer wordt afgeluisterd dan in elk ander land ter wereld. Hoe kan het dat er bij ons zoveel wordt getapt? Hoe kan het dat anonieme meldingen toch in dossiers terecht komen? Ik ga nog even verder, dan zitten wij bij een punt dat de heer Noten twee jaar geleden erg aansprak. Hoe kan het dat de overheid elk kind via de nog steeds dubieuze vragenlijsten van het elektronisch kinddossier stigmatiseert? Dan komen er nog een paar.

De heer **Noten** (PvdA): Het is een indrukwekkend lang rijtje. Ik was al bang dat de heer Rosenthal niet meer zou terugkomen op de crisis, maar achter de voordeur zou blijven. Dat was ook het geval. Even terug naar de crisis, want hij zegt daarover enkele zaken. Overigens verrassend weinig voor deze tijd. Hij zegt dat hij forsere ingrepen wenst omdat de crisis een crisis is geworden van de overheidsfinanciën. Begrijp ik dat goed? Dat hoor ik hem zeggen. Dat heeft volgens hem te maken met de uitgaven. Het heeft schijnbaar niet te maken met de inkomsten. Wat is zijn voorstel dan in die zin? Komt hij erop terug met voorstellen?

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik kom terug op de economische crisis.

De heer **Noten** (PvdA): Dat is fijn.

De heer **Rosenthal** (VVD): En om hierover geen misverstand te laten: ik heb gezegd dat het nu ook een crisis is van de openbare financiën, dus een crisis van de Staat. Wij hebben een opeenvolging gehad van een financiële crisis en een kredietcrisis. Vervolgens heeft die toegeslagen in wat sommigen wat merkwaardig de reële economie noemen. Toen zijn wij gaan praten over de economische crisis. Wij zitten nu in een situatie waarin vooral ook de openbare financiën in ernstige problemen verkeren. Dat is niet alleen in ons land, maar internationaal het geval. The Economist had hierover laatst een coverstory en muntte toen de crisis waarin wij nu zitten als een "crisis of public finance". Het zij even gezegd.

Wij willen geen overheid die zich tot achter de voordeur met alle Nederlanders bemoeit. Ik zei

het al. Dit impliceert ook dat wij vinden dat bijvoorbeeld de overheid volwassen Nederlanders niet moet verbieden om zondag -- voor sommigen is het dan in zonde -- te winkelen, dat de overheid er niet toe moet overgaan om bedrijven tegen hun zin van een gezinsvriendelijk keurmerk te voorzien waaraan die bedrijven helemaal geen behoefte hebben en dat zij de ouders in Nederland opvoedingsondersteuning opdringt. Dit in plaats van dat de minister die de jeugdzorg in handen heeft, de jeugdzorg op orde krijgt. Dat is waarvoor hij er zit.

Wat dan te doen? Om te beginnen besluiten nemen, allereerst richting de bedrijven. Veel bedrijven zitten dringend om kredieten verlegen. Het zij gezegd: staatssecretaris De Jager zet goede stappen in de fiscale hoek, vindt de VVD-fractie. Mijn complimenten. Daartegenover blijven de garantieregelingen van Economische Zaken helaas voor ruim 60% onderbenut, hebben wij berekend. De minister zegt dan te werken aan "enkele afspraken rond het gebruik en de bekendheid van de instrumenten". Wij vragen vandaag aan de minister-president: welke concrete maatregelen liggen daar voor?

Ik maak een aantal opmerkingen, ook om de heer Noten te bedienen, over de economische crisis, over de crisis van de public finance. In 2008 heeft de staat geïntervenieerd, banken overeind gehouden. Wij vragen ons af of wij geen zorgen moeten hebben over de dynamiek van het financiële systeem en of de financiële markt met interventies van de Staat niet dreigt te bureaucratiseren. Wij vragen dus net als vorig jaar, maar nu zeker ook, hoe de exitstrategie van de regering er wat dat betreft uitziet. Wij horen over herstelperiodes van vijf tot zes jaar en vragen ons af of dat niet sneller zou kunnen.

Wij willen waar het de bancaire sector betreft ook graag weten of de regering van plan is om de verstoringen van het level playing field ongedaan te maken. Het concurrentievoordeel van banken met staatssteun is naar ons oordeel niet gepast. Een voorbeeld zijn de substantieel hogere rentes die de banken met staatssteun aan hun spaarders en beleggers bieden. Over de exitstrategie gesproken: wij willen graag weten wanneer de wijzigingen van de Comptabiliteitswet, zoals door de minister van Financiën aangekondigd, ons zullen bereiken en ook waarom het geven van staatssteun en niet te vergeten de voorwaarden voor beëindiging daarvan nog steeds geen expliciete wettelijke grondslag hebben. Over eerlijke concurrentie gesproken: wij horen intussen ook verontrustende berichten van bedrijven die last hebben van buitensporige steunmaatregelen in andere landen. Minister Van der Hoeven zegt dat het met dit protectionisme meevalt, maar ook hier vragen wij om strakke maatregelen.

In het kader van de crisis van de openbare financiën, van de economie, hebben wij twee vraagpunten over de internationale ontwikkelingen. Het eerste punt zal de minister-president bekend voorkomen, want ik heb daarnaar vorig jaar ook gevraagd. Onze fractie is bezorgd over de mogelijke penetratie van de sovereign wealth funds van

dictatoriale landen op de Nederlandse markt. Kan het kabinet ons inzicht geven in de investeringen van die categorie sovereign wealth funds op de Nederlandse markt? Kunnen de versluierde balansen, die nogal gangbaar zijn, transparant worden gemaakt? Ook hebben wij in dat verband een vraag, een suggestie, een overweging van onze kant. In andere landen, bijvoorbeeld Amerika en Canada, wordt ten aanzien van sovereign wealth funds een national security clause gehanteerd. Zie wat er is gebeurd toen Dubai probeerde om de havens van Amerika naar zich toe te halen, althans in bezit te krijgen. Naar zich toe halen is een beetje moeilijk. In Amerika is er dus een national security clause. Hebben wij die, of zouden wij die moeten hebben?

Dan het tweede punt vanuit de internationale hoek. In de internationale pers staat het soms steviger dan bij ons. Ik citeer en ik zal het vertalen in het Nederlands. "De Europese Commissie is disciplinaire maatregelen gestart tegen Nederland vanwege excessieve financieringstekorten." Wij moeten volgens de Europese Commissie met 0,5% per jaar terug. Hoe pakt het kabinet dit aan?

Ik sprak over defensieve compromissen van dit kabinet. In plaats van defensieve compromissen zouden wij graag offensieve beslissingen zien. Dat geldt, ik zou bijna net als vorig jaar zeggen "het bekende rijtje": flexibilisering van het ontslagrecht, liberalisering van de huurmarkt, kernenergie. Dit zijn punten die ik ook vorig jaar aan de orde heb gesteld. Als er eerder was gehandeld, zeg ik nu ook even in offensieve toon, hadden ondernemers zich niet tien keer hoeven te bedenken voordat zij iemand in vaste dienst nemen, was de bouw er aanmerkkelijk beter aan toe geweest en hadden wij nu -- om dat woordgrapje te maken, ik hoop dat het doorkomt -- niet hoeven vechten tegen windmolens, windenergie. Welke offensieve beslissingen gaat het kabinet op dit punt nemen?

De heer **Kox** (SP): Dit is een Kamer van heroverdenking. Dat betekent dat wij voortdurend tegen de regering moeten zeggen: heroverdenk nog eens wat u hebt gedaan. Maar wij moeten dat ook tegen onszelf zeggen. Ik denk dat de heer Rosenthal dat met mij eens is. Hij zei: ik noem nu hetzelfde rijtje als vorig jaar. Heeft ook de heer Rosenthal sinds vorig jaar nog heroverwogen wat er misschien aan de samenleving mis zou zijn? Hij begon dit hoofdstukje ermee dat het ondernemerschap en het risicodragend kapitaal de kurken zijn waarop onze economie drijft. Dit zou je kunnen zeggen, maar het was vorig jaar ook erg zichtbaar als de molensteen die ons allen naar beneden trok. Er zijn mensen die zeggen dat het niet allemaal de schuld van de regering is, maar dat het altijd hetzelfde liedje is, dat het de schuld van het kapitaal is geweest. Heeft de heer Rosenthal daarover nog nagedacht of heeft hij vorig jaar gezegd: nee, streep eronder, wij hebben niets verkeerd gedaan? Wat heeft de reflectie opgeleverd in de VVD-fractie?

De heer **Thissen** (GroenLinks): Daarop direct aansluitend: ik hoor de heer Rosenthal niet over de hypotheekrenteaftrek, maar wel over de liberalisering van de huurmarkt, de versoepeling van het ontslagrecht en kernenergie. Het komt allemaal terecht bij kwetsbare mensen, mensen met een smalle beurs, of bij kwetsbare waarden van natuur en landschap, maar de kwetsbaarheid van de rijken laat hij ongemoeid?

De heer **Rosenthal** (VVD): In de verhouding tussen Staat en markt zien wij als kernfunctie van de Staat een effectief marktmeesterschap, dus de zorg voor, de bijdrage aan een goed geordende markt. Dat betekent dat wij op zichzelf ontsparingen die er kunnen zijn in een vrije markt wel degelijk onder ogen zien en daarmee ook serieus rekening houden. Wij vinden dus ook dat marktmeesterschap als kernfunctie toekomt aan de Staat.

De heer **Kox** (SP): Wij weten sinds vorig jaar en een jaar daarvoor dat ontsparingen niet kunnen voorkomen, maar dat ze voorgekomen zijn en dat ze de wereld en ons land in een catastrofale crisis hebben gestort. Ik vind het altijd goed om tegen de regering te zeggen wat zij allemaal niet heeft gedaan, maar ik denk toch dat het hier niet is begonnen bij de regering. De regering heeft niet de wereldwijde crisis veroorzaakt. Dat is een crisis van het kapitaal geweest, van het kapitalisme. De heer Rosenthal hoeft mij niet te geloven, maar de heer Wijffels heeft gezegd dat het kapitalisme in de oude vorm is geïmplodeerd. Daarover moet de heer Rosenthal in zijn fractie hebben gesproken: wat is ons nu toch overkomen; waarom is waarvan wij altijd beweerden dat het klopte zo twijfelachtig geworden? Als hij er niet over heeft nagedacht, krijg ik een heel ander idee van wat liberalen eigenlijk zijn.

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik geef twee reacties. De eerste luidt: als je nadenkt en terugdenkt aan de eerste signalen van de kredietcrisis, zie je -- en dat trekt een liberaal zich heel erg aan -- iets wat liberalen van nature zwaar tegen de borst moet stuiten, namelijk het afwentelen van risico's. Daarmee is de kredietcrisis begonnen. Daar houden liberalen niet van, van het afwentelen van risico's in allerlei pakketjes die worden doorgeschoven naar anderen. Daarmee zijn wij dus snel klaar. Dat kan niet, dat mag niet. Ik zie de heer Kox nu bedenkelijk kijken, maar daarmee begon het vooral. Om het rond te maken noem ik het tweede punt. Over de ontsparingen die kunnen plaatsvinden in een vrije markt zeggen wij: jazeker, die moeten niet plaatsvinden. Daarvoor hebben wij dus marktmeesterschap nodig, ook van de Staat. Maar een economie die wil draaien, zal moeten draaien op nog altijd een essentieel onderdeel van hoe wij de economie zien, namelijk aan de hand van risicodragend kapitaal. Zonder risicodragend kapitaal geen bedrijvigheid, geen draaiende economie. Misschien zitten wij daar wel op een ander spoor dan de heer Kox, want ik begreep dat er, toen de kredietcrisis ineens in ons gezicht

ontplofte, binnen de SP -- heel begrijpelijk vanuit die stroming -- nogal veel animo bestond voor wat wij al gauw een plansocialistische geleide economie zullen noemen. Daarvoor voelen wij niet.

De **voorzitter**: De laatste interventie van de heer Kox.

**

De heer **Kox** (SP): Ik heb vorig jaar al gezegd dat wij echt de liberalen niet met pek en veren hoeven te besmeren. Dat geeft rotzooi en dat is ook helemaal niet goed. Maar enige zelfreflectie zou toch wel goed zijn geweest. De heer Rosenthal zegt dat wij altijd risicodragend kapitaal nodig hebben voor een florerende economie.

De heer **Rosenthal** (VVD): Ja.

De heer **Kox** (SP): Het probleem was dat wij allebei dachten dat risicodragend kapitaal betekende dat je ergens iets in steekt en als het niet goed gaat, draag je de schade en als het goed gaat, krijg je de winst. Maar risicodragend kapitaal bleek zo te zijn dat de samenleving de schade gaat dragen als het niet goed gaat. Dat is niet een kleine ontsparing, nee, dat is een systeemfout. Ik dacht dat wij het daarover in het debat van vorig jaar eens werden, dat zelfs liberalen erkenden dat er iets systematisch fout zat in deze vorm van kapitalisme. Maar de heer Rosenthal is er blijkbaar al helemaal overheen. De overheid had gewoon beter marktmeester moeten zijn en dan hadden wij geen probleem gehad.

De heer **Rosenthal** (VVD): Nee, dat heb ik niet gezegd. Ik heb ook gezegd dat liberalen er niet van houden, nog sterker, er mordicus tegen zijn dat in de financiële markt risico's worden afgewenteld. Ik heb dit vorig jaar letterlijk geciteerd: op het moment dat wordt gezegd dat niemand de balans van financiële instellingen meer kan lezen, is dat een feilen van die financiële instellingen zelf. Laat daarover geen misverstand bestaan.

Ik heb de vraag van de heer Thissen nog liggen, maar ik begrijp dat de heer Schuurman op dit punt wil doorgaan.

De **voorzitter**: Het woord is aan de heer Schuurman, dan kunt u straks op de vraag van de heer Thissen terugkomen.

**

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik zou het wel met de woorden van de heer Rosenthal eens kunnen zijn, maar ik heb één groot probleem. In zijn betoog tot nu toe merk ik veel te weinig van zelfkritiek. Zelfkritiek op ons allemaal. Ik zou ook zelfkritiek willen uiten en dat doe ik straks ook, hoewel ik geen liberaal ben. Ik meen nog altijd dat met name het neoliberalisme de laatste twintig jaar een hoofdtrend heeft vertegenwoordigd waaraan wij heel wat problemen te wijten hebben. Dat is mijn eerste vraag. Mijn tweede vraag luidt: als dit zo is, zou het dan gezien de diepte en de ernst van de crisis, die zich nog altijd verdiept en verbreedt, niet dienstig zijn om een toon aan te slaan van niet

zozeer zij tegenover wij, oppositie tegenover kabinet of de VVD tegenover het kabinet, maar veel meer van het wij. Het is een nationale, zelfs een bovennationale crisis. Een wat andere benadering is voor de uitkomst voor ons allemaal en voor het volk waarvoor wij hier zijn, vele keren beter.

De **voorzitter**: De heer Noten aansluitend hierop.
**

De heer **Noten** (PvdA): De heer Rosenthal maakt echt een parodie van de crisis. Hij roept dat het een kwestie is van marktmeesterschap, maar ik ga mee met de heer Kox. Het is een systeemprobleem. Het afgelopen jaar hebben wij gezien dat de grote winsten, wanneer ze worden gemaakt, bij de financiële instellingen liggen. De risico's liggen bij de collectiviteit, bij het volk, bij ons. Des te lager, des te meer risico's. Daar liggen geen opbrengsten. Dat is niet met transparantie op te lossen. Dat is echt een systeemvraagstuk. De heer Rosenthal moet zich net als wij de vraag willen en durven stellen of het niet zo zou kunnen zijn dat de financiële dienstverlening in essentie een infrastructurele maatschappelijke functie is die als zodanig ook mede aangestuurd zal moeten worden. Het betoog dat hij hier verkondigt, is het neoliberalisme waar ik doodsbang van word.

De **voorzitter**: Het woord is aan de heer Koffeman. Ik vraag de heer Rosenthal de vragen te beantwoorden, inclusief de vraag van de heer Thissen.
**

De heer **Koffeman** (PvdD): De heer Rosenthal zegt dat liberalen nu eenmaal niet houden van het afwentelen. Ik ben best bereid dat van hem aan te nemen, maar een aantal collega-liberalen van hem vormden het bestuur van de DSB Bank. Die zijn daar niet weggelopen voor het afwentelen van risico's, terwijl het heel duidelijk was dat daarvan al heel lang sprake was. De bank had een verdienmodel waarvan elke liberaal weet dat het niet kan werken. Als je 100 mln. verlies maakt op lokrentes en je maakt 190 mln. winst op koppelverkoop van woekerproducten met 80% provisie, dan kan elke liberaal zien dat dit een vorm van afwentelen is die kennelijk niet past bij liberalen. Hoe kijkt de heer Rosenthal aan tegen vijf liberalen die de verantwoordelijkheid voor die bank droegen en die daar op de heer De Grave niet bij zijn weggelopen?

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik denk dat ik er het best aan doe om enkele vragen bij elkaar te pakken die rechtstreeks betrekking hebben op de kwestie van de economisch crisis, waaraan die te wijten is, enzovoort. Ik doe dit met name richting de heer Noten. Ik herhaal dat voor mij, voor liberalen, zal gelden dat mensen hun verantwoordelijkheid zelf moeten nemen en die niet moeten doorsluizen naar anderen. Afwentelen van risico's is een begrip dat rechttoe rechtaan betrekking heeft op wat er bij de kredietcrisis is misgegaan en wat mogelijkerwijze ook -- dat kan ik mij best voorstellen -- kan worden

gezien als een component van het financiële systeem als zodanig.

Daartegen moet dus worden opgetreden. Daarmee ben ik het eens. In dat verband wijs ik erop dat ik vorig jaar en ook nu weer aan de regering, en in het bijzonder aan de minister van Financiën, heb gevraagd hoe het zit met het level playing field. Met het oog op de verhoudingen tussen de financiële instellingen in Nederland heb ik aan de regering het probleem voorgelegd dat op dit ogenblik banken met staatssteun kennelijk meer risico kunnen nemen dan banken zonder staatssteun. Dat is het soort zaken dat wel degelijk betrekking heeft op het hart van het bancaire en het financiële systeem. Dus voor die systeemfeilen loopt mijn fractie niet weg.

Op de vraag hoe wij de komende tijden met de economie moeten omgaan, blijft voor mijn fractie de mantra gelden dat een economie zonder risicodragend kapitaal, zonder dat risico's worden genomen, niet kan draaien. Ik zie tot mijn vreugde dat heer Kox op dat punt in elk geval instemmend knikt.

De heer **Kox** (SP): Ik knik instemmend. Als je iets niet kunt missen, wil dat niet zeggen dat met het risicodragend kapitaal niets mis kan gaan. Dat was nou net het grote probleem. De heer Rosenthal draait er nog steeds omheen. Het is toch veel makkelijker om toe te geven dat de VVD-fractie het mis had, er naast zat en het echt niet goed heeft gezien? Wij zullen dat niet verraden, we zijn hier toch onder elkaar.

De heer **Rosenthal** (VVD): Wij draaien nu een grammofoonplaat of een compact disc met elkaar af. De systeemfeilen zitten inderdaad in de transparantie. Een systeem moet transparant zijn. Als dat niet het geval is, doen mensen allerlei dingen waarvan zij de gevolgen zelf niet kunnen overzien en ze leggen die gevolgen vervolgens bij anderen neer. Dat is hetzelfde als met de leer van de externe effecten. Wij houden er niet van om de externe effecten van de productie van goederen en diensten bij anderen neer te leggen. Zo zit dat.

Ik ben de heer Thissen nog een reactie schuldig over wat ik de defensieve compromissen van het kabinet noem. Ik heb gewezen op de zaken die naar het oordeel van de VVD-fractie essentieel zijn en die nu daadwerkelijk moeten worden aangepakt. Om de heer Schuurman te bedienen: er zijn soms ook lichtpuntjes. Natuurlijk. Die ziet de VVD-fractie wel degelijk. Een van die lichtpuntjes is het feit dat de regering hard op weg is om de Crisis- en herstelwet en de Spoedwet wegverbreding van minister Eurlings door de Kamer heen te krijgen. Ik complimenteer hem hiervoor opnieuw. Ik zeg de regering toe dat de VVD-fractie zal meewerken aan een vlotte behandeling in deze Kamer. Wij zullen daarbij het opmerkelijke advies van de Raad van State evenwel niet ongemerkt laten passeren. Daarvoor zitten wij hier ook. Het is natuurlijk wel de vraag welke projecten in het crisis- en herstelprogramma nog tijdens deze regeerperiode effectief gerealiseerd zullen zijn en welke in uitvoering zijn genomen.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ik was heel even bang dat de heer Rosenthal selectief ging shoppen bij de adviezen van de Raad van State. Het advies over de Miljoenennota kwam hem goed uit, maar dat over de Crisis- en herstelwet kennelijk minder. Dat advies neemt hij ter harte en zal mede onderdeel zijn van afwegingen in zijn fractie.

De heer **Rosenthal** (VVD): Zeker.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Zo ken ik hem weer. Mijn dank hiervoor.

De **voorzitter**: Kunt u de beantwoording afronden en verder gaan met uw betoog?

**

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik ben nog een reactie verschuldigd op de vraag van de heer Koffeman. Ik wil klip en klaar zijn over de zaken rondom de DSB Bank. Het is een ernstige zaak en er worden allerlei namen genoemd in beeld en geluid van personen die van liberale huize zijn. Wij zijn de mening toegedaan dat wij de zaken van de DSB Bank niet vanuit dat perspectief hier in de Kamer moeten neerleggen. Het gaat om personen die een bepaalde functie hebben aanvaard bij de DSB Bank en dat staat volledig los van hun achtergrond. Daarnaast hebben wij begrepen dat de minister van Financiën twee onderzoeken heeft aangekondigd over het functioneren van de DSB Bank. Die wachten wij af.

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik begrijp dat heel goed. Ik begrijp ook heel goed dat het niet de bedoeling is om hier in casuïstiek te belanden. De heer Rosenthal gaf een generalisering van liberalen die nu eenmaal niet houden van afwentelen. Op het moment dat er een overmaat aan liberale partijgenoten verantwoordelijk is voor die bank, moeten wij daarop geen voorschot nemen. De heer Linschoten zegt echter deze week nog dat de DSB een geweldig klantvriendelijke bank is, en is dus eigenlijk net zo enthousiast over de bank als de heer Rosenthal over de vrijemarkteconomie. Ik zie daar een parallel en vraag of liberalen kennelijk niet per definitie zo afwijzend zijn tegen het afwentelen van financiële risico's dat je hen daarmee blind kunt vertrouwen. "Wij liberalen doen dat nu eenmaal niet."

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik neem de functionarissen van de DSB Bank de maat op titel van hun functie bij de DSB Bank, niet op andere titel. Ik ga dit niet in de Kamer verbinden aan het thema over de financieel-economische crisis en de discussie die wij daarover hebben gehad. Ik laat dat graag over aan de heer Koffeman.

Voorzitter. Wij moeten wat de VVD-fractie betreft terug naar de top. Dat zegt het kabinet ook. Het is hoog tijd om op de internationale lijstjes te stijgen, juist in deze crisistijden. In andere landen, in het bijzonder in Azië, betekent crisis naast bedreiging ook kans. Bij tegenspoed moeten investeringen in innovatie en onderwijs met

sprongen omhoog gaan, niet omlaag. Ik wil dat graag doortrekken naar enkele zaken die op dit moment in Nederland spelen.

Wij zijn voor een leenstelsel in het hoger onderwijs, omdat wij denken dat het ophogen van de kwaliteit van het wetenschappelijk onderwijs voordelen biedt. Wij zijn voor selectie aan de poort in het hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs. Wij zitten niet te wachten tot de regering komt met een grootscheepse internationale vergelijking. Toch heb ik een simpele vraag: waarom heeft een land als Australië, met 22 miljoen inwoners, maar liefst vijf universiteiten in de top 50? Waarom moeten wij het doen met slechts één universiteit rond de 50?

Wij willen een krachtige, compacte staat. De urgentie van een kernkabinet en een reductie van het aantal departementen neemt toe over de gehele breedte van het overheidsbeleid: buitenland, bestuur, veiligheid, financiën, bedrijvigheid, infrastructuur, onderwijs en zorg. De urgentie van een krachtige politieke interventie in de bezuinigingsoperaties bij de Rijksdienst neemt wat ons betreft ook toe. Dat kun je niet aan de ambtelijke kalkoen overlaten, want die laat zich niet voor het kerstdiner uitnodigen.

Wij vragen ook om vergaande vereenvoudiging van het binnenlands bestuur. Bij een werkbezoek met een aantal parlementariërs aan Utrecht enkele weken geleden ontmoetten wij naast de gemeente Utrecht ook de provincie Utrecht en het Bestuur Regio Utrecht, het BRU. Naar ons oordeel is dit soort bestuurlijke drukte niet meer van deze tijd. Voor de Randstad in haar geheel geldt dat eigenlijk ook. Wanneer worden de infrastructurele bevoegdheden in de Randstad in één hand gelegd?

Sommige affaires tussen de Staat en individuele burgers slepen zich te lang voort. Zo hebben wij met bezorgdheid de verwickelingen rond de Catshuisbrand gevolgd. Wij wachten op het optrekken van de mist rond de besluitvorming Irak. Een staat toont zijn kracht door, waar nodig, eigen tekortkomingen te erkennen en twijfel weg te nemen. De reflexieve vraag aan de minister-president is: is de minister-president het met die stelling eens?

Ik heb nog een andere reflexieve vraag. De overheid bewaakt het publieke domein en behoort weg te blijven uit het privé-domein. Bewindspersonen behoren de mensen niet morele wetten voor te schrijven, al was het maar omdat die morele wetten niet bij toevallige politieke meerderheid gedecreteerd kunnen worden. Is de minister-president het hiermee eens?

Wij houden de staat aan zijn kernfuncties. Wij hebben niets op met de staat als geld- en gelukmachine. Het geld wordt verdiend in bedrijven, niet door de staat. Het geluk zit bij de mensen, niet in de staat. Mark Rutte zei dat aan de overkant al eerder.

De politieke diagnose in deze algemene beschouwingen stemt onze fractie somber. Deze coalitie ontbeert het vermogen tot vernieuwing en bestaat bij diep geïnstitutionaliseerd wantrouwen. Het CDA kan geen kant op door de PvdA, die weer

vastzit aan de SP. Er bestaat een spreekwoord dat van toepassing is op het CDA en de PvdA: "Van mekaar meugen ze niet, bij elkaar deugen ze niet." De ChristenUnie, het kleine broertje, weet dat het met de betuttelende besluiten eens en nooit weer is.

Dit kabinet staat vanaf zijn aantreden in de parkeerstand. Waarom roept het kabinet op tot ieders betrokkenheid, vraagt het vervolgens de vierde macht om aan die oproep gehoor te geven, en laat het de volksvertegenwoordiging meer dan een halfjaar buitenspel staan? Waarom gaat het kabinet het rechtstreekse debat uit de weg?

De **voorzitter**: Kunt u afronden?
**

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik rond af. Wat moeten wij 14 december bij de behandeling van het Belastingplan zonder te weten waar we aan toe zijn? De fractie van de VVD wil ruim van tevoren weten welke mogelijke 20% besparingen van de heroverwegingen dan niet meer aan de orde zijn en welke nog overeind staan. Wij zijn zeer benieuwd naar het antwoord van de minister-president. Zo nodig zullen wij hierover in tweede termijn een motie indienen.

Tot slot. Regeren betekent het nemen van bindende beslissingen, een overgang van defensieve compromissen naar urgente, offensieve beslissingen. En in deze tijden van crisis is het typische crisisparool: regering regeer! Daar zetten we dus altijd een uitroepteken achter. Wij wachten met meer dan gewone belangstelling de antwoorden van de minister-president af.

*N

De heer **Werner** (CDA): Voorzitter. "Miljoenennota in het teken van keerpunt in Nederland". Dat was de kop bij een artikel in een krant waarin commentaar werd gegeven op de Miljoenennota en de beleidsvoornemens voor 2010 en latere jaren. Nederland, maar Nederland niet alleen, heel Europa en de westerse wereld bevinden zich op een keerpunt en moeten de bakens verzetten. De noodzaak daartoe ligt niet in de eerste plaats besloten in de huidige financiële en economische crisis, maar manifesteert zich al langer en op een breder terrein.

Zo heeft de globalisering grote gevolgen voor ons land. Het leidt tot een mondiale herverkaveling van de productie van goederen en diensten, tot snel veranderende concurrentie en politieke machtsverhoudingen. Vroegere ontwikkelingslanden zijn nu wereldmachten aan het worden: China, India, Brazilië. Dit alles heeft grote gevolgen voor onze werkgelegenheid en arbeidsmobiliteit. Niemand kan er meer op rekenen zijn hele arbeidzame leven dezelfde baan bij dezelfde werkgever te hebben. 40 jaar trouwe dienst wordt een uitzondering.

Wetenschap en techniek brengen diep ingrijpende veranderingen met zich mee met verstrekende gevolgen voor onze samenleving. De internetrevolutie, de nanotechnologie en de life

sciences grijpen diep in in ons dagelijks leven. De mondialisering brengt ook voortgaande migratie van bevolkingsgroepen van binnen en buiten Europa met zich mee. Het is een illusie te denken dat dit de komende jaren zal verminderen. Naast vluchtelingen zullen we onze grenzen ook open moeten stellen voor buitenlandse kenniswerkers, vaklieden en zorgverleners.

De schaarste aan grondstoffen, voedsel, schoon water en energie brengt geopolitieke spanningen met zich mee die van grote betekenis zijn voor ons buitenlands beleid.

De vergrijzing zal leiden tot voorspelbare grote tekorten op de arbeidsmarkt, met name in de zorg en in het onderwijs, maar ook aan technisch geschoold personeel is een groot tekort. Structurele veranderingen moeten nu in gang worden gezet om de kosten van de vergrijzing in de toekomst te kunnen opvangen.

Wij zijn ons in toenemende mate bewust geworden van de veranderingen in het klimaat en van de aantasting van het milieu. Er gebeurt dus van alles tegelijk. Al die veranderingen raken stuk voor stuk de belangen van Nederland, de inwoners en het bedrijfsleven. Ons daarvoor verstoppen is niet alleen onverstandig, het is zelfs uitgesloten.

De heer **Thissen** (GroenLinks): De heer Werner agendeert een aantal heel nuttige onderwerpen waarover ik met hem graag van gedachten wil wisselen. In het begin leek het erop dat de toegenomen mondiale globalisering en de enorme intensieve Europese samenwerking ons land onder druk hebben gezet. Mijn fractie is juist van mening, positiever de toekomst inkijkend, dat die ons economisch ongelooflijk veel voorspoed en welvaart hebben gebracht. Is de heer Werner het daarmee eens?

De heer **Werner** (CDA): Ik ben het daarmee volstrekt eens. Zonder Europa en zonder deze globalisering zou de welvaart in ons land niet zijn bevorderd. Het heeft ook heel veel consequenties en het geeft ook heel veel onzekerheden bij mensen. Daarvoor moeten wij oog hebben. Dat maakt het noodzakelijk om in Nederland de bakens te verzetten. Het gaat er mij absoluut niet om de ontwikkelingen en de dynamiek aan banden te leggen.

Tegen die achtergrond is de CDA-fractie ervan overtuigd dat op velerlei terreinen structurele veranderingen nodig zijn. Wij hebben daarom vorig jaar van harte de motie van de heer Schuurman medeondertekend, waarin de zorg voor de wereldomspannende problemen werd uitgesproken en de regering werd gevraagd om te komen tot scenario's om de crises waarmee de wereldbevolking kampt in samenhang aan te pakken. De regering heeft in antwoord daarop laten weten zich daarvan bewust te zijn en zich daarvoor middels vele internationale instituties ook daadwerkelijk in te spannen. Dat bewustzijn zou wat ons betreft in het beleid meer mogen doorklinken.

De heer **Kox** (SP): Net als de fractie van het CDA heeft ook de fractie van de SP deze motie ondersteund. Wij hebben er ook antwoord op gekregen, maar het was niet de bedoeling dat de regering zou antwoorden met de uitspraak "het klopt, u hebt een punt". Het was de bedoeling van de motie om iets te doen met die samenhang van crises. Het mag van de heer Werner meer in het beleid doorklinken. Is dat kritiek omdat de regering niets gedaan heeft met de motie-Schuurman, behalve in te stemmen met het bestaan van een probleem, of is de heer Werner eigenlijk wel tevreden met wat de regering het afgelopen jaar heeft gedaan met die motie?

De heer **Werner** (CDA): Aan het eind van mijn betoog kan iedereen zelf beoordelen wat ik precies vind. Als wij vragen om de consequenties van deze globalisering met alles wat daarmee aan de hand is in het Nederlandse beleid wat meer te laten doorklinken, dan zit daarin een ondertoon waarin het kabinet wordt gemaand om zich daarvan meer aan te trekken en meer naar buiten te brengen. Dat is de essentie van mijn verhaal. Uit de rest van mijn betoog zal blijken dat ik ook suggesties doe om het beleid meer inhoud en vorm te geven, zodat het kabinet steviger op deze mondiale ontwikkeling reageert.

De heer **Kox** (SP): Ik heb het betoog al wat doorgebladerd, maar kom daarin de motie-Schuurman niet meer tegen. Daarom kom ik daar nu op. De heer Werner is met mij van mening dat de motie die de Kamer unaniem heeft aangenomen tot op heden onvoldoende door de regering wordt uitgevoerd?

De heer **Werner** (CDA): De motie is in de letterlijke zin uitgevoerd. Men heeft aangegeven op allerlei fronten bezig te zijn met de scenario's. Ik zie liever dat ook de consequenties van die scenario's en de inzichten die daaruit ontstaan meer in het beleid van het kabinet worden betrokken en tot uitdrukking worden gebracht.

De heer **Kox** (SP): Daarvan hebben wij het afgelopen jaar nog niets of te weinig gezien.

De heer **Werner** (CDA): Wij hebben er nog te weinig van gezien.

Voorzitter. Bij de algemene politieke beschouwingen van 2007, de eerste algemene politieke beschouwing met dit kabinet, heb ik namens de fractie volop steun toegezegd voor de omvangrijke investeringsagenda, samengevat in 6 pijlers, gevolgd door 10 projecten en 70 doelen:

- investeren in een duurzame leefwijze en productie; beter onderwijs en zorg;
- investeren in innovatie en een aantrekkelijk vestigingsklimaat;
- investeren in participatie en integratie onder meer door het aanpakken van de probleemwijken;
- investeren in jeugd en gezin;

- investeren in een sterke positie van Nederland in de wereld om Nederland internationaal beter op de kaart te zetten;
- investeren in veiligheid en respect om verloedering en criminaliteit een halt toe te roepen.

De heer **Rosenthal** (VVD): Er komt bij mij een reflex binnen uit de vorige jaren: zijn die zes pijlers er eigenlijk nog wel? Ik heb ze in de stukken niet meer teruggevonden.

De heer **Werner** (CDA): Ik heb ze nog wel teruggevonden en ik heb ook een verantwoording gezien van wat er op die terreinen allemaal gebeurt. In dat opzicht is het kabinet nog steeds in volle omvang bezig met het uitvoeren van de voornemens die in het regeerakkoord staan opgetekend.

De heer **Rosenthal** (VVD): Dat was in mei, nietwaar?

De heer **Werner** (CDA): Ook in de Miljoenennota is daarover nog het een en ander terug te vinden. Natuurlijk is het begrijpelijk dat het accent enigszins is verschoven in het afgelopen jaar, met de economische crisis en alles wat er is gebeurd.

Voorzitter. De CDA-fractie heeft toen de volle steun aan dit programma gegeven en ziet thans ook resultaten.

De veiligheid is toegenomen, veel voorkomende criminaliteit en geweld- en vermogensdelicten zijn verder gedaald. De besluitvorming en aanleg van infrastructuur is versneld. De aanpak in de 40 probleemwijken, met veel problemen gestart, laat nu de eerste positieve resultaten zien. De schooluitval in die wijken is bijvoorbeeld aanzienlijk gedaald. Er is een forse inhaalslag gemaakt in het versterken van de rol van Nederland in de wereld en in Europa. Dat moge blijken uit de aanwezigheid van Nederland op de G20. Er valt echter nog veel te doen en de realisatie is er door de financieel-economische crisis niet eenvoudiger op geworden.

Wij hebben in 2007 uitdrukkelijk aan de regering gevraagd om de blik niet alleen naar binnen te richten, maar oog te hebben voor de gevolgen van de immense mondiale veranderingen die zich voltrekken en die ons land dwingen tot fundamentele hervormingen en keuzen, wil Nederland zijn gunstige positie, sociale verworvenheden en welvaart verder verbeteren en uitbouwen. Wij hebben toen al gevraagd om het beleid ook te richten op de langere termijn en om over de grenzen van de eigen regeerperiode heen te kijken. Met de huidige financieel-economische crisis is de urgentie alleen maar toegenomen van wat zonder deze crisis overigens ook al nodig was.

Ik begrijp zeer wel dat heel veel Nederlanders uiterst bezorgd zijn. De recessie brengt werk en welvaart in gevaar en al die andere veranderingen erbij zetten heel veel zekerheden in ons land op zijn kop. Daarbij komt dat wij uit de laatste tien, twintig jaar ook nog de nodige instabiliteit hebben overgehouden als gevolg van

massale immigratie en door normvervaging. Bij nogal wat mensen hapert het vertrouwen. Dat lossen wij niet op door ons te verstoppen voor de werkelijkheid of door te suggereren dat de bui wel mee zal vallen. Die valt niet mee en schuilen is de oplossing niet. Cynisme is ook niet het antwoord. Het helpt evenmin te gaan schelden en iedereen en alles van de problemen de schuld te geven. Wij moeten er met elkaar doorheen. Niet doldriest, maar evenwichtig. Niet aarzelend, maar vastberaden. Niet op de bonnefooi, maar financieel solide. Mijn partij, het CDA, zal in die moeilijke jaren op dit punt zijn kracht laten zien met al zijn ervaring en inzichten.

De heer **Thissen** (GroenLinks): De heer Werner sprak in een adem van massale immigratie en normvervaging. Benoemt hij daarmee twee afzonderlijke onderwerpen of zit er tussen beide een verbinding? In het eerste geval ben ik enigszins gerustgesteld. In het tweede geval ben ik ernstig ongerust. Ik hoop toch niet dat het CDA-fractie met de vox populi aan het meezingen is.

De heer **Werner** (CDA): Ik heb die twee onderwerpen in een zin genoemd, maar er zit geen directe samenhang tussen. De immigratie is een feit en heeft consequenties. Wij weten allemaal donders goed wat dat voor onze samenleving betekent en welke problemen dit met zich heeft meegebracht. De normvervaging staat daarvan min of meer los en is een op zichzelf staand fenomeen waarmee wij te maken hebben. Ik zal daar later in het kader van wat de financieel-economische crisis heeft blootgelegd -- het is in zekere zin een morele crisis -- inhoud aan geven.

Voorzitter. Bij het aanpakken van de problemen heeft het herstel van de economische ontwikkeling op basis van duurzaamheid, innovatie en kennis voor de CDA-fractie de eerste prioriteit. De regering heeft snel en doeltreffend gehandeld om de eerste klappen van de financiële crisis op te vangen: banken en andere financiële instellingen die cruciaal zijn voor het financiële verkeer, zijn niet omgevallen. Vervolgens heeft de regering zich gebogen over de wijze waarop steun verleend moest worden aan onze economie en bedrijvigheid. Want ook de economie dreigde in een vrije val te raken. Een groei van 2% sloeg om in een krimp van 6%. Steun van overheidszijde was onontbeerlijk en de regering is na veel discussie gekomen met een aanvullend beleidsprogramma 2007-2011. Dat programma is primair gericht op het voorkomen dat de economie nog verder wegzakt. Ik noem enkele maatregelen:

- het invoeren van de deeltijd WW;
- de Crisis- en herstelwet waarmee de besluitvorming omtrent infrastructurele projecten kan worden versneld;
- het uitgavenkader voor deze kabinetsperiode werd gehandhaafd, ondanks drastisch teruglopende inkomsten;
- de kredietverlening voor met name het mkb is verruimd middels het verhogen van de overheidsgaranties;

- intensiveren en verhogen van de investeringen in kennis en innovatie, bijvoorbeeld de kenniswerkerregeling;
- extra stimulering van het milieu, bijvoorbeeld door extra geld uit te trekken voor het aanleggen van een windmolenpark in zee en voor energiebesparing in woningen.

Natuurlijk, het zij gezegd, dit pakket stimuleringsmaatregelen waarmee voor 2010 een bedrag van 3,5 mld. is gemoeid, draagt onvermijdelijk het karakter van een tijdelijk noodverband waarin duurzaamheid, kennis en innovatie centraal staan, naast behoud van werkgelegenheid. Eigenlijk is het merkwaardig dat vanuit de samenleving steeds zo sceptisch op de inspanningen en maatregelen van de regering, die vrij onverwacht werd overvallen met een van de ernstigste financieel economische crises aller tijden, is gereageerd en dat de regering daarvoor zo weinig waardering krijgt. Alleen een instituut als de overheid is in staat deze klappen op te vangen. Het is gebleken dat in ons overheidsapparaat voldoende kennis aanwezig is om adequaat te reageren op zich plots voordoende ernstige verstoringen in onze financiële en economische huishouding en dat onze financiële buffers toereikend zijn om de zware klap op te vangen.

De CDA-fractie heeft waardering voor de aanpak, kan het keynesiaanse beleid for the time being onderschrijven, maar wil ook een waarschuwend geluid laten horen.

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik luister uiteraard met veel aandacht naar de heer Werner. Ik proef zijn woorden op de tong. Hij heeft het terloops over de enorme kennis die in het overheidsapparaat beschikbaar is. Dat vinden wij ook. Maar moet ik daaruit afleiden dat hij de exercitie die nu plaatsvindt om de heroverwegingen aan de ambtenaren, de vierde macht, over te laten een geruststellende gedachte vindt?

De heer **Werner** (CDA): Ook daarover heb ik straks een aantal opmerkingen. Mag ik die vraag parkeren totdat ik aan dat onderdeel van mijn bijdrage ben?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik heb een informatieve vraag. De heer Werner somt een lijst op van activiteiten die moeten worden ondernomen, die helemaal onze instemming hebben. Ik heb de discussies in de jaren tachtig meegemaakt onder het eerste kabinet-Lubbers. Toen was er ook een herstelprogramma. Daarin stond het onderhoud van onze ondergrondse infrastructuur centraal. Ik weet nog dat met name gewezen werd op achterstallig onderhoud van de rioleringen in Nederland. Ik hoor daar eigenlijk niets meer van. Dat probleem is in die 25 jaar ook niet opgelost. De heer Werner maakt deel uit van een grote fractie met zo veel deskundigen. Ik zou wel willen weten hoe het daar eigenlijk mee staat. Als wij daaraan begonnen, zou dat heel veel werk opleveren. Ik denk dat dit voor de toekomst een zeer positief effect zou hebben op onze economie.

De heer **Werner** (CDA): De heer Schuurman moet mij niet kwalijk nemen dat ik niet overal gekeken heb, net zo min boven als onder de grond, naar de achterstallige dingen die er nog zijn in Nederland. Die zijn er zeker. Het lijkt mij goed als de heer Schuurman straks aan de regering vraagt waarom zij nog niets gedaan heeft aan de riolering. Ik begrijp namelijk dat dit voor de heer Schuurman grote prioriteit heeft.

De heer **Schouw** (D66): Ik ga niet op dit punt in. Ik complimenteer de heer Werner met het eerste deel van zijn verhaal. Hij zei dat langetermijnbeleid ontzettend belangrijk is. Ook zei hij: als het regent, gaan we niet schuilen. Met die opmerking straalt hij daadkracht uit. Complimenten daarvoor. Vervolgens omarmt hij in zijn redenering heel warm allerlei kortetermijnmaatregelen die het kabinet heeft genomen. Dat is tot daaraan toe, maar ik vraag de heer Werner wel welke systeemveranderingen zijn fractie voorstaat om ook op de lange termijn die economie en die solidariteit in de samenleving te veranderen. Daarover heb ik hem namelijk nog niet gehoord.

De heer **Werner** (CDA): Je kunt natuurlijk niet alles tegelijk zeggen, want dan wordt het een beetje een warboel. Ik dacht eventjes dat u mij vooraf een compliment gaf voor datgene wat nog volgt. Daarmee kunt u nog wachten, want als u even geduld hebt, zal ik u nog een heleboel dingen vertellen waarmee wij naar mijn idee het economisch herstelproces verder kunnen versnellen.

Ik heb dus waardering uitgesproken voor die aanpak. Ik vind dat dit onderbelicht blijft in de publieke waardering. Er is namelijk wel degelijk daadkrachtig opgetreden en er is heel veel gebeurd om de klap niet groter te laten zijn dan die is.

Het structureel verbeteren en versterken van een duurzame, kennisintensieve en innovatieve economie in ons land heeft voor de CDA-fractie thans de eerste prioriteit. Het is de voorwaarde voor duurzaam behoud van onze welvaart, dat van onze sociale arrangementen, van collectieve voorzieningen en van werkgelegenheid. Het is de voorwaarde voor het herstel van solide overheidsfinanciën en voor het op peil brengen van de reserves van de pensioenfondsen. Daarvoor zijn forse ingrepen nodig. De regering heeft al een belangrijke stap gezet. Althans, ik mag hopen dat dit deze week voor elkaar komt. Ik doel op het verhogen van de AOW-leeftijd naar 67, de ingangsdatum. Het is een maatregel die zowel vanuit houdbare en solide overheidsfinanciën geboden is, als vanuit het oogpunt van het verruimen van het arbeidsaanbod. Die maatregel is sociaal aanvaardbaar, gelet op de zeer verbeterde gezondheid en de levensverwachting van ouderen in onze samenleving.

De heer **Kox** (SP): Ik hoor de woorden van de heer Werner. Als ik nu zeg dat diegenen die 65 jaar of ouder zijn, lang premie hebben betaald en dat zij daarom recht hebben op een veilige AOW en op het

pensioen dat zij zelf hebben opgebouwd, vraag ik mij af wat de heer Werner van die bewering zegt.

De heer **Werner** (CDA): Het lijkt een vanzelfsprekende zaak. Iedereen heeft meebetaald aan de AOW.

De heer **Kox** (SP): Nee, staat die bewering tegenover de opmerking van de heer Werner? Hij zei dat het fijn is dat de AOW-leeftijd 67 wordt en ik merkte op dat die 65 moet blijven.

De heer **Werner** (CDA): Wij zijn het daarmee niet eens. Wij vinden het volstrekt legitiem dat de ingangsdatum van de AOW 67 jaar wordt.

De heer **Kox** (SP): Als mijn woorden van zojuist de tekst is op pagina 15, van "Vertrouwen in Nederland, vertrouwen in elkaar", wat zou de heer Werner daar dan van zeggen?

De heer **Werner** (CDA): De mensen moeten erop kunnen blijven vertrouwen dat de pensioenleeftijd wordt gewijzigd in 67. Nood breekt immers wet. Je kunt in situaties terecht komen waarin je de moed moet hebben om terug te komen op stellingen die je eerder hebt ingenomen. Wij vinden het dus verstandig om die maatregel nu in gang te zetten.

De heer **Kox** (SP): Ik las voor uit het verkiezingsprogramma van het CDA. Dat draagt nota bene de volgende titel: vertrouwen in Nederland, vertrouwen in elkaar. Twee jaar geleden was de levensverwachting niet anders dan die van nu en twee jaar later zegt de heer Werner dat hij het volkomen legitiem vindt om naar de leeftijd van 67 te gaan. Moest de titel van het verkiezingsprogramma van het CDA dan niet zijn: vertrouwen in Nederland, vertrouwen in elkaar, maar vertrouw nooit op het CDA? Het CDA komt zijn eigen beloftes toch niet na?

De heer **Werner** (CDA): Ik kan mij wel voorstellen dat de heer Kox hierop inspeelt. Als die situatie zich voordoet en het kabinet het verwijt krijgt dat het geen daadkracht toont en dat het geen lef heeft, toont het hiermee het tegendeel aan. Het neemt structurele maatregelen met het oog op de langere termijn. Daarbij zagen de coalitiefracties af van datgene wat de partijen de kiezers destijds in de verkiezingsprogramma's hebben voorgehouden. Daarvoor nemen wij onze verantwoordelijkheid en wij zullen het onze mensen uitleggen. Wij schuwen de kiezer wat dat betreft niet.

De heer **Kox** (SP): Natuurlijk kan iedereen op zijn mening terugkomen en ook op zijn beloftes. Dat kan zelfs als je nadrukkelijk een belofte hebt gedaan, bijna met je hand op het hart. Het gaat mij echter om de argumenten die de heer Werner aandraagt. Hij zei dat deze maatregel sociaal aanvaardbaar is, gelet op de zeer verbeterde gezondheid en de levensverwachting van de ouderen in onze samenleving. Tussen 2006 en 2009 is er op dat gebied echter helemaal niets gebeurd. Dat weet ik en de heer Werner weet dat ook. Hij

moet dat dan dus niet als argument aandragen. Dat doet hij wel. De heer Werner wijkt van het verkiezingsprogramma van zijn partij af en hij gebruikt daarvoor een argument waarvan zowel hij als ik weet dat dit niet klopt. Ik mag hem dus vragen om daarover verantwoording af te leggen.

De heer **Werner** (CDA): Wat niet klopt van wat ik zeg, maak ik zelf wel uit. Laat ik u dit zeggen: het is inderdaad een pijnlijke ingreep voor alle coalitiegenoten, dus voor de gehele coalitie. Alle drie de partijen hebben immers gezegd dat er niets zal gebeuren met de AOW. Je bent echter pas een lafbek als je niet die maatregelen durft te nemen die uiteindelijk toch nodig blijken, gelet op de situatie van het land. Dat vind ik weglopen voor je verantwoordelijkheid. Ook al hebben wij in het verleden iets anders gezegd, wij zullen de kiezers tegemoet treden en hun uitleggen dat dit in het totaalpakket aan maatregelen, een van de meest verdedigbare maatregelen is.

De heer **Kox** (SP): Ik moet even op het woord "lafbek" reageren, want dat vind ik nogal vreemd. De heer Werner geeft aan dat er drie partijen zijn die de kiezer drie keer hetzelfde hebben beloofd. Zij komen daar drie jaar later op terug. Hij zegt dat de partij die de beloften niet schendt, een lafbek is. Dat gaat naar mijn idee toch echt iets te ver. Er wordt een maatregel genomen en ik bekritiseer de heer Werner niet omdat hij zijn mening heeft herzien. Ik bekritiseer hem omdat hij zijn mening onderbouwt, terwijl hij weet dat die onderbouwing niet klopt. De sociale positie, de levensverwachting en de gezondheid zijn in de periode 2006-2009 niet anders ontwikkeld. Dan moet de heer Werner gewoon zeggen dat hij ergens geld vandaan wil halen. Hij haalt dat bij de bejaarden van later vandaan. Dat zijn dus de jongeren van nu. Dan moet de heer Werner dat ook voor zijn rekening nemen en hij moet anderen dus niet van lafheid beschuldigen omdat zij niet met hun verkiezingsbeloften breken.

De heer **Werner** (CDA): Ook in de Tweede Kamer werd onder andere door uw fractie voortdurend naar voren gebracht dat de regering eens wat moet doen. Ik hoorde dat geluid zojuist ook weer van de heer Rosenthal. Nu doen wij iets en nu is het ook niet goed. Zo zal het wel met alles zijn. Ik verdedig mijn standpunt en onze partij gaat ervoor om dat aan zijn kiezers uit te leggen. Dat is onze verantwoordelijkheid en daar zullen wij voor staan. Wij weten donders goed dat wij dit drie à vier jaar geleden anders wensten.

De heer **Schouw** (D66): Toch kort op dit punt, even de nieren proeven van de heer Werner. Ik wil weten wat die daadkracht echt inhoudt. Roept hij samen met onze fractie het kabinet en deze Kamer op, er alles aan te doen om bijvoorbeeld het wetsvoorstel dat betrekking heeft op de wijziging van de AOW-leeftijd, voor 1 maart 2010 te hebben behandeld?

De heer **Werner** (CDA): Wij hopen dat het kabinet deze week met het besluit daarover komt. Dat heeft het zich voorgenomen. Wij zullen het hier met de grootst mogelijke spoed behandelen.

De **voorzitter**: Mijnheer Werner, ik verzoek u om uw betoog te vervolgen.

**

De heer **Werner** (CDA): Voorzitter, de CDA-fractie is echter ook een beetje teleurgesteld doordat op andere terreinen nu niet eveneens doorgepakt wordt. Mijnheer Gerard, let u even op? Sorry, ik bedoel de heer Van der Schouw. Toch is de noodzaak daarvan al overtuigend aangetoond en liggen de plannen daarvoor al min of meer klaar, mijnheer Van der Schouw. Ik noem de hervorming van de AWBZ. Het is niet voor het eerst dat ik daarover spreek. Al jaren bepleit onze fractie het scheiden van de bekostiging van wonen en zorg in de AWBZ. Het toegenomen eigen woningbezit maakt dit mogelijk. Dat geeft meer keuzevrijheid aan de cliënt in het wonen met zorg. Het bespaart op termijn heel veel kosten, het voorkomt bureaucratie en het verbetert de kwaliteit voor de ouderen die daar leven aanzienlijk. Ook interdepartementale werkgroepen, de Raad voor de Volksgezondheid & Zorg en het College voor Zorgverzekeringen adviseren dit al jaren. Waarom wordt ook hier niet doorgepakt?

Ik noem het verder flexibiliseren van de arbeidsmarkt. Hier zie je nu eens goed dat de overheid heus niet alles alleen hoeft te doen. Zonder dat daarvoor wetten of spoeddebatten in de Tweede Kamer nodig waren, zijn steeds meer werknemers in Nederland zzp'er geworden. Misschien worden mensen soms noodgedwongen zzp'er, bijvoorbeeld omdat er geen uitzicht is op een vast dienstverband. Maar vaak worden zij dat werkelijk uit vrije wil, bijvoorbeeld om onafhankelijk te zijn. Ja, veel zzp'ers raken in de recessie natuurlijk als eerste werk kwijt. Maar diezelfde zzp'ers hebben zich daar beter op ingesteld en zij ontplooiën zelf weer allerlei initiatieven om nieuwe omzet te draaien. Dat wil zeggen dat de economische kracht plus de zelfredzaamheid in de samenleving op microniveau toeneemt. Dat is op zichzelf toe te juichen.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ik raad de heer Werner toch aan om de uitstekende column van Pieter Hilhorst in De Volkskrant te lezen. De verzorgingsstaat is versoberd en de rekening is neergelegd bij de mensen met de meest kwetsbare positie op de arbeidsmarkt. De heer Werner kan het zijn van zzp'er wel heel erg toejuichen in het kader van ondernemerschap, zelfredzaamheid en de eigen verantwoordelijkheid -- zij hebben eindelijk begrepen dat men in het Catshuis onder Paars II de mensen aansprak op hun verantwoordelijkheid -- maar zij zijn nu wel ongelooflijk van de zonneshijn in een ernstige regenbui of in verschrikkelijk druppelend weer terechtgekomen. Zij zijn namelijk niet verzekerd tegen werkloosheid. Meestal hebben zij geen recht op bijstand, omdat zij een partner hebben die verdient. Die mensen zitten nu echt

diep in de put. Dat is de keerzijde van het rooskleurige verhaal van de heer Werner. Als de CDA-fractie spreekt over hervorming van de verzorgingsstaat, wil ik dat zij eindelijk ook spreekt over wat dit betekent voor de meest kwetsbaren in ons land. Die staan immers al jaren in de kou, terwijl het CDA alweer jaren regeert.

De heer **Werner** (CDA): Dat pleidooi is niet voor niets. Op dat punt moet de sociale zekerheid ook worden aangepast. De sociale zekerheid moet worden aangepast aan deze nieuwe ondernemingsvorm. Daarmee zijn wij het helemaal eens. Daarmee willen wij de zzp'ers echter niet als een treurige groep beschouwen. Het zijn van zzp'er komt de dynamiek van de economie zeer ten goede, evenals de flexibiliteit op de arbeidsmarkt. Natuurlijk moeten wij ook oog hebben voor de positie van de zzp'er. Misschien moeten zzp'ers ook wel in de SER vertegenwoordigd worden. Wellicht dienen zij in ons poldermodel een sterkere positie te krijgen. Dat is allemaal prima, maar er heeft zich een fenomeen ontwikkeld waarvoor heel veel mensen zelf hebben gekozen, zonder dat de Tweede Kamer daar om heeft geroepen en zonder dat de regering dat heeft geproclameerd. Wij vinden dat een goede zaak.

De strijdbijl is voorlopig begraven als het om de ontslagvergoeding gaat, maar ik vraag mij af of het niet vreemd is dat we het vervolgens aan de rechter overlaten om daarin verandering aan te brengen. Waarom pakken wij de hervorming van de WW niet aan, waarbij werkgarantie boven inkomensgarantie wordt gesteld? Het rapport van de commissie-Bakker ligt klaar en dat bevat uitstekende voorstellen. De mobiliteitscentra bewijzen thans met succes het nut van deze aanpak. De extra uitgaven voor de WW zijn overigens buiten het budgettaire uitgavenkader geplaatst. In feite is dat een verkapte vorm van het oprekken van het uitgavenkader. Wanneer worden deze uitgaven weer binnen het uitgavenkader geplaatst? Wat zijn daarvan de gevolgen?

Ik noem voorts het bevorderen van de duurzaamheid in onze economie. Zeker, de regering heeft daarvoor al veel extra geld uitgetrokken, namelijk 600 mln. in 2010. Maar toch lijkt het erop dat de doelen uit het regeerakkoord niet worden behaald. Wat wordt de inzet van de regering in Kopenhagen: een beloftevolle conferentie waar de hele wereld bij elkaar komt om de aarde te beschermen tegen wat verloren gaat. Onze fractie stelt slechts een paar randvoorwaarden: dat er wordt gezorgd voor het behoud van een gelijk speelveld in Europa, dat er geen uitzonderingspositie voor nieuwe lidstaten komt en dat wordt voorkomen dat de positie van de EU en die van het Europese bedrijfsleven eenzijdig hard worden geraakt. Kan de regering zich daarin vinden?

Voorzitter, ik noem het stimuleren van de kenniseconomie en innovatie. Zeker, ook hiervoor trekt de regering geld uit, namelijk 900 mln. voor een extra impuls. Dat is prachtig, maar tegelijkertijd wordt in het kader van de doelstelling voor de lange termijn gekozen voor een inspanning

op het niveau van het OESO-gemiddelde. Dat komt niet overeen met de ambities van onze universiteiten en hogescholen die de lat aanmerkelijk hoger willen en moeten leggen: geen zesjescultuur, toch? Wil Nederland niet verder achterop raken, dan is beter onderwijs geboden. De regering trekt geld uit voor het ontwikkelen van een elektrische auto, terwijl in India al tien jaar geleden de eerste elektrische stadsauto van de lopende band rolde. Het gevoel van urgentie klinkt niet voldoende door. Het is prima dat de regering recent liet blijken dat zij zich zorgen maakt over de doorstroming van het mbo naar het hoger onderwijs. Laten we dat echter nu omzetten in concrete plannen.

Graag breng ik de grote bijdrage die ook provinciale overheden en gemeentelijke overheden leveren aan het bevorderen van de regionale lokale kenniseconomie bij de regering onder de aandacht. In het kielzog van het Innovatieplatform zijn op lokaal niveau overal in het land initiatieven ontplooid op geleide van of onder regie van lokale overheden ter stimulering van de regionale kenniseconomie. Ik noem hier de Versnellingsagenda Limburg en de Triangle Oost-Nederland waarvoor de provincies Gelderland en Overijssel zich sterk maken. Ik noem de brainport in Eindhoven en de energy valley in de drie noordelijke provincies. Daar worden vraag en aanbod van kennis bij elkaar gebracht. Die worden gericht op nieuwe producten en bedrijvigheid. Daar ontstaat heel veel nieuwe werkgelegenheid om daarmee het verlies aan werk als gevolg van veroudering van producten of verplaatsing van bedrijven naar lageloonlanden te compenseren. Er bestaat wel eens de neiging om te veel te kijken naar de nationale, voor ons land gezichtsbepalende, sleutelgebieden, zoals water, agrofood, chemie en de creatieve sector. Die zijn al sterk en die moeten natuurlijk sterk blijven. Maar wil de regering de provincies niet meer armslag geven voor deze lokale initiatieven die voor de ontwikkeling van onze economie zo belangrijk zijn? Wil zij de provincies niet meer mogelijkheden bieden om ook de lokale economie te bevorderen?

Tot slot noem ik de woningmarkt, mijnheer Van der Schouw. Al jaren wordt onderkend dat die niet goed functioneert. De economische malaise geeft daaraan een extra dimensie door de ernstige stagnatie in de bouw van nieuwe woningen. Onze fractie was niet gelukkig met het in het begin van de kabinetsperiode afwijzen van het aanbod van de woningcorporaties om tot een grootscheepse herstructurering en herschikking van middelen over te gaan met de intentie, de problemen aan te pakken. De regering heeft in plaats daarvan een heffing opgelegd om de veertig probleemwijken te financieren. Zij heeft de vennootschapsbelasting voor de woningcorporaties ingevoerd en zij heeft de huren laag gehouden. Het gevolg daarvan is een ernstige uitholling van de vermogens van de wooncorporaties, verstoorde verhoudingen en stagnatie van de nieuwbouw. Hoe kijkt de regering daar nu op terug? Wordt het niet tijd voor "a new deal", geheel in de geest van samen werken en

samen leven? Ook daarmee zou nu al begonnen kunnen worden.

Waarom wordt versneld aflossen van hypotheeken niet aantrekkelijker gemaakt door het uitbreiden van de wet Hillen naar hogere hypotheekschulden of door het toekennen van een heffingskorting als eigen vermogen uit box 3 die wordt aangewend voor het aflossen van de hypotheekschuld? Dergelijke maatregelen bevorderen het eigen woningbezit pas echt, die zorgen voor lage woonlasten na pensionering en die passen geheel in het scheiden van wonen en zorg in de AWBZ. Ook met deze maatregelen hoeft niet te worden gewacht.

De heer **Schouw** (D66): Ik ben blij dat de heer Jos -- sorry, ik bedoel de heer Van der Werner -- deze opsomming heeft gegeven. Hij moet mij echter niet kwalijk nemen dat ik voortdurend moet denken aan het Eerste Kamerlid Hannie van Leeuwen. In situaties als deze maakte zij dingen altijd heel concreet en dan zei zij dat zij die, die en die toezegging van het kabinet verwachtte. Zij begreep namelijk heel goed dat zij vertegenwoordiger was van de grootste fractie. Ik heb dat lijstje van de heer Werner op mij laten inwerken en ik heb geconstateerd dat daarop eigenlijk aandachtspunten staan. Het zijn vragen. Welke concrete toezeggingen verwacht de heer Werner van het kabinet op basis van dit lijstje met acht of negen punten?

De heer **Werner** (CDA): Daarover laat ik u toch nog even in spanning. Ik zou graag eerst de reactie van het kabinet horen. Wij markeren hier datgene waarvan wij vinden dat het kan en zou moeten gebeuren. Wij wachten niet alleen de reactie van het kabinet af, maar wij wachten nog meer het totaalpakket in het voorjaar af. Wij hopen natuurlijk dat wij dan een heleboel dingen terugvinden die wij zojuist hebben genoemd. Wat dat betreft moet u dus nog even wachten. Ik heb een duidelijk overzicht gegeven van dingen die wij belangrijk vinden.

Het zal de regering niet verbazen dat de CDA-fractie, tegen de achtergrond van al het voorgaande, van het kabinet verwacht dat het nog deze kabinetsperiode daadwerkelijk tot betekenisvolle stappen besluit en dat het deze tot uitvoering brengt. Dat zegt toch al iets, mijnheer Schouw? Het kan en het is nodig. Wil Nederland werkelijk sterker uit de crisis komen, dan moeten daartoe nu stappen worden gezet. Ik heb daarvoor zojuist een aantal suggesties gedaan en ik heb de regering indringende vragen gesteld. Ik ben benieuwd naar haar antwoord daarop.

De heer **Rosenthal** (VVD): Wij zijn daar ook benieuwd naar. Ik heb de punten van de heer Werner geteld. Het zijn zes concrete punten. Mijn bijdrage in eerste termijn stond volledig in het teken van het bekende gezegde: regering, regeer! Ik zie dat er letterlijk in de tekst van de heer Werner staat dat het gevoel van urgentie bij het kabinet onvoldoende doorklinkt en hij heeft die woorden ook uitgesproken. Mag ik daaruit afleiden

dat hij mijn oproep aan de regering van harte ondersteunt?

De heer **Werner** (CDA): Ja, dat is bijna een overbodige vraag. Wij verwachten niet anders dan dat de regering regeert. Wij vinden ook dat zij al heel veel daadkrachtige, goede maatregelen heeft genomen en wij sporen haar aan om er nog een schepje bovenop te doen. De heer Rosenthal kan daartegen, met zijn betoog in het achterhoofd, toch geen bezwaar maken?

De heer **Rosenthal** (VVD): Als je uitgaat van het principe dat de regering moet regeren, redeneer je natuurlijk, zoals juristen dat zeggen, een beetje a contrario.

De heer **Werner** (CDA): Ik ben gelukkig geen jurist. Er zijn genoeg juristen in mijn fractie.

De heer **Rosenthal** (VVD): Het idee daarachter is dat -- de heer Werner zegt het zelf al -- het gevoel van urgentie onvoldoende doorklinkt. Dat is nogal wat. De heer Werner zegt dat hij van de regering van alles en nog wat verwacht. De heer Schouw draaide de moeren al een beetje aan. Ik proef toch in de woorden van de heer Werner dat hij echt ontevreden is over datgene wat de regering tot nu toe op die zes concrete punten heeft gedaan. Het is overigens opvallend dat die punten behoorlijk overeenkomen met de stelling "van defensieve compromissen naar offensieve besluiten". Ik voel mij zeer gevleid door de instemming van de heer Werner met datgene wat ik heb gezegd.

De heer **Werner** (CDA): Ik dank u voor het compliment.

De heer **Koffeman** (PvdD): De heer Werner begon zijn betoog met de grote crises die achter de financiële crisis opdoemen: de zoetwatercrisis, de klimaatcrisis, de voedselcrisis et cetera. De heer Werner koppelde dat aan de oproep om de bakens echt ingrijpend te verzetten, maar mij is niet duidelijk geworden op welke punten hij dat wil doen. Het Planbureau voor de Leefomgeving heeft aangegeven dat consumptie van dierlijke eiwitten het meest belastend is voor ons milieu. Dat is ook een groot probleem voor de voedselverdeling en voor de watervoorziening over de wereld. Op dat punt is de fractie van de heer Werner niet altijd even duidelijk. Waar het CDA duidelijk is, spreekt zij niet over hervorming van de landbouw maar gewoon over doorgaan op de huidige weg. De CDA-minister van LNV zegt dat er hoe dan ook geen vleestaks komt. En onze premier zegt: daar gaan wij op studeren. Waar staat het CDA precies?

De heer **Werner** (CDA): Concreet op de vleestaks?

De heer **Koffeman** (PvdD): Ja, en op de andere crises waarop u doelde. U vindt dat de bakens op die terreinen verzet moeten worden. In uw betoog haalde u echter geen enkel voorbeeld aan waaruit bleek waar u die bakens wilt verzetten.

De heer **Werner** (CDA): Ik heb gezegd dat de prioriteit voor ons ligt bij het herstel van de economie van Nederland. Dat moet op duurzame, innovatieve wijze gebeuren. Ik heb daarvan een paar voorbeelden gegeven. Gaat u mij nu niet allerlei gedetailleerde vragen stellen. Ik houd het graag bij deze hoofdlijn. Er zijn ongelooflijke hoeveelheden belastingvoorstellen gedaan en onze staatssecretaris doet zijn uiterste best om vergroening in belastingplannen op te nemen. Daarmee zijn wij op zichzelf redelijk content.

De heer **Koffeman** (PvdD): Ja, maar ik stel u een heel concrete vraag. De CDA-minister van LNV zegt dat er hoe dan ook geen vleestaks komt en u spreekt over het verzetten van de bakens. De minister-president zegt: ja, wij gaan studeren op de mogelijkheid om tot een vleestaks te komen. Wie van deze CDA-bewindslieden volgt de lijn die het CDA voorstaat? Die meningen botsen immers met elkaar.

De heer **Werner** (CDA): Wij zullen eerst aan het kabinet vragen hoe het daarover denkt.

De heer **Koffeman** (PvdD): Wij vragen naar uw mening.

De heer **Werner** (CDA): De mening van onze fractie is dat wij echt niet zo veel van dit soort belastingen hoeven te hebben en dat wij het ook niet langs die weg moeten doen. De consument kan via vele andere wegen worden beïnvloed om datgene te kopen wat goed is. Dat kan door middel van keurmerken en alle mogelijke zaken. Wij vinden dat dit soort belastingmaatregelen ook allerlei nadelen hebben. Wij zijn daarvan in algemene zin dus geen voorstander.

De heer **Koffeman** (PvdD): Als u dan vraagt om de bakens te verzetten -- dat is nogal wat, echt een ander beleid inzetten -- en u wilt concrete maatregelen, dan vraag ik mij af waarop u doelt. Ik noemde zojuist een maatregel, maar u zegt dat die het niet is. Doelt u dan op: kip het meest veelzijdige stukje vlees? Of doelt u op: iedereen wordt vrolijk van kalfsvlees? Welke maatregelen zijn er dan om de consumptie van dierlijke eiwitten in te perken?

De heer **Werner** (CDA): Ik heb er al een paar genoemd. Dat kan met behulp van keurmerken en op allerlei andere manieren. Wij vinden dat het profijtbeginsel op milieugebied wel degelijk een heel goede en nuttige functie kan vervullen, maar wij zien eigenlijk niets in belastingen die tot doel hebben om het eten in welke zin dan ook te beïnvloeden.

Naast het bevorderen van de economie vinden wij het terugdringen van het financieringstekort noodzakelijk. De overheid heeft de klappen van de financiële en economische crisis voorlopig opgevangen. Zij heeft dat krachtadig gedaan. Zij deed dat zelfs zo zeer dat velen nauwelijks iets van de crisis merken en dat velen er nog flink in inkomen op vooruit zijn gegaan. Mede

daardoor is de sense of urgency onder de bevolking nog gering. De buffers van de pensioenfondsen waren toereikend om de uitkeringen nominaal te handhaven. Daardoor bleef ook de schade voor gepensioneerden beperkt. Maar anderen zagen hun baan verdwijnen. Zij zagen hun omzet dalen of zij konden hun onderneming niet boven water houden. Wat dat betreft zijn de gevolgen tot op heden relatief beperkt gebleven. Die zijn niet te vergelijken met die van de jaren dertig. Maar de rekening kwam voorshands bij de overheid te liggen. Een structureel tekort van 35 mld. zal het komende decennium weggewerkt moeten worden. Het is niet meer dan normaal dat ambtenaren in geval van een dergelijk omvangrijk tekort aan het werk worden gezet om zonder enige beperking voorstellen te ontwikkelen waarmee de overheidsfinanciën weer op orde kunnen worden gebracht.

De heer Rosenthal is even weg, dus hij mist dit. Oh, zijn zaken worden waargenomen. Wij kunnen ons in deze aanpak vinden, al maken wij een paar kanttekeningen. De CDA-fractie geeft nu al aan dat bij de uiteindelijke politieke afweging een generieke lastenverzwaring voor de burger en voor het bedrijfsleven moet worden vermeden. Dat zou funest zijn voor het nog broze herstel van de economie dat naar onze opvatting thans de hoogste prioriteit moet krijgen. Het is de CDA-fractie opgevallen dat wel de ambtenaren aan het werk gezet worden, maar dat de samenleving zelf weinig of niet bij de heroverwegingsoperatie wordt betrokken. Toen het kabinet aantrad, trok het honderd dagen door het land om het oor te luisteren te leggen met als doel, te weten te komen wat er onder de mensen leefde. Samen werken, samen leven, in goede tijden en in slechte tijden. Waarom zet het kabinet ook nu de maatschappelijke groeperingen niet aan het denken en waarom vraagt het de vele adviesorganen en de sociale partners niet naar hun ideeën? Hoe denkt de regering ook hen aan het werk te krijgen, te betrekken en te laten meedenken, zodat het maatschappelijk bewustzijn dat de bakens moeten worden verzet, wordt vergroot? Ook zij zullen hun verantwoordelijkheid moeten nemen; de overheid kan het niet alleen.

De heer **Schouw** (D66): U had het over een brede maatschappelijke discussie over het creëren van draagvlak of iets dergelijks. Leidt dat niet tot enorm veel vertraging en verzanding? Staat dat niet haaks op een voorgaand deel van uw betoog?

Er is nu niet voor gekozen, maar acht u het voorstelbaar dat je aan de voorkant je politieke uitgangspunten formuleert alvorens zo'n grote heroverwegingsoperatie te starten? Dat maakt het werk voor ambtelijke werkgroepen wat gemakkelijker en dan kun je volgens uw redenering ook veel meer tempo houden.

De heer **Werner** (CDA): Het is een kwestie van aanpak. Als je het volgtijdelijk doet, de ambtenaren eerst aan zet laat en de samenleving er vervolgens over laat praten, dan krijg je ook vertraging. Ik zou het het liefst parallel willen laten lopen. Zet nu ook

adviesorganen aan het werk, vraag aan de sociale partners om ideeën en betrek die bij de besluiten die je in het voorjaar neemt, dan loop je niet het risico dat er weer iets landt waarvoor onvoldoende draagvlak bestaat en dan heeft iedereen er zijn ideeën over kunnen inbrengen. Dat hoeft voor mijn gevoel niet tot vertraging te leiden. Dat is ook het laatste wat ik wil. Ik wil alleen de betrokkenheid groter maken en ervoor zorgen dat het bewustzijn wordt vergroot en dat er ook nu al draagvlak wordt gecreëerd.

De heer **Schouw** (D66): Voorzitter. De CDA-fractie is de afgelopen weken toch niets ontgaan? Het AOW-probleem is op het bord van de sociale partners gelegd. Zij hebben daar een halfjaar over gesproken en dit heeft tot nul komma nul geleid. De heer Werner kan toch niet met droge ogen zeggen dat dergelijke politieke besluiten -- in the end zijn het gewoon moeilijke, maar politieke besluiten en daar zal hij voor moeten staan -- op het bordje van de sociale partners moeten worden gelegd? Dat is toch weglopen van je eigen verantwoordelijkheid?

De heer **Werner** (CDA): Dat hoeft geenszins haaks te staan op de politieke besluitvorming. Het doet ook geen afbreuk aan mijn wens dat er dit voorjaar een evenwichtig en in alle opzichten goed pakket ligt voor het herstel van de economie. Daar wil ik niets aan afdoen. Ik zeg alleen dat je kunt winnen als je nu ook de sociale partners en anderen aan het werk zet en niet alleen gaat leunen op de ambtenaren, maar als je er ook langs die weg voor zorgt dat het maatschappelijk bewustzijn groter wordt. Wellicht komen er nog een paar goede ideeën uit.

Ik vraag de regering ten slotte om in de ambtelijke heroverweging aandacht te schenken aan de voorstellen die het wetenschappelijk instituut van het CDA recent heeft gedaan voor een nieuw belastingstelsel: de vlaktaks. Ik vraag dit niet om dit nu al uitvoerig te kunnen bespreken, maar omdat vakmensen deze voorstellen zeer positief ontvangen hebben en wij graag zouden zien dat ze in aanmerking en in overweging werden genomen in de heroverwegingsgroep die zich buigt over de herziening van het belastingstelsel. Kan de regering dit toezeggen?

Nu ga ik het hebben over de toekomst van het bankwezen. De financiële crisis heeft aangetoond welk een immens belang het bankwezen en andere financiële instellingen hebben voor het functioneren van onze samenleving. Er zijn veel oorzaken van de financiële crisis aan te geven, maar duidelijk is dat hebzucht en ongebreideld winstbejag ernstig afbreuk hebben gedaan aan de verantwoordelijkheid en de aandacht voor de algemene maatschappelijke functie die banken ook hebben. Nederland, Europa, de hele wereld zoeken naar oplossingen en waarborgen om herhaling te voorkomen en lessen te leren.

Natuurlijk, scherper toezicht, strengere eisen aan de omvang en kwaliteit van het buffervermogen, verbetering van de boekhouding en jaarverslagen, scheiding van het zakenbankieren

en de algemene bankiersfunctie zullen allemaal niet helpen zolang de bonuscultuur, de op het eigen gewin gerichte cultuur binnen het bankwezen, niet drastisch verandert. De CDA-fractie is niet tegen prestatiebeloning en loon naar werken, maar het is voor iedereen duidelijk dat de beloningssystemen in de financiële wereld iedere redelijkheid hebben verloren, met perverse bijwerkingen, en dat deze drastisch herzien moeten worden. Iedere burger moet erop kunnen vertrouwen dat men zijn geld veilig bij de bank kan zetten en dat er geen onaanvaardbare risico's meer worden genomen. Aan het herstel van dat vertrouwen wordt thans gewerkt, waarbij veel in Europees en zelfs mondiaal verband zal moeten worden geregeld. Dat vertrouwen is vooral ook zo broodnodig om de nog steeds haperende kredietverlening aan bedrijven en particulieren vlot te trekken. Voorshands is de CDA-fractie nog niet erg onder de indruk van het feit dat de financiële instellingen zelf voldoende lessen hebben geleerd. Zij verwacht daarom een krachtdadige aanpak van de regering, mede in internationaal verband. "Pittsburgh" was een perspectiefrijk begin.

De financiële crisis is ook een morele crisis. De financiële en economische crisis legt ook een morele crisis bloot. Onverschilligheid en respectloosheid jegens de ander, individualisme en hebzucht zijn alom waarneembaar. Vrijheid van meningsuiting verwordt tot de vrijheid om te roepen wat je wilt en tot het recht van eenieder om te beledigen. Ook in het parlement en de raadszaal is een verruwing in taal en omgang merkbaar. De nieuwste verworvenheid in de Tweede Kamer is dat men elkaar nu ook mag aanspreken met "flapdrol". In de gemeenteraad van Rotterdam wordt publiekelijk gediscussieerd over de vraag waarom je iemand niet "eikel" mag noemen, maar wel "flapdrol". Als je in de politiek zo grensverleggend bezig bent, hoef je uiteindelijk niet op veel respect van de bevolking te rekenen. Geen enkele samenleving kan uiteindelijk goed gedijen als de burgers zelf niet dragers van normen en waarden zijn en deze uitdragen, overdragen en in een maatschappelijk leven handhaven. Politici en overheid hebben daarbij een bijzondere verantwoordelijkheid. Zij dienen daarin voorop te gaan en ten voorbeeld te staan. Meer regels en toezicht kunnen nooit een tekort aan moraliteit duurzaam compenseren. Daarom steun ik alle initiatieven die deze trend kunnen keren, bijvoorbeeld door het bevorderen van het maatschappelijk verantwoord ondernemen in het bedrijfsleven. Dat is ook echt meer dan het sponsoren van cultuur, sport en milieu en het dient te getuigen van een bredere betrokkenheid bij onze gemeenschap. Gemeenschapszin raakt immers aan de kern van het christendemocratische denken over de inrichting van onze samenleving.

Gemeenschappen als familie, gezin en andere samenlevingsverbanden waarin mensen zich verplichten tot elkaar, vormen in onze visie de basis van de samenleving. Van daaruit wordt geparticipeerd in andere gemeenschappen, zoals geloofsgemeenschappen, private en publieke werkgemeenschappen, in een kleurrijk netwerk van

de meest uiteenlopende verenigingen en maatschappelijke organisaties, variërend van de plaatselijke harmonie, de Oranjevereniging tot deelname in tal van vrijwilligersorganisaties met ideeën, maatschappelijke doelen als patiëntenverenigingen, milieuorganisaties en politieke partijen.

In al die gemeenschappen komen mensen tot ontplooiing en wordt er zin gegeven aan het leven. Daar hebben mensen er zin in om te participeren en mee te doen in de buurt, het land, de wereld. Dat actief burgerschap en die wederkerigheid tot elkaar vormen zo de basis van onze samenleving en de welvaart in ons land. De verantwoordelijke samenleving, de civil society, waar de burger zich niet alleen verantwoordelijk voelt voor zijn eigen bestaan, maar waar hij zich medeverantwoordelijk weet voor de gemeenschap, is in de christendemocratie altijd het uitgangspunt geweest voor de inrichting van de samenleving langs de aloude beginselen van soevereiniteit in eigen kring en subsidiariteit. Zeker, de verstatelijking van de samenleving was te ver doorgeschoten en behoefde correctie. Schieten we alleen in het terugleggen van de verantwoordelijkheden bij de samenleving en in de introductie van markt en financiële incentives als sturingsmiddel voor het bevorderen van doelmatigheid en goed gedrag niet hier en daar het doel voorbij? Moeten we ons niet echt eens afvragen of in die grote semipublieke sector, waar op private basis belangrijke zaken van algemeen belang worden behartigd, zoals zorg, onderwijs en wonen, onder invloed van verzakelijking en markt het eigen instellingsbelang en individuele gewin, de algemeen maatschappelijke oriëntatie naar de achtergrond aan het verdwijnen is?

De heer **Kox** (SP): Voorzitter. Collega Werner stelt hier twee heel wezenlijke vragen. Stelt hij die aan het kabinet of stelt hij die ook aan zichzelf? Zo ja, wat zegt het CDA dan op deze twee wezenlijke vragen? Ik heb de neiging om aan te nemen dat zijn antwoord is dat wij ons zorgen moeten maken.

De heer **Werner** (CDA): Het is wel eens goed om aan zelfreflectie te doen. De CDA-fractie heeft diepgaand over deze materie gesproken. Wij zijn bezig met het terugleggen van verantwoordelijkheden bij de samenleving zelf. Daar willen wij niet aan tornen. Ook willen wij niet terug naar verstatelijking. Wel vinden wij dat wij hier en daar goed moeten nadenken over de vraag of wij met de aanpak van markt en financiële incentives niet te veel voortbouwen op patronen waar geld meer het leidmotief in de organisaties wordt dan een heleboel andere waarden waarvan de prijs niet op de markt te bepalen is. Dat geldt vooral in die semipublieke sector.

De heer **Kox** (SP): Ook dit antwoord bevalt me, maar kan collega Werner de begrippen "hier" en "daar" wat nader invullen, dus dat er hier en daar wat moet gebeuren? Waarover hebben wij het dan?

De heer **Werner** (CDA): Mijn fractie had zich voorgenomen om bij de behandeling van het wetsvoorstel maatschappelijke onderneming, waarin het kabinet heeft geprobeerd om een goede middenweg te vinden in het wankele evenwicht tussen markt en overheid, na te gaan of wij de juiste vorm kunnen vinden om dat evenwicht te handhaven.

De heer **Kox** (SP): Voorzitter. Nu valt collega Werner mij een beetje tegen, want wij voeren met de regering een algemeen debat over hoe het anders en beter zou kunnen. Collega Werner zei: hier en daar vind ik dat er koerswijzigingen ingezet moeten worden. Nu zegt hij dat hij daarvan melding zal maken als wij over de crisiswet gaan praten. Maar ...

De heer **Werner** (CDA): Ik meld hier -- dit vind ik al een politiek statement -- dat wij ons afvragen of wij hier en daar niet te ver zijn doorgeschoten. Dat is een algemene beleidsbepaling. Wij gaan later na of het wetsvoorstel voldoende tegemoet komt aan onze wens om die maatschappelijke oriëntatie van genoemde sectoren overeind te houden.

De heer **Kox** (SP): Dan ben ik erg benieuwd of het kabinet zo creatief is dat er aan die kant van de tafel begrip is voor wat "hier" en "daar" betekent, want u stelt zo twee onmogelijke vragen aan de regering. Als u daar niet meer helderheid over geeft, is het toch een beetje ins Blaue hinein praten.

De heer **Werner** (CDA): Kijk, de voorbeelden liggen bij het bedrijfsleven, bij het verantwoord ondernemen. Ik zal straks ook vragen of wij in de heroverweging het Rijnlandmodel niet wat meer kunnen bekijken en of de shareholder-valuebenadering en de aandeelhoudersinvloed niet hier en daar zijn doorgeschoten. Daar zijn ook allerlei discussies over. Wij willen daar graag het debat met de regering over aangaan. Ook willen wij tegen de achtergrond die ik net heb geschetst, het debat voeren bij gelegenheid van het wetsvoorstel over maatschappelijke ondernemingen. Dan praten wij over zorg, onderwijs en woningbouwcorporaties en kunnen wij ons afvragen of die wel zo goed in elkaar zitten dat die maatschappelijke oriëntatie en die waarden overeind blijven en of die niet ondersneeuwen in het financiële gewin. Mag ik het zo helder zeggen?

De heer **Thissen** (GroenLinks): De Staat c.q. overheid is grondwettelijk gehouden tot het verankeren en het borgen van goede zorg, goed onderwijs, goed wonen en veiligheid voor haar burgers. In het "ontstatelijken" daarvan kwamen de instituties nogal ver van die overheid te staan. Daar doemt het vraagstuk van de governance op, dus de vraag hoe wij die grondwettelijke verplichting willen sturen, waarmaken, borgen. Collega Kim Putters heeft daar afgelopen vrijdag een uitstekende oratie over gehouden. Die liet zien in wat voor situatie dit de uitvoering heeft gebracht. Omdat wij niet meer rechtstreeks zelf verantwoordelijk willen zijn,

vragen wij namelijk steeds meer verantwoording aan de uitvoering. In mijn bijdrage zal ik het voorbeeld noemen van een jeugdzorginstelling waarin 17% van de tijd die beschikbaar is voor uitvoerende professionals om zich met problemen van jongeren bezig te houden, slechts rechtstreeks naar jongeren gaat. 83% gaat naar overleg en verantwoording.

De **voorzitter**: Kunt u de vraag stellen?

**

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ja, ik hoop dat de zaken die collega Werner terecht agendeert, niet leiden tot nog meer verantwoordingslast bij de uitvoering, maar dat de overheid wat meer transparantie, durf, lef en openheid wil uitstralen.

De heer **Werner** (CDA): Ik denk dat u volledig aansluit op mijn betoog. Het kabinet heeft in het regeerakkoord op aandringen van het CDA voor die nieuwe rechtsvorm, de maatschappelijke onderneming, gepleit. Waarom? Omdat wij in de governance willen waarborgen -- leest u het wetsvoorstel er maar op na -- dat de maatschappelijke oriëntatie en de functie dat het algemeen belang moet worden gediend, overeind blijven zonder dat wij vervallen in verstatelijking.

De heer **Rosenthal** (VVD): Voorzitter. De heer Werner neemt mij met die laatste zin letterlijk de woorden uit de mond! Eerlijk gezegd, kijk ik nu niet zozeer de heer Werner aan, als wel de heer Thissen, wiens positionering van die maatschappelijke instituties mij niet helemaal duidelijk was. Ik proefde daar inderdaad iets in van een soort van verstatelijkingsnotie. Dat kan toch niet de bedoeling zijn? Dit zeg ik natuurlijk vanuit liberale hoek, waarin wij wat in de christendemocratie al gauw het maatschappelijk midden wordt genoemd, veeleer zien als een vrijwillige associatie van vrije mensen en niet als iets wat per definitie organisch tussen individu en staat in is geplaatst. Dit was even een ideologisch nootje.

De **voorzitter**: Ik neem aan dat de heer Thissen daar straks in zijn eerste termijn nader op in kan gaan. Zo voorkom ik een onderling debat via de interruptiemicrofoon.

**

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ik wil een onderling debat wel voorkomen, maar ik zal het nootje kraken op het moment dat ik aan het woord ben.

De heer **Werner** (CDA): De CDA-fractie is er een groot voorstandster van dat in de heroverweging en heroriëntatie, die wij nodig achten, bijvoorbeeld de consequenties van het Rijnlandmodel opnieuw worden doordacht. Dit is een vraag aan het kabinet. Ik kondig nu al aan dat de CDA-fractie bij gelegenheid van de behandeling van het wetsvoorstel maatschappelijke onderneming een fundamenteel debat met de regering zal aangaan over de inrichting van die belangrijke semipublieke sector en dat zij tegen deze achtergrond zal bezien

of het wetsvoorstel volstaat om het tij te keren, waardoor de algemeen maatschappelijke nutsfunctie weer centraal komt te staan zonder echter opnieuw te vervallen in verstatelijking.

Ik kom aan het einde van mijn betoog. De wereld staat op een keerpunt. Nederland moet de bakens verzetten. De financiële en economische crisis heeft dat andermaal duidelijk gemaakt. De CDA-fractie verwacht van dit kabinet een aantal betekenisvolle stappen in de door mij aangegeven richting. Ingrijpende veranderingen zijn noodzakelijk, wil Nederland in 2020 schoner, slimmer, sterker, solidair en solide zijn. Ook de sociale partners zullen in dezen hun verantwoordelijkheid moeten nemen en de lonen moeten matigen. De regering staat voor de immense opgave, Nederland door de grootste crisis sedert de jaren dertig heen te loodsen. De CDA-fractie spoort het kabinet aan, daaraan in grote saamhorigheid te werken. Zij wil daaraan haar bijdrage leveren en is bereid, moeilijke, maar noodzakelijke ingrijpende maatregelen te steunen. Ik wacht het antwoord van de regering met belangstelling af.

*N

De heer **Kox** (SP): Voorzitter. Bedankt voor de vluchten. De titel van mijn inbreng bij deze algemene beschouwingen is: niets doen is geen optie.

De minister-president was niet zo in vorm, zei hij zelf, tijdens de algemene beschouwingen aan de overkant. Dat kan gebeuren -- Frank Demouge heeft bij Willem II ook wel eens een mindere dag. Vandaag staat de premier weer gewoon in de spits van Balkenende IV. Hij staat niet op de transferlijst, hoewel er wat geruchten zijn over buitenlandse interesse. Dit geeft alle reden, zou je zeggen, om vandaag, net als altijd, op een mooie match te rekenen. Maar de grote vraag is: blijft Balkenende IV spelen of verdwijnt het team, net als zijn drie voorgangers, binnenkort vroegtijdig uit de competitie, omdat het spelconcept niet meer bij deze crisistijd blijkt te passen?

Vorig jaar, toen de crisis zich aankondigde, beloofde de premier hier in deze Kamer een groot debat over een ingrijpende herordening. Minder individualisme en meer samen spelen was toen zijn nieuwe spelconcept. Deelt de minister-president onze observatie dat daar weinig van terecht gekomen is? Is Balkenende IV niet vooral een aaneenschakeling van foute passes, mislukte tackles, weinig goals en de bal de tribune in om tijd te rekken? Het onderling vertrouwen van de spelers lijkt zoek. Er wordt bovendien zoveel gelekt over onrust in het team, dat de aanvoerder van "verrotting" spreekt. Ziet de premier met ons dat door zoveel gedoe en zo weinig prestaties het vertrouwen van de supporters zienderogen zakt?

Volgens ons is de hamvraag: hebben we nog wel een regering die regeert in de zin van vooruitzien? Of heeft dit kabinet vooruitzien vervangen door vooruitschuiven? Wie midden in crisistijd komt met het voorstel om negentien commissies negentien rapporten te laten schrijven waarover we ergens volgend jaar verder kunnen

praten, wekt op zijn minst die verdenking. Iedereen weet dat we in Nederland commissies instellen om keuzes uit te stellen en om kwesties te depolitiseren en te pacificeren. Tijdrekken om de raadsverkiezingen van maart te halen, hoor je wel zeggen. Maar ik neem toch aan dat de minister-president het met ons eens is dat dit kabinet maar met één ding bezig hoort te zijn: hoe overwinnen we deze crisis? De Tweede Kamer onderzoekt momenteel hoe we ooit in deze crisis kwamen en dat is belangrijk, maar wij vragen ons ernstig af of er wel een begin van overeenstemming in het kabinet is over de vraag hoe we ooit uit deze crisis raken.

Stukje bij beetje krijgen we zicht op de diepte van de crisis en de hoogte van de puinhopen die twintig jaar normloos, ongeremd kapitalisme hebben opgeleverd. Dit zeg ik ook maar even tegen collega Rosenthal. Wereldwijd is het een slagveld. Het IMF denkt dat de rekening van de crisis oploopt tot 8 biljoen. Dat is een acht met twaalf nullen. Omgerekend in mensenlevens zeggen internationale organisaties dat de crisis 200.000 tot 400.000 zuigelingen het leven zal kunnen kosten. De crisis is een wereldwijde massamoordenaar. Laten we dat gruwelijke gegeven niet vergeten. De crisis kost naast mensenlevens banen, gigantisch veel banen. Volgens de OESO raken door de crisis 25 miljoen mensen wereldwijd hun werk kwijt, volgens de Internationale Arbeidsorganisatie zelfs 35 miljoen. Geen werk betekent in grote delen van de wereld: geen eten. En dus: nog meer armoede, nog meer ondervoeding, nog meer doden. In Nederland ga je gelukkig niet dood als je je baan verliest. Vergeleken met de rest van de wereld treffen we het hier. Daar moeten we blij mee zijn. Maar je baan verliezen blijft ook bij ons vaak een ramp, daarover zal de minister-president het met ons eens zijn. Volgens het Centraal Planbureau zit volgend jaar één op de twaalf werknemers in ons land zonder baan. Dat zijn 600.000 mensen. Als die het moeten doen met 30% minder inkomen, terwijl hun lasten niet dalen, betekent dat, zo vraag ik de regering, toch geheid problemen met het ophoesten van de huur, het aflossen van de hypotheek en het opvoeden van de kinderen? Is de regering het met ons eens dat de crisiswerkloosheid de mensen met de laagste inkomens en de minste schuld aan de crisis het hardst treft: jongeren, migranten, vrouwen, laaggeschoolden en mensen met een handicap? Op welke hulp mogen zij rekenen? We gaan toch niet de armen van nu de crisis van de rijken laten betalen?

De ondercuratelestelling van de DSB is voorlopig het laatste bewijs hoe ziek de financiële wereld in ons land is. Begin dit jaar waarschuwden onze partijgenoten aan de overkant al voor de koppelverkooppraktijken van Dirk Scheringa, waarover we Gerrit Zalm nooit gehoord hebben. Dat is een vreemde zaak. Hoe kan het dat De Nederlandsche Bank vorige week nog geruststellend over de DSB sprak? Het lijkt erop dat effectief toezicht op de bankwereld nog steeds ontbreekt en dat de minister van Financiën veelal achter de feiten aanloopt, hoe hard hij ook loopt.

De heer **Werner** (CDA): Ik wilde toch even aan de heer Kox vragen of hij zijn stelling dat rijken niet door de crisis zijn geraakt en dat de armen allemaal de zwaarste klappen hebben gekregen, enigszins kan onderbouwen.

De heer **Kox** (SP): Dat is bijna een impertinente vraag. Ik geef aan dat internationale organisaties zeggen dat 400.000 zuigelingen hun tweede jaar niet zullen halen, omdat zij dood zullen gaan aan de gevolgen van de rotzooi, als ik dat woord wel mag gebruiken, die onze economie aangericht heeft. Als we 35 miljoen extra werklozen in de Derde Wereld krijgen, waar niet werken betekent: niet eten, dan is dat nogal een prijs. Als je 10 mln. hebt, mijnheer Werner, en je verliest er de helft van, dan ben je nog steeds schathemeltje rijk. Laten we nu dus alstublieft niet aankomen met de stelling dat de rijken ook wel een deeltje van de crisis hebben betaald. Het schandalige is juist -- dit hoor je als je hier buiten het gebouw komt -- dat rijken de crisis veroorzaken, armen die betalen en de rijken rondlopen alsof er niets aan de hand is.

De heer **Noten** (PvdA): Ik zou het iets genuanceerder brengen, maar met de kern van dit betoog ben ik het wel eens. Dat betekent dus ook dat de heer Kox internationale solidariteit hoog in zijn vaandel houdt en dat hij vindt dat dit land zich niet kan terugtrekken uit projecten die in het kader van internationale solidariteit soms ook ons belastinggeld kosten, of niet?

De heer **Kox** (SP): Ik ben het er erg mee eens. Kijk, wij moeten blij zijn dat wij belasting kunnen betalen. Ik zal verder in mijn betoog nog op het maffe verschijnsel komen dat een hele hoop landen geen fatsoenlijk belastingstelsel mogen ontwikkelen -- wij hebben hier daarover een symposium gehouden -- omdat multinationals en grote westerse landen dat niet goed vinden. Als je rijkdom hebt en je kunt bijdragen aan de vermindering van de armoede van anderen, is dat natuurlijk een zaak van internationale solidariteit. Ik geloof niet dat iemand van deze Kamer daar op tegen is. Collega Rosenthal?

De heer **Noten** (PvdA): Die laatste zin had u echt niet moeten uitspreken, want de voorstellen in de tegenbegrotingen van een aantal partijen van deze Kamer om bijvoorbeeld direct te bezuinigen op ontwikkelingssamenwerking, zijn fenomenaal. Die gaat naar nul. Er zijn mensen die vinden dat wij vooral niet solidair moeten zijn in tijden dat wij zelfs eens wat minder beleg op onze boterham hebben.

De heer **Kox** (SP): Ik vond het net zo plezierig om hier te merken dat de onzin over ontwikkelingsamenwerking die onze collega Boekestijn aan de overkant van het Binnenhof debiteert, niet herhaald werd door collega Rosenthal. Die is natuurlijk veel slimmer dan Boekestijn. Zolang hij hier niet zegt dat hij de onzinnige plannen van Boekestijn overneemt, ga ik ervan uit dat hij dat niet doet.

De heer **Rosenthal** (VVD): Voorzitter. Het woord "onzinnig" neem ik in dat verband niet in de mond. Ik adviseer de heer Kox om eens kennis te nemen van het prachtige werk van mevrouw Moyo over Dead Aid. Het is erg goed om te lezen.

De heer **Kox** (SP): Daarom heb ik het ook gelezen. In de trant van Berlusconi zou je kunnen zeggen dat mevrouw Moyo mooier dan slimmer is. Nu is dat een seksistische opmerking, dus die zal ik niet maken, maar ik word niet vrolijk van dat boek als ik het lees. Ik vind het vreemd dat het zo omarmd wordt als een bewijs dat ontwikkelingssamenwerking eigenlijk een dood paard is waaraan niet moet worden getrokken. Ik heb het boek met veel belangstelling gelezen en het is ook zeer de moeite waard -- er verschijnen veel interessante boeken -- maar ook dat vind ik een onzinnig boek in de zin dat ik wat daarin staat niet zinnig vind. Daar raken collega Boekestijn en mevrouw Moyo elkaar erg dicht. Is dat voldoende, mijnheer Rosenthal?

De **voorzitter**: De heer Kox vervolgt zijn betoog.
**

De heer **Kox** (SP): Ik was aan het vertellen dat hoe hard de minister van Financiën ook loopt als het gaat om toezicht op banken, dat hij veelal achter de feiten aan loopt. Dat geldt naar de mening van mijn fractie evenzeer voor het paal en perk stellen aan alle schandalige vormen van zelfverrijking. Eigenlijk gebeurt er volgens mijn fractie niks. Kom op, regering, maak onderhand eens een einde aan die zieke bonuscultuur. Ik zeg dit nu samen met collega Werner. Maximeer de topinkomens. Den Uyl vond vijf keer het laagste inkomen zat; nu is de Balkenendenorm al tien keer zo hoog! En dan is onze premier nog maar een arme sloeber vergeleken met de echte grote jongens. Onze collega's Schuurman en Noten hadden een goed plan: een tijdelijke crisisbelasting op topinkomens boven de Balkenendenorm. De regering toonde echter weinig trek. Zo'n belasting zou procyclisch werken. Kan de premier ons dat eens uitleggen, rekening houdend met de verschillende consumptiequota van lagere inkomens en topinkomens? Zou een uitgestelde crisisbelasting dan wel juist zijn bij de eerstvolgende hoogconjunctuur? Of zegt het kabinet eigenlijk gewoon in antwoord op de voorstellen van de collega's Noten en Schuurman: dat doen wij nu niet, dat doen wij dan niet, dat doen wij nooit?

Nu twintig jaar na de val van het communisme van het oosten ook het kapitalisme in het westen onderuit is gegaan, zijn we wereldwijd toe aan nieuwe sociale en economische verhoudingen. Heel veel mensen zijn het daarmee eens. Laten we die kans grijpen. Als we werkelijk beter uit deze crisis willen komen, moeten we nu stevig van koers veranderen. Dat kost tijd -- samenlevingen zijn net oceanstomers -- maar sommige dingen kunnen best wel snel. Laten we bijvoorbeeld het ontslaan van blunderende bedrijfsbestuurders en falende commissarissen gemakkelijker maken. Dat lijkt me iets voor

minister Donner; die heeft wat met ontslagrecht. Laten we een einde maken aan de contracten op basis waarvan brutale bankiers bij de rechters gouden handdrukken opeisen. Laat de minister van Justitie de wet zo wijzigen dat bankiers en bestuurders die de boel belazeren, geen handdrukken mee krijgen, maar dat zij handboeien om krijgen.

Laten we de huidige crisis vooral ook gebruiken om een einde te maken aan de bizarre dominantie van shareholders over alle andere stakeholders in onze ondernemingen. Daarom vroeg ik daarover door aan collega Werner. Ik denk dat we het daar nu over eens zijn. Juist daarmee hebben wij de kat op het spek gebonden. Om te beginnen zouden we de raad van commissarissen van grotere vennootschappen voortaan ten minste voor de helft kunnen laten kiezen door de werknemers, een keer per vier jaar. Als onze burgers in staat zijn om een parlement te kiezen, dan moeten ze ook in staat zijn om commissarissen voor een bedrijf te kiezen. En laten we vervolgens alle wetten die de aandeelhouders de afgelopen jaren vrij spel gegeven hebben tegen het licht houden en waar nodig aanpassen.

Ziet de regering deze voorstellen zitten? Je zou dat toch mogen verwachten. De regering schrijft zelf in de Miljoenennota dat wij toe zijn aan een fundamentele heroverweging. De regering onderkent dat de financiële crisis ook een morele crisis is. Hebzucht, zo zegt de Miljoenennota, wordt inmiddels zelfs door bankiers als een van de belangrijkste oorzaken van de crisis gezien. Willen wij een antwoord op de crisis vinden, dan hebben wij nieuw beleid nodig. Dat zou -- zo zegt de regering -- zich moeten kenmerken door matiging, dienstbaarheid, solidariteit, duurzaamheid en gemeenschapszin. Voor een SP'er lijkt het alsof er uit ons beginselprogramma wordt voorgelezen. En precies daarom valt het ons zo tegen dat de regering in deze begroting geen echte keuzes durft te maken. Het kabinet gaat op zijn handen zitten.

Op één ding na: de regering neemt liefst nog deze week de gepensioneerden van straks -- de jongeren van nu dus -- twee jaar AOW af. Wat een raar plan: ongewenst onzinnig en onnodig. Logisch dat zo veel mensen daartegen zijn. Ze snappen niet dat regering en werkgevers niet in staat zijn om hen tot hun 65ste te laten werken, maar zij willen hen wél laten doorwerken na hun 65ste.

Ik was vorige week in Venlo om met de FNV te demonstreren voor de fabriek van Océ, waar kort daarvoor 60 mensen was verteld dat ze via een ouderenregeling zouden moeten vertrekken. In Venlo -- waar Geert Wilders overigens in geen velden of wegen te bekennen viel -- waren ze nog bozer op Bos dan op Balkenende. Ze wisten nog hoe Wouter Bos met hen demonstreerde tegen de afbraak van vut en prepensioen. "Vind je het gek dat we niet meer op hem stemmen?", zeiden ze in Venlo. Ik niet. Maar eerlijk is eerlijk: ook Rouvoet en Balkenende beloofden hun kiezers dat ze niet aan de AOW zouden komen en doen dat nu toch. Dus ook bij hen mag het rode kruisje voor hun

naam op het kiesformulier vervangen worden door een zwart kruisje op het voorhoofd.

De heer **Noten** (PvdA): Voordat er sprake is van geschiedvervalsing het volgende. Volgens mij heeft de heer Bos in zijn functie van staatssecretaris zijn handtekening gezet onder het wetsvoorstel waarmee het prepensioen op termijn onmogelijk werd gemaakt. Dat was absoluut voor de vorige verkiezingen. Het was zelfs nog een aantal verkiezingen daarvoor. Wij moeten even precies zijn. De heer Kox heeft gelijk als het gaat om de verhoging van de leeftijd van de AOW. Dat stond niet in ons verkiezingsprogramma. Misschien kan hij zich wel herinneren dat in ieder geval door de PvdA de discussie over de AOW voor de vorige verkiezingen is gestart. Het ging toen over de verbreding van het draagvlak en de fiscalisering. Dat heeft ons overigens electoraal heel veel windeieren gelegd.

De heer **Kox** (SP): Ik droom er nog wel eens van: Wouter Bos doet op een podium de polonaise met Femke Halsema, Jan Marijnissen en de voorzitters van de drie grote vakcentrales. Dat was in 2004 op de Coolsingel. Van de Coolsingel gingen we -- want ik was er steeds bij -- naar het Museumplein om daar met zo'n 400.000 man te protesteren tegen de aanslagen op vut en prepensioen. Daar was Wouter Bos bij. Ik was ook heel blij dat hij erbij was. Het grote probleem voor de PvdA op dit moment is dat iedereen die normaal gesproken op haar zou stemmen, zegt: waarom doen jullie dat nou? De heer Noten kan wel zeggen dat de PvdA de discussie heeft aangezwengeld, maar in het verkiezingsprogramma van de PvdA stond: wij blijven af van de AOW. Wat maakt het nou zo moeilijk om te doen wat je beloofd hebt, zonder de kiezers daar tevoren over te laten praten? Als de PvdA wat meer bij haar verkiezingsprogramma zou blijven, dan zouden de kiezers ook veel meer bij die partij blijven.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ik kom uit een provincie waarin wij gewend zijn om vaak de polonaise te dansen. Daarna pakken wij echter weer het gewone leven op. Dan ga je weer nadenken over nieuwe fenomenen en probeer je daar reacties op te formuleren. Ik ben heel erg blij dat wij die polonaise hebben meegemaakt. Twee deelnemers daaraan zijn doorgegaan met nadenken om een antwoord te vinden op de vraag hoe wij met nieuwe fenomenen moeten omgaan. Mijnheer Kox, ik moet echter constateren dat u nog steeds zit op de roze wolk van serpentes en "als de sterren daarboven stralen", en dat u niet nadenkt over wat wij met de verzorgingsstaat moeten doen.

De heer **Kox** (SP): Ik noemde GroenLinks niet in de opsomming van partijen die hun kiezers onwaarheden vertellen. Belazerd hebben, noem ik het maar als het over dit soort zaken gaat. GroenLinks wilde altijd iets doen aan de grens van 65 jaar. De PvdA wilde dat echter niet. Ik moet nu van GroenLinks horen dat het fijn is dat de PvdA

haar belofte aan de kiezers gebroken heeft, en dat vind ik wel erg vreemd.

De heer **Noten** (PvdA): Volgens mij heb ik heel duidelijk geformuleerd dat in ons verkiezingsprogramma stond dat wij wilden vasthouden aan 65 jaar voor de AOW. Daar stond echter ook bij dat wij een draagvlakprobleem voorzagen en dat er een andere financiering moest komen. Er stond ook dat wij op termijn een probleem zouden krijgen met het aanbod op de arbeidsmarkt. Die teksten kan de heer Kox allemaal teruglezen. Daar loop ik niet voor weg.

Ik probeer aan te geven -- daarin volg ik de heer Thissen -- dat je op een bepaald moment door de omstandigheden gedwongen wordt om te blijven nadenken over de beste antwoorden op de vragen die een crisis stelt. Het woord "belazeren" hoort daar naar mijn persoonlijke opvatting niet bij.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Op het moment dat de polder nog niet onder water was gezet, was zelfs mevrouw Jongerius bereid om te morrelen aan die 65 jaar als betonnen dogma. Ze was bereid om daar met de werkgeversorganisaties iets aan te doen tot aan het ultieme moment dat de nacht richting 1 oktober zou vlieden. Dat zij daar nu anders in staat en af en toe rare bondgenootschappen wil sluiten -- waar zij gelukkig weer van teruggefloten is -- doet er niets aan af dat ook de FNV wil nadenken over een manier om de verzorgingsstaat voor alle mensen betaalbaar en werkbaar te houden. Daarvoor moet je van je betonnen dogma's af. Is de heer Kox bereid om hier samen met ons over na te denken? Betonnen dogma's klinken alleen maar behoudzuchtig en daarmee maak je een systeem niet werkbaar voor de mensen van morgen en overmorgen.

De heer **Kox** (SP): Als ik iemand van GroenLinks sociale verworvenheden als betonnen dogma's hoor betitelen, dan vraag ik mij af wat er met die vereniging waar ik zo veel goede vrienden heb, is gebeurd. Ik spreek de PvdA aan op de korte samenvatting van haar verkiezingsprogramma: 65 blijft 65. Dat staat nog steeds in de krant van onze partij, maar dat stond ook in het verkiezingsprogramma van de PvdA. Het lijkt mij heel verstandig om na te denken over het betaalbaar houden van de AOW. Maar in het zojuist verschenen rapport van het wetenschappelijk bureau van de SP staat: de huidige voorstellen zijn ongewenst, onnodig en onzinnig. Dat zeggen wij niet alleen, maar ook erg veel deskundigen.

Mijn punt was: waarom doen partijen zulke expliciete beloften over een zo belangrijk recht, terwijl zij tussentijds op dat punt gaan draaien? Die vraag zou je kunnen koppelen aan het feit dat de kiezers zo weinig vertrouwen hebben in de politiek.

De heer **Noten** (PvdA): Ik begrijp uw betoog, maar ik vind het erg irreëel. In ons verkiezingsprogramma stond dat wij -- dat stond trouwens ook in het regeerakkoord -- als het tekort zou lopen tot meer dan 2% extra zouden bezuinigen. Dat heeft deze regering niet gedaan. U

beschuldigt deze regering nu dus van het belazeren van het volk omdat zij geen extra bezuinigingen heeft doorgevoerd. Zij had geen 1, geen 2, maar 12 mld. moeten bezuinigen. Dat zegt u in feite. Als de regering dat niet doet, dan belazert zij het volk. Een jaar geleden was deze crisis nog niet bekend, maar nu wel. Gegeven de veranderde omstandigheden moet je bereid zijn om opnieuw te kijken, zowel naar je verkiezingsprogramma als naar de regeringsafspraken. Als je daar niet toe bereid bent, dan zou het kunnen zijn dat je het volk dan wel niet belazert, maar toch wel ernstig voor de gek houdt.

De heer **Kox** (SP): Dan zijn wij waar ik wilde zijn. De PvdA zegt nu dat wij op de AOW gaan bezuinigen, niet vanwege de vergrijzingsproblematiek, maar vanwege de crisis. Eén ding is zeker en dat is dat deze bezuiniging helemaal niets afdoet aan de crisis die wij hebben. Helemaal niets, mijnheer Noten. U zei nu wat ik dacht dat u zou zeggen, namelijk dat wij op de AOW gaan bezuinigen om de schatkist van collega Bos een beetje te vullen. Dat is niet het geval. Dat heeft de heer Bos ook niet gezegd. Het ging over de vergrijzing, maar nu koppelt u de verhoging van de AOW-leeftijd aan het crisisprogramma. Dat is een grote fout en dat begrijpen de mensen buiten dit gebouw ontzettend goed. Daarom gaat het ook niet goed met de vereniging.

De heer **Noten** (PvdA): Even feitelijk. Ik probeerde aan te geven dat je, gegeven de veranderde omstandigheden, bereid moet zijn om beleidskeuzes bij te stellen. Als je daar niet toe bereid bent, ben je geen knip voor de neus waard.

De **voorzitter**: De heer Kox vervolgt zijn betoog.
**

De heer **Kox** (SP): Ons advies aan de regering: handen af van de AOW en steek ze uit de mouwen om echte maatregelen tegen de crisis te nemen. Ga nadenken over de vraag hoe wij de democratische controle op onze economie wezenlijk verbeteren en daardoor de risico's op herhaling van wat ons nu overkomt, drastisch verkleinen. Iedereen moet nu toch zien dat daar de hoofdoorzaak van de crisis zit? Het comité dat zojuist de Nobelprijs voor economie heeft toegekend, heeft dat ook onderkend. En laten we ondertussen zo veel mogelijk mensen aan het werk zien te houden, in de zorg, bij de politie, in de bouw en in duurzaamheid. Laat huizen bouwen, renoveren en isoleren. Ga investeren in de fysieke en sociale infrastructuur van buurten en wijken. Dat is immers de schaal van de toekomst. Zorg dat mensen daar fatsoenlijk kunnen samenleven en niet tegen elkaar worden opgezet. Laat jongeren niet zonder baan komen, zeker nu niet. Stop meer geld in het vmbo. Eis meer stageplaatsen in het bedrijfsleven. Zet meer onderwijzers in. Zet gevangenispersoneel aan het werk in plaats van op straat. Richt een nationale investeringsbank op. Zorg dat het midden- en kleinbedrijf nieuwe initiatieven ook kan

financieren. Zorg dat de binnenschippers niet massaal kopje onder gaan door de crisis.

Over kopje onder: deze Kamer heeft bijna Kamerbreed gezegd dat de Hedwigepolder niet onder water mag komen. Als het kabinet dat toch wil doen, heeft het niet alleen in Zeeland, maar ook in deze Kamer er nog een groot probleem bij. In de woorden van collega Van den Berg destijds: een groot probleem. Als de Van den Berg een groot probleem zegt, dan bedoelt hij ook echt een groot probleem. Ik ben benieuwd of de regering op dit punt nog met iets komt nu deze Kamer met zo veel nadruk tegenover het kabinet staat.

Regering, help beter onze boerenstand het hoofd boven water te houden. Zorg dat onze boeren ook als terreinbeheerder beloofd worden. En doe iets aan het opkopen van boerenland door speculanten die rustig wachten tot de bebouwde kom dichterbij komt.

Dit zijn allemaal plannen van mijn fractie -- dit voor degenen die denken dat de SP alleen maar overal op tegen is -- die zouden passen in een beleid dat probeert te voorkomen dat de samenleving in crisistijd verder verbreekt. Maar de regering komt er niet mee. Ten onrechte wekt de regering de indruk dat zij in haar daadkracht belemmerd wordt door burgers die dwarsliggen en hun rechten misbruiken. Dat bevalt ons niet erg. We maken ons in dat verband zorgen over de spoedwet wegverbreding, de versoepelde verplichting tot milieueffectrapportages en de ondoorzichtige luchtkwaliteitseisen van het Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit. We zien met zorg de neiging tot het inperken van het belanghebbendenbegrip en het verruimen van vergunningvrij opereren in het kader van de Natuurbeschermingswet en de nog in behandeling zijnde Wabo. En straks wellicht de bestuurlijke lus, die snel kan rechtbreien wat krom was. En waarom wordt de Crisis- en herstelwet met gang door beide Kamers gejaagd, terwijl de Raad van State er gehakt van heeft gemaakt? Grijpt die wet niet te diep in de rechten van burgers en leidt zo'n wet wel echt tot de gewenste versnelling? En is deze wet niet hét voorbeeld van een onsamenhangend allegaartje waar deze Kamer een broertje dood aan heeft?

De crisis die de wereld treft, dwingt overal tot herbezinning. We zijn blij met de nieuwe president van Amerika. Zijn tegenstanders noemen hem socialist, laten wij dat als een compliment zien. President Obama lijkt in ieder geval oog te hebben voor de noodzaak van veranderingen in de sociaaleconomische ordening van zijn land en van de wereld. Hij zegt af te willen van het normloze kapitalisme. Dan moet hij toch eens een keer met de heer Rosenthal praten. En hij begrijpt dat na acht jaar Bush de wereld een stuk gevaarlijker geworden is en dat dat moet veranderen. Hij pleit voor een kernwapenvrije wereld en betere verhoudingen met andere grootmachten. Hij wil meer samenwerking op economisch gebied en begrijpt dat Amerika eindelijk zijn gigantische CO₂-uitstoot moet beperken.

Het is misschien een beetje snel om hem daarvoor nu al de Nobelprijs voor de vrede te

geven. Misschien was een optie op de prijs beter geweest. Maar laten we niet cynisch doen. Wij zouden liever zien dat onze regering gebruikmaakt van de veranderde opstelling van de Verenigde Staten. Laten we ons aansluiten bij Obama's oproep om de kernwapens de wereld uit te helpen, en daarom de Amerikaanse kernbommen op VoIkeI nu rap retour sturen. En als deze president van Amerika na alle oorlog vrede en rechtvaardigheid wil, steun die ommekeer dan en blaas de bestelling van bommenwerpers af, waar toch al geen vijand voor te vinden was.

En als Amerika zich weer het lot van de rest van de wereld wil aantrekken, laat ons land dan mee voorop gaan lopen met voorstellen die een einde maken aan illegale belastingontduiking en legale "tax planning" door multinationals, iets wat de arme landen nu naar schatting 160 mld. per jaar kost en dat is meer dan de totale officiële ontwikkelingshulp. Wij hebben hierover een buitengewoon interessant symposium gehad. Staatssecretaris De Jager was erbij. En laat de regering bij wijze van voorbeeld, na de paar brievenbusfirma's op paleis Noordeinde, nu ook die duizenden andere brievenbussen aan de Keizersgracht en omgeving in Amsterdam op slot doen, die door multinationals worden misbruikt als tussenschakel bij hun belastingvlucht.

Als we een vreedzamere wereld willen, dan moet de oorlog in Afghanistan stoppen. Laten we hopen dat president Obama ook dat gaat inzien. Onze oproep blijft: haal onze soldaten zo snel mogelijk terug. Haal ze uit dat moeras. We hebben al veel te veel dode en gewonde militairen -- en Afghaanse burgers -- te betreuren. In Afghanistan verliezen we de "hearts and minds" van de bevolking. Dat zeggen wij al jaren, maar hoge militairen zeggen het nu ook. Wij zeggen ook al een tijd dat je per definitie vrede sluit met je vijanden. Nu zegt de Britse minister voor Buitenlandse Zaken dat ook en wil hij onderhandelen met de Taliban. Onze regering zou er wijs aan doen om dat pleidooi te steunen, ook in haar contacten met de Amerikaanse regering. Dat is slimmer dan het onderlinge geruzie over het sturen van soldaten na 2010.

Een veiliger wereld vraagt om een nieuwe plaatsbepaling van de NAVO in een mondiale veiligheidsarchitectuur. Jaap de Hoop Scheffer riep op tot een brede discussie daarover, maar van minister Verhagen horen we niets. Tip voor de minister: wij houden op 23 oktober in deze Kamer een symposium over de toekomst van de NAVO. Misschien kan de minister komen luisteren? De tijd dringt. De NAVO wil komend voorjaar een nieuw strategisch concept vaststellen. Wij hebben daar nog niet over gesproken. Dat vraagt ook om normalisering van de relaties met Rusland. Maar ook daar horen we minister Verhagen niet over, en evenmin over maatregelen tegen Israël na het rapport-Goldstone over oorlogsmisdaden van Israël. De naam van de minister horen we de laatste tijd wel vaak in een ander verband. Maar zullen we wedden: een minister die zó langzaam loopt, haalt het Torentje nooit.

De **voorzitter**: Wilt u afronden? U bent 17 minuten aan het woord geweest.
**

De heer **Kox** (SP): Mijn klok staat op 15.10 minuten.

Vanwege "Irak" had de regering al "geel" van deze Kamer. Maar pas toen we hier onze eerste parlementaire enquête ooit overwogen, kwam het kabinet met de commissie-Davids. Die vraagt nu meer tijd, wegens nieuwe informatie en nieuwe bronnen. Oké, maar dat betekent dan ook dat de bewering van de premier dat álles al bekend was, nu in de prullenbak kan. Graag een reactie.

Wie weet, gaat het Verdrag van Lissabon binnenkort in. Dan vervalt het smoesje dat het in Europa niet loopt omdat de structuur niet op orde is. We zijn benieuwd of de nieuwe Europese Commissie ophoudt of doorgaat met ons op te zadelen met richtlijnen waar niemand op zit te wachten. Dat vinden we interessanter dan wie Europees commissaris wordt. En gaat de regering nu stoppen met het plaatsen van ongewenste nationale koppen op Europese richtlijnen? Ik noem maar wat: slimme meters, paspoorten, bewaartermijnen, dan voelt de minister-president wel wat ik bedoel. Ze kwamen geen van alle ongeschonden door deze Kamer.

De toekomst is onvoorspelbaar, zegt de Miljoenennota. Nu was dat altijd al zo, maar wij begrijpen de grote zorgen van de regering. Die onderschrijven wij. Iedere regering die zich geconfronteerd zou zien met een wereldwijde samenloop van financiële, economische, ecologische en morele crises, zou het zwaar te halen hebben. Mijn fractie twijfelt niet aan de goede bedoelingen, de integriteit of de inzet van het kabinet. Maar wij kunnen onze ogen niet sluiten voor het kennelijke onvermogen van dit kabinet om snel met goede plannen te komen. We wachten in deze Kamer al een jaar op een echt crisis- en veranderingsplan en we hebben weinig zin, nog eens een halfjaar te wachten. Als het zo is dat tegenstellingen in de regering een daadkrachtig beleid belemmeren, dan is de regering uitgeregeerd. Dat kan gebeuren, maar laten we dat dan vaststellen. Minister-president, uw eigen Miljoenennota zegt in het voorwoord: "Niets doen is geen optie." Ik ben het daar zeer mee eens. Dus kabinet, treed op of treed af.

Voorzitter. Uit het feit dat u mij tussentijds niet afgefloten hebt, meen ik te mogen afleiden dat ik geprobeerd heb, op de bal en niet op de man te spelen. Ik hoop dat dit straks in de reactie van het kabinet ook het geval is, als de minister-president laat zien hoe hij onze schoten op het doel van Balkenende IV probeert te pareren. Ik ben benieuwd hoe de verdediging staat. Ik zie uit naar de counters van het kabinet. Dat zien wij straks na de rust en de thee als de premier aan de bal komt. Om te voorkomen dat hij hier niet goed ingespeeld is en niet goed in vorm is, heb ik een cadeautje waardoor hij in de rust met zijn twee vicepremiers kan oefenen, zodat zijn balvastheid op het hoogst mogelijke niveau is als hij straks namens het kabinet aantreedt.

(De heer Kox legt een bal op de regeringstafel.)

De **voorzitter**: Iedereen heeft de bal gezien. Ik vraag de bode om de bal van het speelveld te verwijderen.

**

*N

De heer **Noten** (PvdA): Zo te zien is die bal van niet-duurzaam plastic.

Mijnheer de voorzitter. De algemene politieke beschouwingen aan de overzijde, enkele weken geleden, waren op zijn minst heftig te noemen. De regering kreeg er ongenadig van langs. Visieloosheid, alles voor zich uit schuiven, duiken voor verantwoordelijkheid: er werd schande van gesproken. De vertoning aan de overzijde bij de algemene politieke beschouwingen was "een premier onwaardig", zo kopte de krant, "minachting voor het parlement", zo lees ik. Voorzitter. Zijn dat soort teksten en dat soort heftigheid nu erg? Op zichzelf niet, natuurlijk. Van de oppositie mag een stevig tegengeluid worden verwacht. Het zou van de leden van mijn fractie minder persoonlijk hebben gemogen en misschien zelfs wat respectvoller, maar goed, elk vogeltje zingt nu eenmaal zoals hij of zij gebekt is. Het is niet anders.

Maar wat ons wel heeft verbaasd, is dat de regering, in ieder geval in onze ogen, haar beleid, zo uiterst "terughoudend" heeft gepresenteerd en op zulk een "bescheiden" wijze heeft verdedigd. Dat is onterecht en ook misplaatst, misschien zelfs politiek riskant. Want het moge dan zo zijn dat deze regering op dit moment niet met grootse en meeslepende bezuinigingen komt, maar iedere econoom kan uitleggen waarom dat ook het enige verstandige is. Ten minste, als je de voorzichtig aantrekkende economie niet op voorhand al om zeep wilt helpen en nog meer banen wilt vernietigen dan er nu al op het spel staan. En natuurlijk, op termijn moeten die overheidsuitgaven op orde komen, maar je kunt toch onmogelijk volhouden dat deze regering met het ter discussie stellen van de AOW wegloopt voor moeilijke keuzes en ook wegloopt voor electorale confrontaties.

Er is ook nog een andere kant aan dit verhaal. Want als de leden van mijn fractie zich proberen voor te stellen dat het echt gaat gebeuren, dat we dit regeringsbeleid overboord gooien en dat de optelsom van de begrotingsvoorstellen van deze oppositie werkelijkheid gaat worden, dan slaat ons de schrik om het hart. Een VVD die er 36.000 ambtenaren uitgooit. Zo veel ambtenaren schijnen er nutteloos werk te verrichten, zo lees ik in de tegenbegroting van de VVD. De heer Rosenthal heeft het over een kabinet in de parkeerstand. Bij een openstaande brug is dat ook het meest verstandige wat je kunt doen. De tegenbegroting van de VVD is de meest rabiate begroting die wij ooit hebben gezien. Zij is van een hardheid die godzijdank zeldzaam is. 28 mld. wordt er bezuinigd op milieu, huurtoeslag, op jeugd, op integratie, op deeltijd-WW en op het basispakket zorg. De kloof tussen arm en rijk moet blijkbaar groter. Het effect op de economie is

aantoonbaar desastreus. Mochten we het geluk hebben dat de productie de komende tijd weer een beetje aantrekt, dan weet de VVD dat met deze bezuinigingen op een formidabele wijze om zeep te helpen. Als het gaat om het effect op de werkgelegenheid is de beoordeling van het Centraal Planbureau vernietigend. Zeven keer scoort de VVD met haar tegenbegroting negatief met een nul als hoogste cijfer. Daarmee is de VVD topscorer banenvernietiger, met alle respect en collegialiteit, overigens op de hielen gevolgd door D66. Ook die komt helaas nergens hoger dan een nul.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Nu u toch als een volleerd tv-presentator bezig bent met Ranking the Stars, kunnen wij dan ook de andere uitslagen vernemen? Ik ben vooral benieuwd naar de positie van uw eigen partij.

De heer **Noten** (PvdA): Daar kom ik nog aan toe. Wij hadden overigens geen tegenbegroting, maar daar heeft u misschien begrip voor.

De heer **Thissen** (GroenLinks): In het kader van het dualisme snap ik daar geen barst van.

De heer **Noten** (PvdA): Ik kom nog terug op de begroting van de regering. Het lijkt mij goed om ook even te wijzen op de onzin die elders wordt verspreid. Nu ja, "onzin", laat ik een andere term gebruiken. Ik kies voor andere zienswijzen.

Maar het meest schandelijk bij de VVD is niet het voorstel om de successierechten af te schaffen; een voorstel waarbij jaarlijks 1,7 mld. wordt gegeven aan de 5% Nederlanders die bijna 50% van het nationale vermogen bezit, en dat in tijden van een crisis. Nee, het meest schandelijke in de ogen van mijn fractie is het voorstel om de loon- en inkomstenbelasting te verlagen. Hoe opportunistisch durf je te zijn? Terwijl je weet dat de koopkracht van hen die een baan hebben, dat die koopkracht echt het probleem niet is. Sterker nog, de mensen met werk hebben de afgelopen jaren niks te klagen gehad. Ze zijn er zelfs op vooruitgegaan. Het gaat om de mensen die hun baan verliezen.

Zo bont als de VVD maken anderen het gelukkig niet. Maar hoewel wij de tegenbegroting van de SP en GroenLinks sympathiek vinden, begrijpen we ook de daarin gemaakte keuzes niet, hoe goed bedoeld ook. Het begrotingstekort loopt verder op en daarmee wordt de rekening doorgeschoven naar onze kinderen en kleinkinderen. Solidariteit is voor onze fractie niet alleen maar iets in het hier en nu. Solidair ben je ook met komende generaties.

De heer **Kox** (SP): Voorzitter ...

De heer **Noten** (PvdA): Voorzitter. Bij de interrupties loopt mijn tijd door. Wilt u daar rekening mee houden?

De **voorzitter**: De tijd is stopgezet.

**

De heer **Kox** (SP): Het zou zonde zijn als de heer Noten te weinig tijd heeft om uit te leggen dat hij toch gelijk heeft.

De heer Noten prijst het kabinet omdat het, ondanks de tegenzittende conjunctuur, niet besloten heeft tot bezuinigingen. Daarover zijn wij het eens, maar daardoor loopt het begrotingstekort wel op. Als de SP en GroenLinks voorstellen doen die ook die consequentie hebben, waarom komen onze kinderen en kleinkinderen dan om de hoek kijken? Door de eerste maatregel, namelijk het wijze besluit om niet te bezuinigen, loopt het begrotingstekort nog meer op en dan hoor ik de heer Noten niet over kinderen en kleinkinderen. Ik was het erg eens met zijn oordeel over de voorstellen van de VVD, maar hij kan toch niet zeggen dat onze kinderen en kleinkinderen alleen door de voorstellen van SP en GroenLinks met iets worden opgezadeld? Hij moet een beetje sportief zijn.

De heer **Noten** (PvdA): U krijgt plusjes van het CPB voor de effecten van uw voorstellen op de werkgelegenheid. Daar ben ik dankbaar voor, want dat is de komende jaren het meest wezenlijke wat ons te doen staat.

De heer **Kox** (SP): Dat is een plus bovenop de voorstellen van het kabinet. Er komen extra mensen aan het werk.

De heer **Noten** (PvdA): Nee, dat zijn dezelfde plusjes. Maar u krijgt plusjes en daar kunt u blij mee zijn. Neem die waardering in ontvangst. U krijgt plusjes omdat u kiest voor een beleid dat gericht is op het bevorderen van de werkgelegenheid in de komende jaren. Kiezen voor participatie en werkgelegenheid zijn juiste beleidsmatige keuzes. Ik en de leden van mijn fractie kunnen zich daarin vinden. Wij hebben echter het volgende probleem. U kiest ook voor lastenverlichting in de sfeer van de inkomstenbelasting. Die verlichting komt ten goede aan degenen die al een baan hebben. De vraag is of het de komende jaren nu echt gaat om het verbeteren van de koopkracht van degenen die een baan hebben of om de participatie van degenen die nu geen baan hebben. Met die keuze voor inkomensverbetering heb ik grote problemen. Daarmee wordt het overheidstekort extra verhoogd, maar voor wie en waarom?

De **voorzitter**: Met het oog op de klok dring ik erop aan dat de leden kort en bondig interrumpen.
**

De heer **Kox** (SP): Ik constateer dat collega Noten het kabinetsbeleid prijst omdat bepaalde bezuinigingen niet worden doorgezet, maar als de SP en GroenLinks voorstellen in dezelfde richting doen, haalt hij de kinderen en kleinkinderen van stal. Dat vind ik niet erg sportief.

De heer **Noten** (PvdA): De extra lastenverlichting die u voorstelt, is naar ons idee onnodig.

De heer **Koffeman** (PvdD): Collega Noten heeft het over rekeningen die bij kinderen en kleinkinderen worden neergelegd en over solidariteit met volgende generaties. Is het niet een beetje armoedig om die solidariteit alleen maar in termen van geld uit te drukken en direct te relateren aan het begrotingstekort? Wij nemen een voorschot op de gebruiksruimte van deze planeet. Wij gebruiken 30% meer dan de reproductiecapaciteit van de aarde. Wat gaat u daaraan doen? In 2040 zijn de oceanen leeggevestigd. Wat gaat u daaraan doen? In 2017 heeft 70% van de wereldbevolking geen toegang tot veilig drinkwater. Dit is niet in geld uit te drukken. Dat zijn waardes die veel belangrijker zijn. Daarover hoor ik de heer Noten tot nu toe te weinig. Ook in het kabinet hoor ik de PvdA te weinig over het uitgangspunt dat wij onze kinderen en kleinkinderen niet mogen opzadelen met tekorten van het kostbaarste wat wij hebben en die bepalend zijn voor onze overlevingscapaciteit.

De heer **Noten** (PvdA): Mijnheer Koffeman, ik kom daar nog op terug. Ik ben dat overigens met u eens. Ik kom in bevestigende zin terug op uw analyse.

Toch is koopkracht is het probleem niet. Niet de koopkracht, maar de koopdurf is het probleem. Of andersom geformuleerd: het probleem is de angst om te consumeren. En die angst die is er omdat mensen bang zijn om hun werk kwijt te raken. Daar gaat het volgens ons om: vertrouwen en werk. De leden van mijn fractie begrijpen dus niet -- ik kijk nu naar de regering -- waarom dit kabinet zich al die verwijten over gebrek aan visie, vooruitschuifgedrag en besluiteloosheid laat aanleunen. Denkt het nu werkelijk dat het door netjes achter die tafel te blijven zitten en al die onzin -- ik gebruik het woord bewust en zal ik het ook niet terugnemen -- over het verbod op baarden en "kopvoddentaks" -- ik kan het echt niet anders kwalificeren dan "onzin" -- over zich heen te laten komen en door zichzelf aan de normen van fatsoen te houden, terwijl de wereld om haar heen schaamteloos met modder gooit, in een tijd dat spelen op de bal -- ik heb het niet over u, mijnheer Kox -- als een teken van zwakte wordt gezien en niet van kracht, denkt het nu werkelijk dat in een tijd van "GeenStijl", de tijd van vorm en beeld, de tijd waarin ideologie een verre herinnering aan vervlogen tijden lijkt te zijn, waarin de postmodernisten zelfgenoegzaam plaats hebben genomen op de tribune van de politieke arena en die met hun spitsvondigheden het nemen van bestuurlijke verantwoordelijkheid tot een zinloze en ijdele bezigheid hebben gedegradeerd, de tijd waarin beledigen de ultieme uiting is geworden van vrijheidsbeleving, de tijd waarin minderheden worden afgewezen, omdat zij een minderheid zijn .

De heer **Rosenthal** (VVD): Dit alles aanhorend, raad ik de heer Noten aan om later nog eens de Handelingen na te lezen en te kijken hoe vaak hij het woord "onzin" en "onzinnigheid" heeft gebruikt. Zoals de Engelsen zeggen: het gaat om de kracht van het argument en niet de kracht van het woord.

De heer **Noten** (PvdA): Voorzitter! Mag ik verdergaan?

De **voorzitter**: U vervolgt uw betoog.
**

De heer **Noten** (PvdA): Zou de regering zich niet veel feller moeten verzetten tegen het populistisch geweld? Kan zij niet krachtiger duidelijk maken dat dit niet de tijd is voor grootse en meeslepende politiek, zoals sommigen in deze Kamer schijnen te menen, maar de tijd voor behoedzaam, zorgvuldig en betrouwbaar bestuur?

Het is nog maar een jaar geleden dat Lehman Brothers omviel. Achteraf ben ik velen tegengekomen die deze crisis met al haar gevolgen hebben voorspeld. Maar anderen, waaronder ikzelf, dachten toen dat het in de eerste plaats een Amerikaanse crisis was en dat die was veroorzaakt door de huizenmarkt aldaar. Het heeft echt een tijdje geduurd voordat we allemaal scherp hadden dat het een crisis in de financiële dienstverlening was en dat dit de bedrijfstak bij uitstek is die zich niets aantrekt van nationale grenzen. Geld is het enige product dat met de snelheid van het licht over de wereld raast. Provincialisme is hem vreemd. Met een druk op de knop komt een transactie tot stand. Waar dat gebeurt, is volstrekt niet relevant.

We leven schijnbaar in een samenleving waarin consumptie de weg is naar het geluk, waarin wij allemaal meer willen hebben dan we kunnen betalen, waarin er hele bedrijfstakken zijn opgericht om aan dat verlangen tegemoet te komen, en waarin vervolgens de overconsumptie betaald wordt door onverantwoorde schuldenposities in te nemen die vervolgens worden afgedekt door ondoorzichtige financiële producten. Al met al een prachtige luchtballon zolang we erin geloven, zolang er vertrouwen is. Maar zodra iemand begint te roepen dat het een luchtballon is, dat de keizer van de consumptie geen kleren aan heeft, zodra dat gebeurt, loopt het ballonnetje pijnlijk pruttelend leeg.

Hebben we een crisis? Sommigen denken van niet. Er zijn mensen die de aantrekkende beurskoersen verwarren met de aantrekkende economie. Het leger optimisten groeit met de dag: wat we gezien hebben is niet meer dan een rimpeling op weg naar nog meer consumptie. Mensen trekken zich wederom terug in de irreële economie waar de beurzen de economische werkelijkheid vertegenwoordigen en niet de fabrieken; waar geld uit de muur komt en schulden niet meer zijn dan cijfertjes op papier. Een jaar na het omvallen van Lehman Brothers, waar staan we nu, wat hebben we geleerd, wat zouden we geleerd moeten hebben?

Ten eerste dat een schuld vroeger of later betaald moet worden, onvermijdelijk, en gelijktijdig dat het soms helemaal niet zo gemakkelijk is om die schuld op het moment dat je hem maakt, ook goed te zien. We hebben het er hier vorig jaar in ons debat met de regering uitgebreid over gehad; als mijn fractie het over schuld heeft, dan heeft zij het niet alleen over hypotheek en creditcards. We

hebben het dan ook, en misschien zelfs in de allereerste plaats, over de productiemiddelen bij uitstek: energie en grondstoffen, het opmaken van schaarse middelen en uitputting van bronnen. Als wij de rekening daarvan niet willen betalen, dan schuiven wij ook die vooruit en leggen die neer bij toekomstige generaties. Dan moeten wij dus niet verbaasd zijn als die toekomstige generaties ons straks zullen beschuldigen van diefstal; los van de vragen die wij ons moeten stellen over duurzaamheid, over milieubelasting, over de gevolgen van de klimaatverandering en dus ook de wereldvoedselproblematiek. Betekent dit dat het maken van schulden hoe dan ook uit den boze is? Nee, dat betekent het niet. Het betekent wel dat je verplicht bent je iedere keer af te vragen wie ervan gaat profiteren en wat die schulden die we nu maken straks, in de toekomst, aan waarde opleveren. Dat is de cruciale vraag die wij ons in het heden moeten durven stellen.

Ten tweede hebben we geleerd dat politici die provinciaals denken in een wereldwijde crisis misschien wel een leuk verhaal te verkopen hebben, maar dat in een wereld waarin je iets wilt bereiken als het gaat om transparantie in de markt, kwaliteit van toezicht, bankbelasting, bonussen van bankiers, je dan in internationaal verband moet opereren. Er is geen andere mogelijkheid. Dat geldt ook als je wilt interveniëren in het vraagstuk van schaarste van energie en grondstoffen en als je iets wilt doen aan het vraagstuk van klimaatverandering, water- en voedselschaarste. Dan is Nederland domweg klein. Je zult niet met de rug naar de rest van de wereld moeten gaan staan. Met de rug naar Europa en met cynisme over het belang van de internationale gemeenschap komen wij geen steek verder. Als op de vraag van onze kinderen straks, wat hebben die investeringen van jullie opgeleverd, het antwoord wordt: een tweede huis, een derde auto en een vierde vakantie, dan is er iets fout gegaan.

Ten derde hebben we geleerd dat we het niet weten, sommigen wel, maar wij niet. Begrijp me goed, de leden van mijn fractie weten heel goed naar wat voor soort samenleving zij verlangen, dat weten zij precies. Maar hoe groot de problematiek, de schade is die deze crisis heeft veroorzaakt, dat weten wij eerlijk gezegd op dit moment niet precies. Laat één ding duidelijk zijn: degene die beweert, dat wel te weten, die wantrouwen wij echt ten diepste. Het is gewoon niet duidelijk.

De afgelopen jaren werd er, maar ook voor het komend jaar wordt er nog een koopkrachtverbetering verwacht voor degenen die werken, niet voor degenen die hun baan kwijtraken, dus niet die 800.000, want die zijn "de beer". Met degenen die werk hebben, zal het relatief goed gaan. Maar hoe gaat de overheidsschuld er precies uitzien? Wordt die 30 mld. en wanneer? Wordt die inderdaad 65% van het bruto nationaal product? Gaan wij daar naartoe? Wij weten het gewoon niet. Het blijft ongewis. En waarom blijft dat ongewis? Omdat waar het uiteindelijk om gaat, de kwaliteit van de economische groei, onbekend blijft. Wij verwachten in 2009 een krimp van 4,75% en van nul in 2010.

Dat zijn de getallen waar het uiteindelijk natuurlijk om draait. Wordt het 4,75%? Wordt het nul? Wordt het min 2%? Wordt het min 4% of 1%? Daar gaat om: groei uiteindelijk.

De heer **Kox** (SP): Collega Noten waarschuwde Kamer, dat zij niet provinciaals moet zijn. Vervolgens geeft hij aan dat hij niet weet wat de gevolgen van de crisis zijn. Hij kan dat ook niet voorspellen. Dat lijkt mij allemaal terecht. Ik heb echter een paar dingen gezegd die wij al wel kunnen voorspellen. Ik heb het dan niet over onze groei of onze koopkracht, maar over 200.000 tot 400.000 kinderen die ten gevolge van de crisis hun tweede jaar niet zullen beleven. Wij moeten de crisis dus ook niet te provinciaal zien. Als wij iets aan die 400.000 kinderen konden doen, dan was mij dat een lief ding waard. Wilt u daarop ook even reflecteren?

De heer **Noten** (PvdA): Ik ben dat volstrekt met u eens. Ik heb dat ook proberen duidelijk te maken in een interventie van zojuist. Dat is een cruciaal punt. Als je alleen naar je eigen beleg op je eigen boterham kijkt, dan weet je dat wij doorgaan met wat naar onze overtuiging de bron is van de crisis, namelijk ongebreidelde hebzucht, niet alleen van personen, maar ook van samenlevingen. Je kunt wel naar de bankier verwijzen, maar wij doen dat met z'n allen, want wij wilden die hoge rentes, de maximalisatie van winsten en ook de verbetering van onze persoonlijke inkomsten. Daar zit natuurlijk een mechaniek. De heren Schuurman en Werner spraken al over de morele crisis, die verdergaat dan de vraag of er een paar bankiers zich toevallig niet netjes gedragen. Dat zit veel dieper. Ik kom daar hopelijk in voldoende mate op terug.

Hoe dan ook, wij weten dat wij de rekening van de olopende staatsschuld moeten betalen. Ik wil daar geen twijfel over laten bestaan. Daar is mijn fractie van overtuigd. Vooruitschuiven kan een tijdje maar dat tijdje kan nooit lang duren. Er komt een moment waarop het moet gebeuren.

Ten vierde en voorlopig als laatste hebben we geleerd dat het erop lijkt dat de mens niet zo gek veel leert. Een beetje beursherstel en we gaan gewoon verder met de gemaakte fouten. Opnieuw gaan wij geloven in een systeem dat bewezen heeft, kwetsbaar te zijn. Wij doen dat omdat het ons gewoon goed uitkomt. Heel even was er een hapering, maar nu rennen de lemmingen weer voortvarend verder. Het zou echt erg zijn als deze crisis voorbijgaat zonder dat we werkelijk iets gedaan hebben aan de onderliggende oorzaken; als we door zouden gaan met het opbouwen van schulden.

De regering stelt twintig commissies in, bemenst door ambtenaren en voormalig ambtenaren. Die gaan binnen de brede heroverweging beleidsonderzoeken doen. Bij voorkeur op terreinen waar ze geen verstand van hebben. Daarbij wordt een ontokerde benadering gevolgd, dus los van de departementen. Dat moge een verstandige benadering zijn, maar het klinkt niet best. Laat wij even wel wezen. Als je die zinnen achter elkaar uitspreekt, dan krijg je daar geen

"empowermentgevoel" van. Het moge verstandig zijn, maar het klinkt niet best. Ik zal eerst aangeven wat wij verstandig vinden aan deze benadering.

Ten eerste: de regering kiest voor continuïteit. Ze laat zich niet gek maken. Straffe bezuinigingen, zeker 28 mld., kunnen op dit moment niet aan de orde zijn, want dat pakt economisch vernietigend uit. Dus de regering neemt de tijd om tot afgewogen en zorgvuldige besluitvorming te komen. Voor alle duidelijkheid: dat is goed. Wat anderen ook mogen zeggen: dat is verstandig.

Ten tweede: de regering maakt gelijktijdig duidelijk dat die bezuinigingen niet kunnen uitblijven. Er komt een moment waarop de overheidsfinanciën weer op orde moeten zijn.

Ten derde: gelijktijdig probeert de regering langs andere lijnen om de economie weer op gang te krijgen: de Crisis- en herstelwet, maar ook de 3 mld. voor de renovatie van schoolgebouwen en investeringen in scholing en kennis en dat soort zaken.

Ten vierde: de regering erkent dat er door de grenzen van departementen heen gedacht moet worden.

Dat zijn allemaal verstandige zaken. Tot zo ver alles in orde. Het probleem van onze fractie betreft niet zozeer wat de regering heeft besloten, maar betreft veel meer wat de regering niet heeft besloten. En die zorgen zijn er niet kleiner op geworden, moet ik eerlijk bekennen, nu we de nadere toelichting op de opdrachten van de regering hebben gelezen.

Wat ons als eerste opvalt, is dat de opdrachtformulering zich feitelijk beperkt tot de vraag: hoe korten we 20% op de overheidsuitgaven? Het lijkt wel of hiermee impliciet het einde van de verzorgingsstaat wordt aangekondigd, want dat wordt onvermijdelijk de uitkomst als je een paar honderd ambtenaren in twintig commissies vraagt om 20% te bezuinigen. Is de regering zich daarvan bewust? En waarom op voorhand zo defensief? Waarom wordt niet in de eerste plaats gevraagd op welke wijze de overheidsuitgaven een betere en sterkere bijdrage aan de groei kunnen leveren? Het gaat toch om het creëren van groei, het bevorderen van groei en daarmee werkgelegenheid, met als eindresultaat een kloppend overheidshuishoudboekje?

De heer **Thissen** (GroenLinks): Zelfs mensen die geboren zijn in Swalmen moeten toch af en toe ademhalen. Sluit u helemaal uit dat de regering die twintig werkgroepen heeft ingesteld als gevolg van een gebrek aan eensgezindheid over wat er moet gebeuren?

De heer **Noten** (PvdA): Of ik dat uitsluit?

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ja, dat er gebrek aan eensgezindheid is?

De heer **Noten** (PvdA): Ik mag hopen dat er gebrek aan eensgezindheid is.

De heer **Thissen** (GroenLinks): In het kabinet?

De heer **Noten** (PvdA): Ja, natuurlijk. Ik zou toch niet willen dat mijn partij in een kabinet met het CDA en de ChristenUnie geen eigenstandige opvattingen vertegenwoordigt? Dat lijkt mij toch het minste, anders kunnen we de partij wel opheffen. Ik neem aan dat sprake is van inhoudelijke meningsverschillen.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Natuurlijk, maar uiteindelijk moet dat leiden tot een koersvastheid naar een gezamenlijk bepaalde horizon.

De heer **Noten** (PvdA): Absoluut. Ik wil uiteindelijk wel graag dat er besluiten worden genomen.

De heer **Rosenthal** (VVD): Dit is een aardige weergave van wat er kennelijk speelt, maar ik heb altijd geleerd dat de ministerraad er zit ter bevordering van de eenheid van het regeringsbeleid en dat dat regeren is. Wat de heer Noten nu in feite letterlijk zegt, is dat de regering kennelijk op dit ogenblik niet regeert.

De heer **Noten** (PvdA): Het spijt mij zeer, maar ik heb dat volgens mij niet gezegd. Dit is een heel interessante opvatting van een betoog wat elders gehouden moet zijn, in ieder geval niet hier.

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik hoorde u zeggen dat u het eigenlijk heel goed vindt dat er in de regering geen eenheid van regeringsbeleid is, maar dat daar gezellig heen en weer wordt gepraat en dat men het als coalitiepartners met elkaar fundamenteel oneens kan zijn.

De heer **Noten** (PvdA): Er is volgens mij sprake van eenheid van regeringsbeleid, met respect en waardering, dank u wel. Ik heb de regering geprobeerd, duidelijk te maken dat de keuzes die op dit moment gemaakt zijn onze steun hebben. Dat is één. De vraag is of er verschillen van opvatting zijn, bijvoorbeeld tussen politieke partijen. Is er sprake van dualisme? Het antwoord lijkt mij dan toch: ja.

De **voorzitter**: Ik vraag de heer Thissen om zijn interventie te beperken, anders komen wij in tijdnood.

**

De heer **Noten** (PvdA): Volgens mij is er eenheid van regeringsbeleid. Zo neem ik dat waar.

Voorzitter. Wij pleiten niet voor het laten oplopen van onze schulden, zeker niet. Maar we pleiten wel voor een beleid dat gericht is op kansen. Een voorbeeld: we lezen in "De Limburger" uit Limburg dat de minister-president bij Mitsubishi wil pleiten voor het onderbrengen van de productie van elektrische auto's in Born. Dat is mooi. Ik weet niet of het waar is, maar als dat zo is, compliment daarvoor. Daarmee wordt de crisis aangegrepen om een voorsprong in een op duurzaamheid gerichte productontwikkeling te verwerven. Het is niet zo moeilijk om meer van dit soort voorbeelden te

bedenken; voorbeelden die vragen om investeringen in publiek-private samenwerking, om groei en niet om bezuinigingen; voorbeelden die ons op weg helpen naar een samenleving waarin met respect wordt omgegaan met energie en grondstoffen.

Die oriëntatie op groei is overigens niet het enige dat we hebben gemist. De heer Schouw bracht dit punt ook al in een interventie naar voren. Uiteindelijk gaat het ook om criteria waaraan de regering de resultaten van de commissies gaat toetsen. De regering heeft het over harmonisatie van regelingen, versterking van samenhang, toetsing op nut en noodzaak, stroomlijning van organisaties, doelmatigheid, versoering van beleidsambities; allemaal nodig. Maar wij hadden graag gezien dat er naast technocratische criteria ook een paar politieke criteria waren genoemd. We willen toch wel graag op voorhand van deze regering weten waar ze staat. Vanuit welke politieke uitgangspunten, gedragen door welke maatschappelijke waarden, zet zij deze honderden ambtenaren nu aan het werk? Laat ik er een paar noemen die de leden van mijn fractie vergeefs gezocht hebben.

1. Al eerder genoemd: solidariteit met toekomstige generaties. Dat vertaalt zich niet alleen in bezuinigingsvoorstellen, maar ook in duurzaamheid van de economische beslissingen die we nu nemen. Het gaat om het terugdringen van het gebruik van energie en grondstoffen, om de erkenning van schaarste en vervuiling en om de zoektocht naar alternatieven.

2. Wij hebben gezocht naar het criterium "participatie", vormen van participatie op de arbeidsmarkt, ook van ouderen, want dat is absoluut noodzakelijk om het draagvlak voor onze welvaart en onze verzorgingsstaat te behouden. De gedachte dat dit alleen door jongeren kan worden opgebracht, is op zijn best naïef te noemen.

3. De mate waarin een bijdrage wordt geleverd aan de insluiting van groepen medelanders die op dit moment steeds verder naar de rand van de samenleving worden geduwd, met als dieptepunt een groot gedeelte van de Kamer aan de overzijde die een debat wil over de kosten van mensen; kosten in samenhang met hun etnische achtergrond: de mens teruggebracht tot een boekhoudkundig object.

4. De bijdrage aan de versterking van de internationale gemeenschap. De grote vraagstukken van deze tijd vragen daar om, want zij trekken zich niets aan van toevallige door mensen getrokken geografische grenzen; niet meer dan strepen in het zand. De grote vraagstukken van veiligheid en armoede laten zich niet negeren, hoe koppig en kinderlijk we dat ook mogen proberen.

Tot slot de mate waarin we de pijn een beetje eerlijk gaan verdelen.

De komende jaren zullen ingrijpende veranderingen van het overheidsbeleid onvermijdelijk zijn. En dat gaat dus pijn doen. De leden van mijn fractie denken dat we alleen mogen hopen op respect van onze burgers als we erin slagen om die ingrijpende maatregelen op een rechtvaardige manier vorm te geven. En dat

betekent dat we hen die daartoe in staat zijn om een extra bijdrage zullen moeten vragen. Of zoals collega Schuurman het op 20 mei jongstleden zo mooi geformuleerd heeft in onze gezamenlijke vragen aan de regering: hoe denkt de regering recht te doen aan de rechtvaardigheid dat juist in deze tijden de sterkste schoulers de zwaarste lasten dienen te dragen?

De heer **Schouw** (D66): Ik was de eerste tien minuten even de draad kwijt in uw betoog, want dat ging vooral richting de VVD. Dat ligt nu anders, dus ik wil van mijn hart geen moordkuil maken als het gaat over de opsomming van de criteria. Dit komt recht uit uw hart. Ik zal er straks ook iets over zeggen. Ik vind het fantastisch. U walste er aan het eind een beetje gemakkelijk overheen, maar hoe hard zijn voor u deze criteria die het kabinet zou moeten hanteren bij het beoordelen van de overwegingsoperatie?

De heer **Noten** (PvdA): U vraagt naar de slotzin van mijn betoog. Ik zal daarna even pauzeren, zodat u kunt nagaan of deze voldoende duidelijk is uitgesproken. Ik dacht dat je met de consequentie moet eindigen!

De heer **Werner** (CDA): Ik probeer uw betoog in grote lijnen onder de knie te krijgen en te begrijpen wat deze criteria allemaal betekenen. Ik heb ervoor gepleit dat wij in de eerste plaats moeten toewerken naar de bevordering van een duurzame, innovatieve, op kennis gebaseerde economische ontwikkeling. Als wij het geld niet weten te verdienen, kunnen wij het ook niet verdelen. Ik heb hier en daar gehoord dat u dat eigenlijk ook wel vindt, maar vindt u het niet de eerste centrale opgave dat wij in Nederland weer een positie innemen dat wij kunnen concurreren met de rest van de wereld, dat wij hier een gezond bedrijfsleven hebben waar werk aan de winkel is en dat wij op die punten de mensen weer perspectief bieden? Bij participatie gaat het er toch in de eerste plaats om dat er wel werk moet zijn. Ik vind uw inspanningen om alles weer te gaan herverdelen heel nobel, maar lossen wij daar de crisis mee op? U zult ons mee krijgen als het erom gaat dat bij pijnlijke maatregelen de zwaksten in de samenleving bescherming verdienen. Ik beluister in uw betoog toch te weinig de kernlijn dat het er in de eerste plaats om gaat dat wij Nederland weer op de kaart zetten en ook economisch perspectief bieden, want dan valt er weer wat te verdelen en dan kunnen wij onze sociale verworvenheden overeind houden. Dan kunnen wij ook in onderwijs investeren en in al die mooie dingen die wij al doen. Ik beluister dat te weinig in uw bijdrage.

De heer **Noten** (PvdA): De heer Werner geeft hiermee een beoordeling. Ik ben het inhoudelijk volstrekt eens met wat hij zegt. Ik heb ook geprobeerd te zeggen dat het beleid gericht moet zijn op groei. Maar de vraag is: groei van alles, willekeurige groei, het maakt niet uit welke groei, laat-maar-gaan groei? Het antwoord luidt: nee. Het gaat wel om een soort groei waarvan wij

verantwoord met elkaar kunnen vaststellen dat die voor toekomstige generaties een opbrengst heeft, en niet alleen voor ons in het hier en nu. Nogmaals, het gaat niet om groei voor een auto erbij en ook niet om groei die nog meer vervuiling veroorzaakt of nog meer noodzakelijk energie verspilt. Het gaat om groei die is gericht op een wereld die wij op een fatsoenlijke wijze achterlaten aan degene die na ons komen. Dat zou u moeten aanspreken, want dat is gedacht vanuit het concept van rentmeesterschap.

Uw tweede punt betreft de herverdeling. Het gaat mij niet om de herverdeling. Ik hoorde de heer Rosenthal in zijn bijdrage wel zeggen dat hij de huurtoeslag wil aanpakken, maar op de vraag naar de hypotheekrente geeft hij uiteindelijk geen antwoord. Dat is mijn bezwaar. Het gaat namelijk om bezuinigingen die de overheidsuitgaven in het algemeen treffen, die in het algemeen op de verzorgingsstaat betrekking hebben. Sommigen onttrekken zich eraan. Ik heb er problemen mee dat wij, als het gaat om de staat van de overheidsuitgaven en wie daar profijt van heeft, soms erg gemakkelijk sommige groepen buiten beschouwing laten. Op dit punt overwegen wij om in tweede termijn een motie in te dienen.

Graag zouden de leden van mijn fractie de regering voor het komend jaar een aantal gedachten willen meegeven. Het wordt namelijk geen makkelijk jaar. De ploeg staat misschien goed opgesteld -- de heer Kox had dacht ik hetzelfde beeld -- maar de wedstrijd moet eigenlijk nog beginnen. En zonder goed samenspel gaat het niks worden.

Er moeten onvermijdelijk moeilijke en pijnlijke beslissingen worden genomen. Regering, neem ze. Doe dat verstandig, evenwichtig en in samenhang. De optie dat deze regering uiteindelijk niet verder komt dan het agenderen van de moeilijke beslissingen en er dus niet in slaagt om daadwerkelijk een positie in te nemen als het gaat om de noodzakelijke hervormingen op de terreinen zorg, wonen, arbeidsmarkt en ouderdagsvoorzieningen, is voor ons eigenlijk niet zo goed denkbaar, want met die optie is het land domweg niet gediend. Zou de regering dat zelf niet ook als een politieke nederlaag ervaren? Natuurlijk ontkennen wij niet de verschillen in politieke opvattingen tussen de verschillende coalitiepartijen, maar dat verandert niets aan de opdracht van deze regering. Juist in een tijd van crisis mag je verwachten dat partijen over hun schaduw heen springen, mag je hopen dat iedereen aan boord blijft en dat conflicten over komma's uitblijven en overeenstemming op hoofdlijnen zichtbaar wordt. De leden van mijn fractie zitten niet te wachten op voor de poorten van de hel weggesleepte compromissen. Veel mensen zijn onzeker: "wat gebeurt er met mijn ouderdagsvoorziening, mijn hypotheekrente, de eigen bijdrage in de zorg?" Die onzekerheid is niet goed, misschien nu even onvermijdelijk maar op langere termijn onwenselijk.

En als er dan beslissingen genomen worden, doe het dan evenwichtig. Een voorbeeld: des te lager het inkomen, des te afhankelijker van de AOW, des te minder heeft de overheid

bijgedragen aan de pensioenopbouw en des te korter zal van een pensioen gebruik worden gemaakt vanwege de kortere levensverwachting. Dit is de levensverzekeringstechnische werkelijkheid van de huidige AOW. Deze werkelijkheid maakt alleen maar ingrijpen in de AOW, zonder bijvoorbeeld gelijktijdig de pensioenopbouw tot een nader te bepalen inkomen te maximeren, buitengewoon moeilijk verteerbaar. Dat is onevenwichtig en misschien zelfs niet rechtvaardig. Hoe leg je dat uit? Naar de mening van de leden van mijn fractie kan het een domweg niet zonder het ander.

En, gewaardeerde regering, durf nu ook eens door te pakken in de wonderbaarlijke wereld van het wonen. Wat pompen we toch waanzinnig veel geld rond met huurtoeslagen en hypotheekrenteaftrek; internationaal ongekennd en langzaam maar zeker niet meer effectief. Een artefact uit het verleden, zowel de toeslag als de aftrek; een Januskop.

Als we het hebben over de arbeidsmarkt, dan hebben we het over participatie. En als we het hebben over participatie, dan hebben we het erover dat mensen geschikt zijn en geschikt blijven voor die arbeidsmarkt. Dan is scholing toch blijvend belangrijk? En dan lijkt het toch ook verstandig om ook een relatie te leggen tussen de hoogte van een ontslagvergoeding en de mate waarin door de werkgever in scholing is geïnvesteerd? Ik sluit mij overigens aan bij de opmerking van de heer Werner over de voorstellen van de commissie-Bakker. Er is nogal wat stilte op dat terrein.

De heer **Rosenthal** (VVD): Hoorde ik de heer Noten bij een van de punten spreken over "de meerderheid van zijn fractie"?

De heer **Noten** (PvdA): Nee, dat hoorde u niet goed. Soms is daar wel sprake van, maar op dit punt niet.

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik dacht even dat u de lijn van de regering op dat punt doortrok naar uw eigen fractie.

De heer **Noten** (PvdA): Dan heeft u heel stuk gemist, want ik heb in mijn betoog exact duidelijk gemaakt dat partijen over hun schaduw heen dienen te springen en dat wij van de regering verwachten dat zij eensgezind in eenheid van beleid tot besluiten komt. Dat stuk heeft u dan waarschijnlijk gemist.

Voorzitter. Ik was bij de ontslagvergoeding. Als we het hebben over de verhoging van de eigen bijdrage in de zorg, dan moeten we het -- ik sluit mij ook op dit punt aan bij de heer Werner -- toch echt een keer gaan hebben over het scheiden van wonen en zorg. Het is toch raar dat, terwijl de ouders hun huis verlaten om op kosten van de belastingbetaler in te trekken in het verzorgingstehuis, op datzelfde moment de kinderen de opbrengst van dat huis mogen delen. Het is echt een merkwaardige wereld.

En over diezelfde zorg: terwijl de regering heen en weer slingert tussen wel of geen markt

wordt de uitvoeringswerkelijkheid steeds complexer. Mijn collega Putters heeft er uitgebreid over gesproken op andere plekken. Het aantal toezichthouders is fenomenaal. Wetgeving met als belangrijkste doel: controle op uitvoering, vermenigvuldigt zich op onaardse wijze. Een bijdrage aan de kwaliteit van de zorg levert het aantoonbaar niet. De transactie- en frictiekosten zijn ongekennd. Volgens sommige onderzoeken meer dan 2 mld. Zal de regering het aandurven om te sturen op vertrouwen in plaats van wantrouwen? Wat zou dat niet alleen aan geld maar ook aan arbeidsvreugde voor al die prachtige professionals in die bedrijfstak opleveren, en niet in de laatste plaats kwalitatief betere zorg?

En als laatste advies: toon u een betrouwbare overheid. Als er ingegrepen moet worden, dan moet dat, maar doe het niet met terugwerkende kracht, hanteer overgangstermijnen die burgers en bedrijven in staat stellen om zich op die nieuwe werkelijkheid voor te bereiden. Doe het ferm, maar in een verstandig proces.

Tot slot. Over een jaar staan we hier weer, mijnheer Schouw, als ons dat gegund is, opnieuw in debat met deze regering en met deze minister president; wederom als ons dat gegund is. We hebben alle vertrouwen in deze regering, daarover geen misverstand, maar ons eindoordeel over haar beleid stellen we echt nog even uit. Tot volgend jaar, als we weten welke kabinetsbesluiten al die commissies en onderzoeken uiteindelijk hebben opgeleverd. Dat is het moment waarop wij ons oordeel moeten uitspreken, niet nu. De leden van mijn fractie zijn benieuwd naar de reactie van de regering.

De heer **Schouw** (D66): Ik bemerk bij de heer Noten toch wat korzeligheid richting oppositiepartijen. Die kunnen geen goede tegenbegroting maken en wat zij in de Tweede Kamer zeggen, is populisme, is onverstandigheid. De tweede helft van zijn betoog bevat wat korzeligheid richting de regering. Hij zegt zelf: de ploeg is goed opgesteld, maar de wedstrijd moet nog beginnen. Ik breng hem in herinnering dat dit aan de overzijde nu juist de kritiek was op deze regering. Maar soit. Wat ik hem wil vragen is hetzelfde als wat ik aan de heer Werner vraag. De heer Noten heeft een verlanglijst. Welke toezeggingen verwacht hij vandaag van de regering over zijn verlanglijstje? Of zegt hij hetzelfde als de heer Werner: ik heb mijn woordje gedaan, vervolgens is het een blanco cheque en over een jaar zien wij wel weer?

De **voorzitter**: De heer Rosenthal nog kort.
**

De heer **Rosenthal** (VVD): Heel kort voorzitter. Wat moet ik van de heer Noten begrijpen, anders dan van de heer Werner? Dat hij zijn oordeel over het regeringsbeleid opschort tot volgend jaar? Daar zegt hij nogal wat.

De **voorzitter**: De heer Noten afrondend.
**

De heer **Noten** (PvdA): Ik probeer het afrondend te doen, maar het zijn nogal vragen. Het verschil met de overkant is dat ik het zeer eens ben met deze regering dat zij op dit moment geen dramatische beslissingen neemt die leiden tot onder andere forse bezuinigingen of ombuigingen. Dit is het verkeerde moment om dat te doen. Dat is mijn stelling. Dat is een fundamenteel verschil van mening met zowel de heer Schouw als zijn partij. Dat neem ik in ieder geval aan. Ik heb hem vandaag nog niet gehoord. Het is in ieder geval een fundamenteel verschil van mening met de heer Rosenthal. Die wil nu gewoon ferm de meest afschuwelijke besluiten nemen. Daarin voelen wij ons niet thuis. Wij zeggen: het is ook gegeven de economische constellatie en de onduidelijkheid over de werkelijke financiële problemen van de overheid onverstandig om op dit moment grootse en meeslepende zaken te doen. Ik heb de vergelijking gemaakt met lemmingen die op de afgrond afrennen. Dat is ook het beeld dat het bij mij oproept. Daar zit een inhoudelijk verschil van mening. Dat is een belangrijk verschil. Dat is dus geen kritiek op de regering.

De tweede opmerking van de heer Schouw ben ik eerlijk gezegd kwijt. Welke was dit ook alweer?

De **voorzitter**: De heer Schouw vroeg naar de harde punten.
**

De heer **Schouw** (D66): Nu geeft u mij de ruimte om duidelijk te maken dat er nog een verschil is tussen besluiten om iets te doen en het moment van invoeren. Mijn tweede vraag had betrekking op de blanco cheque voor de regering. De heer Noten had nogal een wensenlijstje en keek er heel serieus en overtuigend bij. Ik zag zijn fractie ook knikken: goed gedaan, leider. Dus ik dacht: dit is echt wat. Vervolgens zegt de heer Noten tot het kabinet: ga ermee aan de gang en volgend jaar ga ik het beoordelen. Ik noem dat een blanco cheque en ik vind dat ook politiek niet handig van hem. Als de fractie iets wil, moet zij dat aandraaien richting het kabinet.

De heer **Noten** (PvdA): Allereerst die blanco cheque. Er doet zich een ingewikkeld vraagstuk voor. Dat kan ik alleen maar toelichten, dat kan ik niet oplossen. Dat ingewikkelde vraagstuk houdt het volgende in. Als je met elkaar afspreekt dat alles bespreekbaar is en dat je politiek gezien over je eigen schaduw heen wilt springen en als je een groot apparaat in werking zet om daarvoor voorstellen te ontwikkelen, dan is het een beetje dom als je tevoren zaken zelf gaat uitvergroten of in ieder geval in extreme mate zaken onbespreekbaar gaat maken. De stelling van onze fractie luidt dat de afspraak juist was: geen taboes en dat betekent dat wij ons daaraan nu houden. Wij geven de regering inderdaad de ruimte om zonder taboes tot voorstellen te komen. De heer Schouw ervaart dit als een blanco cheque, maar de afspraak die wij met elkaar hebben gemaakt, is dat er even

een ruim speelveld is. Zo ervaar ik dat op de eerste plaats. Dat is voor mij geen blanco cheque.

Ik wil wel namens mijn fractie nu aangeven waarop wij straks die voorstellen zullen gaan toetsen. Voor alle duidelijkheid: dat is niet op de omvang van de bezuinigingen, maar op het vraagstuk van duurzaamheid, van internationale solidariteit en van evenwichtige verdeling. Dat zijn stevige criteria. De heer Schouw zal ook bij alle debatten die wij in deze Kamer zullen voeren die criteria terugzien, inclusief het vraagstuk van internationale verhoudingen. Het is geen polder. Het is een heel grote polder, bestaande over de hele wereld. Meer hebben wij niet.

Wat de opmerking van de heer Rosenthal betreft zal ik het nog een keer voorlezen. Dat lijkt mij het verstandigst.

De **voorzitter**: Liever niet meer voorlezen. Dat hebben wij gehad. Ik kijk vooral even naar de klok.
**

De heer **Noten** (PvdA): Ik heb gewoon gezegd dat wij vertrouwen hebben in deze regering. Dat is de zin die ik heb uitgesproken.

De **voorzitter**: Goed, de heer Werner nog.
**

De heer **Noten** (PvdA): Daarover is er geen misverstand, maar het ontstond toch.

De heer **Werner** (CDA): Ik neem toch aan dat de heer Noten bij de criteria die hij noemt duidelijk zal onderschrijven dat het pakket ook moet bijdragen aan het herstel van onze economische positie.

De heer **Noten** (PvdA): Ja, dat is het begin geweest.

De heer **Werner** (CDA): Hij vatte het nu kort samen en daarin kwam ik dat niet meer tegen. Ik wil dit toch van hem horen.

De heer **Noten** (PvdA): Mijnheer Werner, de opdracht is herstel van de economie en de overheidsfinanciën. Dat heb ik een- en andermaal gezegd. Dat is de opdracht. De criteria waaraan wij dit toetsen, heb ik genoemd, maar de opdracht is helder.

De heer **Werner** (CDA): In die criteria herkende ik dat niet heel sterk. Ten tweede zegt de heer Noten dat hij alle vertrouwen heeft in de regering. Dat heb ik ook. Ik heb dat ook heel duidelijk gezegd. Waarom moet er dan nog een motie worden ingediend? Ik heb die behoefte niet. Ik heb er alle vertrouwen in dat de regering een afgewogen en zeer goed pakket zal samenstellen dat in alle opzichten evenwichtig is. Daarop zullen wij het ook beoordelen en als het niet zo is, zal de regering het van ons merken ook. Ik heb heel duidelijk de richting aangegeven waarin wij denken. Waarom moet er dan toch een motie komen? Is dat omdat de heer Noten toch niet helemaal vertrouwt wat de

regering doet of wil hij het al op voorhand hypothetiseren? Waarom doet hij dat eigenlijk?

De heer **Noten** (PvdA): Omdat ik graag een uitspraak van de Kamer wil over dit onderwerp. In de regering heb ik wel vertrouwen. Overigens ga ik ervan uit dat het antwoord van de regering mogelijkerwijze de motie onnodig maakt.

De heer **Schouw** (D66): De heer Noten heeft meer vertrouwen in de Kamer dan in de regering?

De heer **Noten** (PvdA): Voor alle duidelijkheid: ik spreek het vertrouwen uit in de regering, maar ik vind dat ik de ruimte heb om de Kamer te vragen en ook duidelijk te laten maken wat haar eigen beleidsopvattingen over bepaalde onderwerpen zijn. Als de heer Schouw zegt dat dit vanaf nu niet meer kan, dat wij geen moties meer indienen, dan is dat een optie.

De heer **Schouw** (D66): Ik heb dat niet gezegd. Ik vroeg alleen hoe dit zich verhoudt tot het vertrouwen in de regering.

De heer **Noten** (PvdA): Je dient niet een motie in omdat je geen vertrouwen hebt in de regering. Alle keren dat de heer Werner het afgelopen jaar moties heeft ingediend, en dat was een aantal keren, was dat toch geen blijk van wantrouwen jegens zijn bewindslieden? Dat lijkt mij een heel rare conclusie. Die trek ik niet hoor. Dat is niet de mijne.

De **voorzitter**: Ik geef nu het woord aan de heer Thissen, want wij krijgen ook nog een tweede termijn.

**

*N

De heer **Thissen** (GroenLinks): Voorzitter. Onverschrokken de toekomst tegemoet. "New York trekt mensen uit alle delen van de wereld. Mensen die anders zijn dan jij, of het nu gaat om ras, geloof, uiterlijk of gedrag, vormen geen bedreiging. Want ze wonen naast je. Dat is de kracht van New York. En ik denk dat de toekomst van de stad, als deze economische crisis voorbij is, beter is dan elders. Hoe meer landen en steden zich verzetten tegen immigratie, des te beter is het voor New York. Wij krijgen mensen met een droom die hard willen werken. Wij accepteren nieuwe culturen. Mij interesseert alleen onze relatie nu en in de toekomst. Mensen mogen trots zijn hier op hun afkomst en op wie zij zijn. De grote bijdrage van de Nederlanders aan New York was de openheid en tolerantie in een tijd dat dit niet echt vanzelfsprekend was."

Ik citeer burgemeester Michael Bloomberg van New York City die deze krachtige woorden sprak in een interview met Dirk van Weelden voor het programma The New York Connection, dat de afgelopen zondagen te zien was op AVRO-televisie.

Terwijl in het Europa van de zeventiende eeuw de intolerantie de norm was, was dit in de Republiek der Nederlanden niet zo. Het was een

land waar mensen van heinde en verre naar toe trokken die een ander beter en vooral vrijer leven wensten en dat kon ook, want de vrijheid van geest en geweten en handel was gegarandeerd. Het waren mensen uit dat land die overzee in 1609 een nieuwe kolonie stichtten en het was dan ook niet vreemd dat die nieuwe kolonie diezelfde verscheidenheid aan mensen en culturen herbergde onder de vrijheid van geest.

Wij herdenken dit jaar dat 400 jaar geleden Hudson aan land ging op Manhattan onder de vlag van de West Indien Compagnie. De nieuwe kolonie werd Nieuw Amsterdam genoemd, het latere New York.

De New Yorkse burgemeester weet waar hij naar toe wil, een vitale stad die de huidige crisis snel te boven kan komen, en hij heeft een idee hoe hij bij dat doel gaat komen: met behulp van tolerantie, vrijheid, en daardoor een ononderbroken toestroom van talent en nieuwe kennis en gewoonten, die leidt tot een continue, veerkrachtige beroepsbevolking. "New York en de Verenigde Staten hebben zich altijd gerealiseerd dat een open en dynamische samenleving sterker is dan een dichtgetimmerde, gereguleerde en schijnbaar homogene samenleving", schreef Frans Verhagen -- familie? -- afgelopen week in de Groene Amsterdammer.

Hoe groot is het contrast met het land dat deze waarden ooit naar New York bracht, ons land dus? En hoe ernstig zijn de gevolgen, zeker op een moment van grote crises?

Nederland dobbert doelloos rond. Bij ons overheerst de neiging de slagbomen dicht te doen. In ons huis Nederland wordt in toenemende mate kracht ontleend door de ander, de vreemdeling, de reiziger, de zoeker uit andere continenten zwart te maken, te verketteren. Want kracht uit onszelf ontbreekt.

Als je zelf los bent geraakt van je kernwaarden, onverschrokken vrijheidsdrang -- conditio sine qua non voor creatie, innovatie en uitmuntendheid --, onvervreembare tolerantie, nieuwsgierigheid naar het andere en het nieuwe -- het fundamentele respect voor andersdenkenden of -gelovigen --, als je zo gezegd in een identiteitscrisis terecht bent gekomen, dan is het niet vreemd dat je verbaasd of wellicht angstig reageert op mensen die juist heel gearticuleerd hun in jouw ogen vreemde cultuur of religie aanhangen. Dan is het niet vreemd dat je niet meer ziet wat er echt moet gebeuren om Nederland door de economische crisis te helpen. Vreemd is het niet, maar wel desastreus. Want de angstige roep "Pas je aan" lost de gevolgen van een diepe economische en langzaam ook een sociale crisis niet op.

Angst heeft zich van ons meester gemaakt. In plaats van onverschrokken de toekomst tegemoet te treden, heeft de angst zich van ons meester gemaakt. Waar leidt dat toe?

Tot angst voor de burger bijvoorbeeld. De regering heeft een ongeremde behoefte de burgers te bewaken, met inbreuk op hun privacy als schadelijk gevolg. Het privé domein van de burger is verworpen tot een schuilplaats van het kwaad, in plaats van een domein dat de bescherming van de

overheid verdient. De regering bewaart inmiddels onze vingerafdrukken, sms'jes, e-mails, gebelde telefoonnummers, maar ook meldingen over onze kinderen en ons medicijngebruik. Nergens in de beschaafde democratieën wordt de burger met zoveel gemak bespied, gespot, getapt en zijn privacy met voeten getreden. De regering kijkt er vervolgens raar van op dat de alom gewantrouwde burger zijn eigen overheid niet meer vertrouwt.

Het leidt ook tot angst voor risico's en aansprakelijkheid. De politiek reageert bijkans heviger op incidenten dan op structurele problemen. Voor ieder incident moet de schuldige worden gevonden. Er is een afrekencultuur ontstaan in onze samenleving, die ook het politieke klimaat steeds meer heeft besmet. Enerzijds leidt het na elk incident tot verlamming en tot nog meer verantwoordingslast. Daarom belasten we de uitvoerders in de zorg, de jeugdzorg, het onderwijs, de sociale zekerheid en de politie met enorme hoeveelheden overleg en administratieve bureaucratische lasten. Ik sprak laatst met een specifieke jeugdzorginstelling. De professionals aldaar waren slechts in 17% van hun tijd bezig met de jongeren die hulp nodig hadden. De rest ging op aan overleg en registratie. Anderzijds leidt het tot verlamming en verstarring in het openbaar bestuur, zoals Frank de Grave onlangs in het NRC Handelsblad betoogde. Bestuurders durven immers geen grote projecten meer aan omdat die per definitie haast altijd complex zijn en in hun uitkomst niet zelden leiden tot financiële tekorten. Het zogenaamde slagvaardige optreden tijdens incidenten leidt dus uiteindelijk tot niks doen.

Er is angst voor de ander. De overheid vraagt steeds vaker aan de ander om zijn identiteit te ontkennen of achter zich te laten. Wij vertrouwen de immigrant uit Iran of Marokko pas als die verklaart niet-moslim, niet-allochtoon, niet-vreemdeling te zijn. Wij willen niet die ander zijn. Wij willen ons kunnen afzetten. In de afzetting hopen we een eigen identiteit te krijgen. Mensen die met trots en hoop hierheen zijn gekomen, maken we tot angstige mensen. Wij zijn bang voor de ander in ons, bang voor de ander naast ons.

In dezelfde documentaire The New York Connection zijn we getuige van het afnemen van de naturalisatie-eesd aan 250 mensen ter verkrijging van hun staatsburgerschap. Rechter Eric Vitaliano spreekt daarbij de volgende woorden: "Ik zie hier mensen uit alle delen van de wereld, een prachtig tableau van Amerika en een herbevestiging van waar de Verenigde Staten altijd voor hebben gestaan. Ik sta hier voor u als een nakomeling van Italiaanse voorouders die honderd jaar geleden dezelfde reis hebben gemaakt als u nu. Om hier een beter leven te beginnen. En nu staat een kleinkind hier voor u, door de president van de Verenigde Staten benoemd tot rechter in dit arrondissement. Zo zou het ook uw kinderen of kleinkinderen kunnen vergaan. Dat hoort bij de Amerikaanse belofte. Verstopt uw identiteit niet. Maak die fout niet. Behoud uw taal, uw cultuur, behoud uw geloof. Niet alleen om ze te behouden en door te geven aan uw eigen kinderen en kleinkinderen, maar ook om ze te delen met

Amerikanen die niet als u zijn. Dat maakt Amerika sterk. Samenleven in plaats van assimileren. New York is geen melting pot maar een Mulligan's stew, een stoofpot. Er zitten veel verschillende ingrediënten in en een vloeistof die alles bij elkaar houdt. Maar je kunt de aardappels nog proeven en zien. Zo ook de selderij, de wortels en de uien."

Ik vraag op dit punt de minister-president heel nadrukkelijk naar de visie van dit kabinet op de maatschappij. En dan graag een antwoord dat meer is dan de quote "zo gaan we niet met elkaar om". Durft de minister-president rechter Eric Vitaliano na te zeggen? Is dat ook zijn visie op het samenleven met verschillen? Neemt ook hij afstand van de assimilatiepolitiek? Hoe ziet zijn Nederland er over tien à vijftien jaar uit? Een seculier land met geassimileerde moslims?

Hoe ver zijn we afgedreven van de lef en de mentaliteit van de stichters van New York? Wij zijn in de jaren onder de leiding van deze minister-president een land geworden dat dorps en angstig en kleingeestig is. Volgens mijn fractie is het thema waarlangs we de verklaring moeten zoeken het thema van identiteit. En volgens ons kampt dit land, de minister-president daarvan niet uitgezonderd, met een ernstige crisis op dit vlak. In een identiteitscrisis nemen de emoties en sentimenten de macht over van de rationaliteit, de analyse, de feitenkennis.

Wij zien het aan de vox populi bij onbegrepen uitspraken van rechters. Je herstelt het vertrouwen van burgers in de politiek niet door burgers op die momenten naar de mond te praten. Het getuigt juist van lef en beschaving om met gezag en onverkort achter de onvervreembare uitgangspunten te blijven staan van de trias politica. Doe je dat niet, dan laat je sluipenderwijs toe dat er met bijlen gehakt wordt aan de wortels van onze beschaving en van de parlementaire democratie en rechtstaat. Nog even en dan kunnen we, zo vrezen wij, ook spreken van een ernstige crisis op dat vlak.

Als je in een identiteitscrisis zit, is het lastig om onverschrokken de toekomst tegemoet te treden. Dan is het lastig om een verhaal te hebben over waar wij naartoe gaan. Dan is het lastig om de noodzakelijke beslissingen te nemen teneinde die bijdragen te leveren die binnen de mogelijkheden liggen om de diverse crises het hoofd te bieden. Daarom schuift de minister-president zaken voor zich uit en stelt hij negentien werkgroepen in. Ik kan niet anders dan concluderen dat de angst zich heeft uitgebreid naar angst om te regeren en angst voor het grote verhaal of de grote thema's.

Ik vraag de regering deze Kamer en de Nederlandse bevolking te vertellen waarnaar zij op weg is, wat haar antwoorden zijn op de grote vraagstukken van deze tijd, wat haar horizon is en wat de regering gaat doen om bij die horizon te komen. De wat-vraag is een vraag die het landsbestuur moet invullen. De regering en het parlement hebben immers dit primaat, niet negentien of twintig ambtelijke werkgroepen. Dit is de omgekeerde wereld: de ambtenaren die het beleid, de visie van de regering zouden moeten omzetten, worden nu beleidsmakers. Daarbij

hebben we het idee dat het ook nog eens dwars tegen de gangbare structuren van de departementen en wat gebruikelijk is bij de IBO's ingaat. In de hilarische serie Sorry, minister, zeiden de ambtenaren gisteren tegen elkaar, na een conflict met de minister over een hol, nietszeggend ambtelijk rapport: straks gaan ze nog beleid maken, dat zou een ramp zijn!

Als Mozes negentien werkgroepen had ingesteld, dan zou het volk Israël nu nog bij de vleespotten in het slavenhuis van Egypte zitten. Maar dat deed Mozes niet, want Mozes had wel een doel voor ogen. Hij had focus en lef. Hij leidde zijn volk trefzeker, ook in de onzekere tijden, door de woestijn heen.

Zoals New York zijn identiteit juist ontleent aan het erkennen en respecteren van de veelheid aan verschillende identiteiten, zo kan ook Europa zijn. Want als dé Europese identiteit al bestaat, dan is het juist in de erkenning en het respecteren van de verzameling van een veelheid van identiteiten, culturen, talen, politieke opvattingen, volksliederen en vlaggen.

De **voorzitter**: Kunt u afronden, want anders hebt u geen tijd over voor de tweede termijn.

**

De heer **Thissen** (GroenLinks): De fractie van GroenLinks heeft voorzetten gedaan voor de grote vraagstukken van deze tijd en deze van een antwoord voorzien zoals in onze Green Deal van vorig jaar. Wij willen onder andere een doorbraak in duurzame energie. Dit kabinet bouwt kolencentrales. Wij willen dat de regering haar aanpak van de verschillende crises, de klimaat-, voedsel-, grondstoffen-, financiële en economische crisis, presenteert conform de motie-Schuurman.

Werkt het innovatieplatform nog? Steekt het kabinet daarin nog energie, bijvoorbeeld in de kenniseconomie? Of gaat alle tijd zitten in het drijvend houden van het dobberende tobrende bootje van dit kabinet in plaats van in het landsbelang?

Ik rond af. Wij willen een investeringskabinet dat de analyses van de commissie-Bakker in het rapport Naar een toekomst die werkt voortvarend in actie oppakt en door de oogharen van deze crisis kijkt naar de behoeften van de arbeidsmarkt van overmorgen. Met Van werk naar werk en alle aandacht voor jeugdigen, hoe voor de hand liggend ook, laat het kabinet ouderen, mensen die al langer een uitkering hebben en mensen met een arbeidsbeperking stevig in de kou staan. Komt deze regering niet snel uit haar eigen crisis waardoor zij niet in staat is om antwoorden te geven, laat zij dan haar opdracht teruggeven, is onze oproep, zodat een nieuw landsbestuur kan gaan doen wat een landsbestuur moet doen, namelijk besturen en het volk naar een andere, duurzame en werkbare toekomst leiden.

De heer **Kox** (SP): Ik vond het betoog van de heer Thissen heel interessant. Dat geldt ook voor zijn

optreden als schriftgeleerde. Er staan inderdaad geen negentien werkgroepen in de Bijbel, maar om nou Mozes als voorbeeld te nemen ... Die deed er ook enige tijd over voordat hij zijn doel bereikte. Heeft de heer Thissen enig idee hoe lang dat duurde of heeft hij de passage over hoe lang Mozes daarover deed, nog niet gelezen?

De heer **Thissen** (GroenLinks): Jawel, 40 jaar. Ik ben redelijk Bijbelvast. Ik doe er alleen wellicht iets minder mee dan sommige anderen. Dat was echter het punt niet. Mozes was trefzeker en gefocust op zijn doel en leidde zijn volk trefzeker naar dat doel, ondanks de woestijn en ondanks hoe lang dat duurde. De mensen konden dat volhouden vanwege een helder perspectief. Dan kun je woestijn aan, maar als je geleid wordt door een kabinet dat geen helder perspectief biedt, kun je ook de woestijn niet aan. Dat is mijn redenering daarbij.

*N

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Mijnheer de voorzitter. Nu is, zoals de heer Rosenthal zei, het kleinste broertje in de coalitie aan de beurt. Ik moet het dus kort houden.

De crisis in de financieel-economische wereld is te vergelijken met een aardbeving. Een aardbeving is een natuurgebeuren; het ineenstorten van de financieel-economische wereld is een cultuurgebeuren, maar de analogie is treffend. De culturele aardbeving was hevig, als met een kracht van 10 op de schaal van Richter. Immers, tot in alle hoeken van de aarde waren en zijn de schokken en naschokken voelbaar. Juist omdat we met een culturele ineenstorting te doen hebben, was dit alles te voorzien geweest. Toch gebeurde dat niet. Financiële deskundigen, banken en toezichthouders waren allen opgesloten in een kwaadaardig systeem waarvan men hoopte dat men er beter van zou worden, maar waarin men hopeloos verstrikt raakte, zonder het in de gaten te hebben. Nu blijkt dat bijna iedereen er het slachtoffer van is.

Bij de vorige algemene politieke beschouwingen heeft deze Kamer in een motie aandacht gevraagd voor de gelijktijdigheid en samenhang van meerdere crises. In de loop van de tijd werd pijnlijk duidelijk dat het toen geconstateerde steeds meer waar bleek te zijn. Uit de drie rondes van de reactie van het kabinet op deze motie bleek een groeiende overeenstemming inzake samenhang en oorzaken van de crises te gaan ontstaan. Voor de beantwoording van de motie en de daarop gevolgde inzet wil ik de regering hartelijk danken. Er zijn echter een aantal punten die nog aandacht verdienen.

De herstructurering van banken is terecht in volle gang. De minister van Financiën heeft meer dan eens met verwijzing naar falende verantwoordelijkheden ook aandacht gevraagd voor noodzakelijke systeemwijzigingen. Terecht pleitte hij voor kleinere banken, maar waarom wordt bij de roep om systeemveranderingen niet gewezen op het gevaar van het gebruik van onoverzichtelijke, aan elkaar gekoppelde en complexe

computersystemen die alle menselijke maat te boven gaan? Graag wil ik pleiten voor kleinschalige computersystemen die overzichtelijk blijven, zodat de verantwoordelijkheid van de gebruiker centraal blijft staan.

Toen de crisis in volle breedte duidelijk werd, kwam het kabinet met een crisisakkoord. Dat had onze instemming. Zoals na een aardbeving moesten snel noodmaatregelen genomen worden. Door dit anticyclische beleid konden en kunnen de nadelige gevolgen van de crisis binnen de perken worden gehouden. Ook greep het kabinet toen al terecht de gelegenheid aan om maatregelen voor de langere termijn te nemen, zoals het AOW-besluit. Wel hebben wij het van meet af aan echter als een omissie gevoeld dat het kabinet te weinig oog had voor de gevaren van toekomstige maatschappelijke onvrede door toenemende tegenstellingen in de maatschappij ten gevolge van groeiende werkloosheid, aantasting van pensioenen enzovoorts. Was het te veel gevraagd om ook degenen die buiten schot bleven bij het opvangen van de eerste klappen van de crisis, via overheidsingrijpen aan te pakken? Het gevaar van maatschappelijke onvrede is te voorzien. Het bewaren en bevorderen van maatschappelijke vrede is een voorwaarde voor het slagen van het crisisbeleid. Bovendien was er een duidelijk signaal mee gegeven dat ook de overheid niet te grote financiële risico's voor de toekomst moet nemen. Te weinig denken we aan de jonge generatie die de lasten van onze beslissingen van nu in de toekomst moet dragen.

Evenals bij een aardbeving moet na de eerste noodmaatregelen ook een herstelplan worden gemaakt. Dan gaat het om herstel van opgelopen schade en een definitieve opbouw. Zoals na een aardbeving getracht wordt om alle oude gebreken te herstellen, zo ook nu. Met bestrijding van de financieel-economische crisis moeten ook de andere bekende crises worden aangepakt. Het kabinet trekt terecht de nodige tijd voor deze aanpak uit. De veelgehoorde kritiek op het kabinet met betrekking tot dit punt delen we dan ook niet. Met overhaast te werk gaan loopt men het gevaar het oude alleen te willen repareren en kansen te missen. Het zou ook geen algehele vernieuwing van het maatschappelijke bestel impliceren. Een grondige, diepgaande analyse moet voorafgaan aan een herstelplan. Toch dringt de vraag zich op of het kabinet niet de schijn wekt zich te veel te beperken tot noodzakelijke procedures en of het niet te weinig aandacht geeft aan een inhoudelijk toekomstbeeld en een daarop afgestemd moreel kompas.

We mogen niet vergeten dat de crisis begonnen is in het hart van de westerse financiële wereld. Het is bovendien geen toevallig verkeersongeluk, maar behoort intrinsiek tot de ontwikkeling van de westerse cultuur. Zo wordt dat ook in de wereld ervaren. Dat betekent dat de aanpak van de crises gepaard moet gaan met zelfkritiek op het westerse wereldbeeld. Een ander toekomstbeeld of een andere toekomstvisie is nodig. Een wisseling in het cultuurparadigma is vereist. Onevenwichtigheden in de globale

wereldcultuur moeten worden weggenomen. Daarvan zouden alle politieke partijen en internationale organisaties doordrongen moeten zijn.

De wereldsamenleving is in allerlei opzichten schatplichtig aan het Westen. Er is veel om dankbaar voor te zijn, maar de groeiende eenzijdige ontwikkeling naar een individualistisch materialisme kreeg steeds meer negatieve trekken. We moeten oog hebben voor een fundamentele waarden crisis in de westerse cultuur. Een nieuwe ontwikkeling moet worden bevorderd waarin de problemen van de technologisch-economische cultuur worden teruggedrongen.

Hoe zou het toekomstbeeld eruit moeten zien? Vroeger hadden we een stabiele agrarische cultuur. Daarna kregen we de zeer dynamische industriële tijd. Het welvaartsniveau werd opgezweept, met als gevolg grote schade aan milieu, klimaat en wereldsamenleving. Dat komt omdat de technologische en economische machten over natuur en samenleving zijn gaan heersen. Het toekomstige maatschappijbeeld zal moeten bestaan uit de dienstbaarheid van technologie en economie aan het leven, persoonlijk en gemeenschappelijk, dus aan de samenleving, aan het beschermen van planten en dieren en aan de biosfeer. De opgezweepte technologisch-economische cultuur moet worden omgebogen in een meer stabiele ontwikkeling. Niet zozeer materiële welvaart maar algemeen menselijk welzijn voor alle wereldburgers moet ons voor ogen staan. Zo'n cultuurvernieuwing omvat de oplossingsrichting van alle crises. Wereldwijd moet er meer aandacht voor echte duurzaamheid komen door alleen de rente van het ons geschonken kapitaal te gebruiken en het kapitaal zelf niet te verwoesten. Dit denken in de zin van vruchtgebruik verdient veel en meer aandacht. Met dit rentmeesterschap worden hogere waarden dan alleen materiële erkend, zoals solidariteit, algemeen belang, rechtvaardigheid, waardigheid, zorg en liefdadigheid. Dat is een eis van publieke gerechtigheid.

Een verandering van cultuurparadigma zal niet in alle opzichten een breuk met het verleden betekenen. Het is ook geen revolutie, maar een verlegging van wissels. Welke? De indicatoren en instituten, zoals het bnp en de SER, horen bij uitstek bij het oude cultuurpatroon. Ze hoeven niet te worden opgeheven. maar zou het geen aanbeveling verdienen om ze aan te vullen met nieuwe indicatoren en instituten? Zou er naast de SER niet een veelbelovend Maatschappelijk Beraad moeten komen waarin naast werkgevers en werknemers ook milieugroepen, ontwikkelingsorganisaties en vredesbewegingen participeren?

Naast het bnp als indicator van onze huidige economische ontwikkeling zou als alternatief een welzijnsindicator hoognodig geïntroduceerd moeten worden. Met zo'n nieuwe indicator zou de sociaal-menselijke, ecologische en economische ontwikkeling geduid moeten worden, maar omdat zo'n indicator moeilijk in kwantiteiten is uit te drukken, zou begonnen kunnen worden met een

nationale duurzaamheidscode als nevenindicator naast het bnp.

De heer **Koffeman** (PvdD): Dit betoog is mij uit het hart gegrepen. U spreekt over het meer betrekken van burgers en milieugroepen bij de besluitvorming. Hoe kijkt u in dat kader aan tegen de Crisis- en herstelwet en met name tegen de beperking van de ontvankelijkheid van betrokkenen, bijvoorbeeld milieugroepen?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): De interruptie van de heer Koffeman duidt erop dat ik vragen heb die ik met betrekking tot de heroverweging ook aan het kabinet stel. Ik verschill enigszins met hem van mening. Ik vermoed dat het kabinet binnenskamers hard aan het werk is om een nieuwe toekomst in de steigers te zetten. Daarvoor moet het kabinet via de twintig commissies die in het leven zijn geroepen, alle nodige financiële gegevens op tafel krijgen, opdat het de juiste beslissingen kan nemen. Ik hoop dat in de plannen van de drie coalitiepartijen duurzaamheid en rentmeesterschap goed verdisconteerd zullen zijn. Ik wil niet met de vraag van de heer Koffeman vooruitlopen op dat wat nog niet is.

De heer **Koffeman** (PvdD): Nee, dat begrijp ik. Betekent dat echter dat als de Crisis- en herstelwet en de inperking van de ontvankelijkheid van milieugroepen ter discussie komen, de ChristenUnie-fractie serieus kijkt naar het niet beperken van die ontvankelijkheid? Gaat de ChristenUnie-fractie serieus kijken of de Crisis- en herstelwet niet een beetje te grote stappen, snel thuis is?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik denk terug aan het begin van mijn betoog toen ik zei: het kabinetsbeleid moet ook gericht zijn op het bevorderen van maatschappelijke vrede; het verminderen van onderlinge tegenstellingen in plaats van het aanscherpen daarvan. Ik vind dat de interventie van de heer Koffeman daar ook bij hoort. Het beleid van elke overheid moet hoe dan ook gericht zijn op het bevorderen van de onderlinge samenhang en vrede tussen de burgers.

De heer **Koffeman** (PvdD): De heer Schuurman weet ook dat het bevorderen van constructieve onvrede een definitie van idealisme is. Ik vind dat daar toch wegen liggen om te kijken of die constructieve onvrede ook binnen de ChristenUnie-fractie wat meer steun zou kunnen krijgen dan misschien nu het geval is.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik heb zo het vermoeden dat ik niet gerekend kan worden tot degenen die geen cultuurkritische instelling zouden hebben.

Voorzitter. Ik merk overigens op dat de interrupties voortdurend doorlopen. Dat zal niet de bedoeling zijn.

De **voorzitter**: Nee, de interrupties liepen niet door. Ik kan de knopjes inmiddels goed bedienen.

**

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): In de troonrede wordt tot vier keer toe gesproken over een economisch en sociaal krachtig Nederland. Daarin ontbreekt mijns inziens de noodzakelijke vernieuwing te veel. We hebben er behoefte aan dat het ideaal van een Nederland dat economisch en sociaal sterk is, op basis van een nieuwe cultuurijsdeaal wordt uitgewerkt in concrete nieuwe politieke richtlijnen. Met dergelijke richtlijnen kan het kabinet straks in het voorjaar van 2010 de weg naar een cultuuromslag inslaan. In elk geval zal de geschetste hervorming leidraden opleveren voor duurzaam milieubeleid, verantwoorde bezuinigingen, investeringen en stimuleringen ter bevordering van de economie, conditioneringen, lastenverzwaringen, herverdeling van lasten ten gunste van de minst welvarenden en innovaties. Ik hoop dat dit alles in het voorjaar van 2010 gebeurt.

Ik meen in de lijn van het regeer- en crisisakkoord aandacht te moeten vragen voor verantwoordelijkheid, rentmeesterschap, gemeenschap en solidariteit. Ik meen ook dat de coalitiepartijen genoeg in huis hebben om aan het nieuwe cultuurparadigma zoals ik dat schetste te werken, samen te werken. Misschien wil de minister-president zijn visionaire blik geven inzake de toekomstige maatschappij? Met hoop voor een meer stabiele, rechtvaardige en houdbare cultuur voorbij de crises.

Voor het komende jaar willen wij de regering als geheel en elke bewindspersoon afzonderlijk, vastberadenheid en bereidheid tot verandering wensen en Gods zegen en wijsheid toe bidden.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. De SGP-fractie levert haar bijdrage aan deze algemene beschouwingen onder het thema "leiderschap en verantwoordelijkheid in tijden van crisis". In de troonrede komen een tiental keren de woorden "verantwoord" en "verantwoordelijkheid" voor. De tweede zin van de troonrede bevat reeds het woord "crisis". Vorig jaar spraken wij hier met name over de kredietcrisis. Daar hebben zich nu de economische crisis plus de schatkistcrisis bijgevoegd. Een crisis betekent in oorsprong een beslissend stadium in een ernstige ziekte. Spanning en onzekerheid zijn daaraan eigen.

De gemiddelde burger lijkt zich echter tot nu toe niet zo veel van de crisis aan te trekken. Voor degenen die hun werk kwijtraken, is de klap echter groot. Dat geldt ook voor zelfstandigen; zzp'ers kunnen nergens aanspraak op maken. Banken worden verantwoordelijk gehouden voor het ontstaan van de crisis, maar burgers gaan niet vrijuit. "Elk jaar meer", leek een automatisme geworden alsof het een mensenrecht was. Onverantwoord hoge schulden werden aangegaan en de oude wijsheid van zeven vette en zeven magere jaren leek vergeten. Persoonlijke verantwoordelijkheid schoot tekort.

Waar gaat het om bij verantwoordelijkheid? De vraag is tegenover wie wij verantwoordelijk zijn. Wie mag verantwoording vragen? Wij zijn verantwoording schuldig aan God onze Schepper en aan onze medemens. Dit geldt ook in de politiek en in het openbaar bestuur, voor de rechter, voor de ondernemer, enzovoort. Voor een overheid binnen een democratisch bestel is het algemeen belang richtinggevend, maar in de praktijk is politiek vaak een optelsom van deelbelangen. Over die deelbelangen wordt overlegd en gepoldderd met derden om draagvlak te creëren, zoals dat heet. Consensus is mooi en verkieslijk, mits het niet ten koste gaat van wat noodzakelijk is. De overheid heeft een goddelijke roeping en moet haar verantwoordelijkheid niet zo maar delen met derden.

Overleg is goed, maar crisis vraagt om leiderschap. Politicologisch onderzoek laat keer op keer zien dat landen met een stelsel van evenredige vertegenwoordiging én een op consensus gerichte politieke cultuur het op de lange termijn beter doen dan landen met sterke leiders en meerderheidsstelsels. Ik wil er echter voor waarschuwen dat het land, c.q. het algemeen belang, slachtoffer wordt van onze polderdemocratie. Verlamming en onmacht wekken geen vertrouwen en voeden de onzekerheid. Leiderschap is de moed om te doen waartoe men is geroepen in het vertrouwen dat de inhoud overtuigend zal zijn. Leiderschap van de overheid vraagt om een visie op de verhouding tussen collectieve en individuele verantwoordelijkheid, verantwoordelijkheid nemen en bereid zijn verantwoording af te leggen. Leiders hebben de moed om tegen het volk te zeggen: eerst het zuur en dan het zoet. De premier zal die woorden herkennen. Het doorschuiven van de hete aardappel past daar niet bij. Tekenen van onmacht meenden wij begin dit jaar waar te nemen toen het kabinet het over geen enkele bezuiniging eens kon worden. Is dat momenteel anders? Doorschuiven en uitstel bevestigen het gezegde dat zachte heelmeeesters stinkende wonden maken.

Voorzitter. Als het om de schatkistcrisis gaat en de daarom noodzakelijke sanering van de overheidsfinanciën, lijkt het wel alsof het kabinet in zoiets als een demissionaire status verkeert. Het uitstel van de bezuinigingen tot na de Tweede Kamerverkiezingen van 2011 geeft een onbehaaglijk gevoel. Men gaat de onvermijdelijke pijn uit de weg, lijkt het. Het is een zwakgebod om de noodzakelijke bezuinigingen vooruit te schuiven.

De overheid mag graag doen alsof de schatkistcrisis een probleem van ons allen is en dat alle Nederlanders er daarom ook voor zullen moeten bloeden. Is dat wel zo? Vele burgers in Nederland, schuldig of onschuldig aan de financiële crisis, zijn alleen al daardoor linksom of rechtsom getroffen. De meesten lijden inkomens- of vermogensverlies. Zij moeten maar zien hoe zij zich uit de crisis redden. Uitgangspunt hoort volgens mij te zijn dat de Staat zijn eigen financiële problemen moet oplossen. Zo veel verschilt de staatshuishouding nu ook weer niet van elke gewone huishouding. De aanpak moet bestaan uit

de tering naar de nering zetten, dor hout kappen en ingesleten luxe ongedaan maken. Daarbij gaat het niet alleen om de overheidsuitgaven maar ook om het overheidsapparaat zelf. Worden de te maken keuzen niet doorgeschoven naar het volgende kabinet? Wordt de voorgenomen hervormingsoperatie zo wellicht een inzet van de eerstkomende Tweede Kamerverkiezingen?

De troonrede gebruikt ook het begrip verantwoord burgerschap. Democratisch burgerschap betekent in mijn ogen ook het brengen van een welvaartsoffer voor het publieke belang.

De troonrede merkt op dat de economische recessie ook morele tekortkomingen heeft blootgelegd in het functioneren van markt en maatschappij. Eerder had de premier al geconstateerd dat de crisis gaat over meer dan geld en economie alleen. Er is veel geruzie en getouwtrek over geld en voorzieningen, maar er mag niet voorbijgegaan worden aan de wortel van het kwaad die uiteindelijk in de mens zelf gezocht moet worden.

In september jongstleden maakt de accountantsorganisatie KPMG een onderzoek openbaar waarin centraal stond: het morele besef van de bestuurders van morgen in het bedrijfsleven. Een op de drie gepolste bedrijven bleek niet tevreden over de ethische bodem die afgestudeerden en starters tijdens hun studie hebben meegekregen. De managers in spe zouden volgens de ondernemingen verantwoordelijkheidsgevoel en respect opofferen aan zaken als snelle carrière, inkomen en status. De ondernemingen houden de hogeronderwijsinstellingen verantwoordelijk voor het ontbreken van een moreel kompas. Overheid en instellingen zoeken nu de oplossing in procedures, regels en codes.

De overheid heeft een conceptgedragscode voor goed openbaar bestuur gepubliceerd. Verantwoording is in die code een van de beginselen. Regels kunnen helpen om verantwoording af te leggen en verantwoordelijkheid te verstaan. Wij moeten echter oppassen voor bureaucrativering van de verantwoordelijkheid. Met procedures creëert men een systeem waarin persoonlijke aansprakelijkheid minder belangrijk wordt. Men gaat zich verschuilen achter procedures en regels. Verantwoordelijkheid als deugd, als levenshouding, laat zich niet in regels vastleggen. Zaken waarin menselijk handelen is betrokken, gaan fout, maar niemand is verantwoordelijk. Voorbeelden zijn er helaas te over.

Een andere vraag is of de codes wel effectief zullen zijn. "Soft law" heeft het karakter van vrijblijvendheid. Daarom moet een mechanisme worden gevonden waarbij overtreding van de codes aan de kaak wordt gesteld. Als overtredingen zorgvuldig en systematisch worden aangepakt, zullen ze op den duur tot het stelsel van gecodificeerde regels gaan behoren, zoals dat ook is gebeurd met de algemene beginselen van behoorlijk bestuur die uiteindelijk via de jurisprudentie in de Algemene wet bestuursrecht hun neerslag hebben gevonden.

Tot besluit. Politici zijn in onze ogen niet in de eerste plaats verantwoordelijk schuldig aan het volk -- dat ook -- maar aan God. Niet de jaarlijkse "gehaktdag" maar Gods oordeelsdag aan het einde der tijden is bepalend. Wij wensen de regering de wijsheid toe om op de rechte wijze inhoud en vorm te geven aan haar verantwoordelijkheid. Zij mag zich gesteund weten door de wetenschap dat wij om kracht en Gods zegen voor haar bidden.

*N

De heer **Schouw** (D66): Voorzitter. Het thema van onze bijdrage is "economie, innovatie en het nemen van verantwoordelijkheid". Omdat ik maar acht minuten heb, zal ik proberen te spreken met de snelheid van een deeltjesversneller. Onze bijdrage is bescheiden en bestaat uit zes samenhangende sets van vragen aan het kabinet. De eerste gaat over de economische crisis en de lessen die daaruit zijn te trekken.

Naar de opvatting van D66 laat deze economische crisis zien dat het traditionele neoklassieke economisch model onvoldoende werkt. Dat falen is "de bankencrisis" gaan heten. Maar het gecultiveerde beeld van overetende bankiers ontleent het zicht op de werkelijke veranderingen, namelijk nieuwe fundamenteën die bepalend zijn voor economische vooruitgang; de knoppen waaraan je moet draaien om de economie te stimuleren zijn veranderd. Waren tot voor kort "de markt" en "het bedrijfsleven" nog leidende principes, nu eisen nieuwe fundamenteën hun plek op. Dit zeg ik de heer Noten, de heer Schuurman en de heer Werner na.

Wat zijn nu die nieuwe fundamenteën? Naar het inzicht van onze fractie zijn dat:

- van nationale afhankelijkheid naar internationale verbondenheid (multi-level governance);
- van traditionele productie naar innovatieve diensten;
- van grondstoffen naar klimaatneutraal als belangrijke productiefactor;
- van provinciale sturing naar metropolitane identiteit;
- van rigide marktdenken naar een gericht en doeltreffend publiek optreden, naar publieke verantwoordelijkheid.

Hoe kijkt het kabinet aan tegen deze in onze ogen fundamentele herziening van het economische model? En waar vinden we hierover iets terug in bijvoorbeeld de Macro Economische Verkenning? Hoe denken het CPB en het ministerie van Financiën over zo'n nieuw fundamenteel economisch model? Ziet het kabinet er iets in om dat nieuwe fundamenteel economische model verder uit te werken en er voorstellen over te doen richting deze Kamer? Graag krijg ik hierop een reactie van de regering, want zo'n nieuw fundamenteel economisch model zou het makkelijker maken om de aanstaande heroverwegingen te toetsen. Enkele collega's zeiden dat eigenlijk in hun bijdrage: nu zijn er te weinig toetsingskaders om het goed beet te pakken. De crux daarbij is het nieuwe economische model.

Onze tweede set van vragen ligt in het verlengde daarvan. Die gaat over de betekenis van innovatie voor de Nederlandse economie. "Never waste a good crisis. Time for a reset", zegt Obama. Crisis en innovatie zijn met elkaar verbonden als een innig vriend stel. Hoe groter het probleem, hoe groter de behoefte aan nieuwe ideeën, aan innovatie. D66 staat voor een kennis- en innovatiegedreven economie. Innovatie geeft immers aan wát je met kennis doet: toepassen, ondernemerschap, creativiteit, governance. Maar helaas, van de Lissabonambities komt maar weinig terecht. De 3% van het bruto binnenlands product investeren in onderzoek en ontwikkeling wordt bij lange na niet gehaald. Het EU-gemiddelde blijft steken op 1,8%, Nederland zelfs op 1,7%.

Ziet het kabinet, net als de D66-fractie, in dat innovatie nog meer dan voor de crisis de sleutel is voor economisch succes? En zo ja, wat zegt dat over de rol en positie van het huidige innovatiebeleid? Ziet het kabinet iets in het ontwikkelen van een, wat in het succesvolle Finland is gaan heten, "national innovation system"? Een innovatiebeleid gestuurd op onderwijs, onderzoek en kennisintensieve bedrijvigheid. Ziet het kabinet iets in het maken van zo'n sluitende innovatieketen? Innoveert ons innovatiebeleid eigenlijk wel, en zo ja hoe?

De economische motor van ons land is de Randstad, metropool Holland. Het onderwerp van mijn derde vraag. Dit kabinet heeft het niet aangedurfd om de problematiek in onze metropool doortastend aan te pakken.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Toen u het had over het bruto nationaal product, dacht ik: zal hij daar net zo kritisch naar kijken als ik heb gedaan? Dat heb ik niet gemerkt, maar in de lijn van uw eerste punt zou dat wel kunnen. Het bruto nationaal product is eigenlijk een heel merkwaardig iets. Als wij doorgaan met de ontbossing in de wereld, levert dat een bijdrage aan onze economische groei en gaat het bruto nationaal product omhoog, terwijl ons welzijn niet toeneemt en de milieucrisis groter wordt. Hebt u daar ideeën over in het verlengde van uw eerste punt?

De heer **Schouw** (D66): Het is zeer terecht dat u dit opmerkt. Ik zou graag wensen dat u mij steunt in het ontwerpen van een nieuw economisch model voor dit land. De parameters die u en een aantal andere collega's hebben genoemd, worden dan onderdeel van dat nieuwe economische "motorblok". Als je dat voor elkaar hebt, krijgen cijfers als het bruto binnenlands product een andere relatieve waarde. Omdat er nu echter niets anders is, moeten we het er maar even mee doen. Ik hoop dat dit een antwoord is op uw vraag.

Dan kom ik op het punt van de Randstad. Na Geelhoed en de Holland Acht presenteerde voormalig premier Kok een architectuur die de slagkracht en de economische ontwikkeling van de metropool zou gaan verbeteren. Er werd echter gekozen voor de weg van de minste weerstand door de Randstad domweg op te knippen in twee stukken, noord en zuid. Dat is een visieloos besluit.

Met een nietje door bestaande wensen ontstond Randstad Urgent en Randstad 2040 is vooral een speeltje voor planologen. De economie? Die zwijgt als een stille afwezige. Dat is een gemiste kans, een fatale fout. Een duidelijke, sturende visie op het beter benutten van het economisch potentieel in onze metropool is er niet. Hoe denkt dit kabinet over één investeringsfonds voor de metropool Holland, één bedrijvenloket en één metropolitaan bestuur, dat besluiten neemt, regie voert en verantwoordelijkheid neemt? Een recent rapport van de OESO maakt gehakt van de inefficiënte samenwerking op Randstadniveau. Wij mogen niet langer weggijken en zo de aansluiting met de toekomst missen.

Daarmee kom ik op het vierde punt: onderwijs. De onderwijsketen moet beter. De kwaliteit van ons onderwijs hangt een-op-een samen met economische groei. Er moet dus worden geïnvesteerd. De D66-fractie vraagt op dit moment aandacht voor het probleem van het lager en middelbaar onderwijs. Leerlingen beheersen de taal niet, er is sprake van 20%, soms 30% schooluitval, er zijn geen startkwalificaties en er zijn scholen die afglijden naar de status van "zwakke school". Zij sluiten hun deuren. Volgens de Nationale DenkTank gaat jaarlijks 13 mld. verloren vanwege onderbenutte capaciteit van leerlingen. Als er een minimumeis van een voldoende zou bestaan voor de drie kernvakken, Nederlands, Engels en wiskunde, in het vmbo, de havo en het vwo, dan zou bijna de helft van de havo- en vwo-leerlingen zakken. Dat is het onderwijsniveau in Nederland.

De zwakste schakel in de onderwijsketen zijn de gemeenten. Zij mogen vooral de rekening betalen voor de bouw van een schoollokaal, maar hebben verder weinig tot niets over het onderwijs te zeggen. Als de lokale overheid achter de voordeur van het onderwijs komt, barricadeert het autonome, verzelfstandigde schoolbestuur deuren en ramen.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ik ben het op zichzelf genomen met uw eerste zin eens, maar gemeenten zijn niet alleen makelaar en financier van schoolgebouwen. Gemeenten hebben een heel belangrijke functie wat betreft de leerplicht. Dat is in het kader van schooluitval natuurlijk van ongeloflijk belang.

De heer **Schouw** (D66): U had kunnen weten dat ik dat ook had kunnen weten, maar ik moet in mijn acht minuten een paar zaken terugbrengen tot de kern. Het spijt mij, mijnheer Thissen.

Ik kom terug op het punt van de lokale overheid. Het huidige systeem van bekostiging geeft onvoldoende prikkels om het tij te keren. Hulde aan wethouder Asscher in Amsterdam, die niet bang is hiervoor toch zijn nek uit te steken en die deze kwestie op de agenda zet. Volgens de D66-fractie moeten gemeenten juist meer bevoegdheden krijgen om de kwaliteit van het onderwijs, de kwaliteit van de docenten en het niveau van de leerlingen te verhogen. Is het kabinet bereid hiernaar met ons in meer fundamentele zin te kijken? Deelt het kabinet onze

wens om het lokaal bestuur meer bevoegdheden te geven? Hierop wil ik graag een reactie.

De vijfde vraag betreft het maatschappelijk middenveld. Sommige politieke stromingen doen er van alles aan om het maatschappelijk middenveld op het schild te hijsen. Daarover hebben wij vanmiddag al een en ander gehoord. Wat betreft de padvindsters, de kerk en de wandelclub vindt onze fractie dat prima. De bezweringsformule van het maatschappelijk middenveld behelst echter ook het onderwijsbestuur, de woningbouwcorporaties en de zorginstellingen. Dat zijn precies de sectoren waarin de excessen uitbundig feestvieren. Het is integriteit versus onverantwoord ondernemerschap. De publieke sturing en verantwoording zijn onvoldoende geborgd. Publieke sturing vernevelt. Publieke verantwoording verdampt. Met andere woorden: het mantra van het maatschappelijk middenveld heeft "aandachtpeisende aspecten". Laat ik dat eens chic formuleren. Misschien kan zelfs wel gesproken worden van een systeemfout. Hoe ziet het kabinet deze systeemfout? Welke samenhangende visie heeft het kabinet op deze drie domeinen ten aanzien van sturing en verantwoording? Ik wil op dit punt ook meteen helder maken dat ik vind dat minister Van der Laan een goede poging heeft gedaan om in elk geval voor het domein van de woningbouwcorporaties een aantal ontwikkelingen in gang te zetten. Ik mis eerlijk gezegd echter nog een visie op die andere twee domeinen. Het zou fijn zijn om dat in samenhang met elkaar te brengen. Het zou ook fijn zijn als de heer Werner dat zou ondersteunen, want het is eigenlijk precies zijn punt.

De **voorzitter**: Ik wijs u erop, mijnheer Schouw, dat u moet afronden als u tijd wilt overhouden voor de tweede termijn.

Het woord is aan de heer Werner.

**

De heer **Werner** (CDA): De heer Schouw heeft tijdens mijn termijn veel belangstelling getoond voor mijn bijdrage en ik wil niet achterblijven, door ook mijn belangstelling voor zijn bijdrage aan de dag te leggen. Tot op heden komen daarin immers veel interessante zaken voor, die volgens mij ook wel een beetje in het verlengde liggen van hetgeen ik heb gezegd. Vanmorgen heb ik het maatschappelijk middenveld ook nogal uitvoerig aan de orde gesteld. Ik wil graag even de denkrichting van de D66-fractie proeven in dezen. Waar staat de D66-fractie ten aanzien van de oplossingsstrategie? Wil de D66-fractie weer terug naar de situatie waarin scholen overheidsdiensten zijn of iets in die richting, naar een verdere verstatelijking? Of zegt de D66-fractie: nee, wij vinden het een goed beginsel dat semipublieke functies op private basis worden uitgevoerd en dat burgers betrokken zijn bij deze zaken? In welke richting denkt de D66-fractie wat betreft de oplossing?

De heer **Schouw** (D66): Het helpt de discussie niet verder om te zeggen dat een en ander weer terug moet naar vroeger. Natuurlijk moet het niet terug

naar vroeger. Ik zie een aantal belangrijke problemen. Die zie ik samen met u en misschien wel met de hele Kamer, als ik dat zo hoor. De scholen zijn van niemand. De woningbouwcorporaties zijn van niemand. De zorginstellingen zijn ook van niemand. Zij hebben een belangrijke rol in het publieke domein. Er is eigenlijk weinig connectie, weinig verbinding tussen die organisaties en degenen die daarvoor politieke verantwoordelijkheid dragen. Dat zijn gemeenteraden, provinciale staten of ministers. Daarvoor moeten oplossingen worden aangedragen. Dat is iets anders dan het weer terug te brengen naar de staat. Zoals ik zei, heeft minister Van der Laan ten aanzien van de woningbouwcorporaties een aantal goede suggesties gedaan. De drie domeinen waarover wij spreken, wil ik meer in samenhang met elkaar zien. Ik denk, misschien wel met u, dat het nog een hele toer wordt om onze wensen op een goede manier ondergebracht te krijgen in die nieuwe wet op de maatschappelijke onderneming. Het is nog maar zeer de vraag of deze voldoende borg biedt voor de problemen die er zijn.

De heer **Werner** (CDA): U zegt dat de scholen en wooncorporaties van niemand zijn, maar die zijn natuurlijk wel van iemand. De school is van het bestuur of van de stichting. Zij hebben daarover het een en ander te zeggen. Vindt u dat die structuur moet worden aangepast, of dat er binnen die structuur verbeterde regelgeving moet komen om de publieke aspecten beter te borgen?

De heer **Schouw** (D66): Ik vind dat er een verbinding moet worden aangebracht tussen de toezichtstructuur en het publieke domein. U zegt wel dat er een bestuur is, maar aan wie leggen de raden van toezicht verantwoording af? Niet voor niets wordt er in de corporatiewereld over gesproken dat er een extra toezichthouder moet komen. Hetzelfde geldt voor onderwijs- en zorginstellingen. Wij hebben met elkaar op dat punt nog een weg te gaan. Wat ik belangrijk vind, is dat er politiek draagvlak is om te bezien hoe je dit verder met elkaar kunt verbeteren. Als ik de oplossing had, zou ik deze hier ook wel presenteren, maar het is al ingewikkeld genoeg. Ik vind wel dat wij met elkaar het lef en het vermogen moeten hebben om te zeggen: wij moeten een stap vooruit. Wij hebben een aantal dingen in gang gezet, waar wij met het inzicht van nu misschien niet zo blij mee zijn. Dat is, denk ik, wat ons bindt.

Voorzitter. Mijn zesde en laatste punt gaat over verantwoordelijkheid en het nemen daarvan. Het nemen van verantwoordelijkheid gaat niet zonder het voeren van regie. Bij de algemene beschouwingen aan de overzijde is fundamentele kritiek geuit op de verantwoordingsplicht -- noem het de zorgplicht -- voor het doortastend besturen van dit land. Vooral de coalitiepartijen zagen dat het goed was. Alle overige politieke partijen begrepen daar maar heel weinig van. Ik zal dat debat hier niet overdoen. We kunnen ons vinden in de kritische opmerkingen -- de professionele

aanmoedigen -- die daarover aan de overzijde zijn gemaakt.

Ik heb nog twee opmerkingen. De eerste gaat over de twintig ambtelijke werkgroepen. De suggestie is gewekt dat alles bespreekbaar is. Maar dat gelooft het kabinet toch zelf niet? Wie houdt wie nu voor de gek? Er zijn politieke uitgangspunten van coalitiepartijen die verder gaan dan slim, sociaal en solide.

De komende maanden wordt het pièce de résistance gepresenteerd: de "crisis- en herstelwet". Qua symboliek is dat een onvolprezen titel. Het wordt politiek nog verdraaid lastig om uit te leggen dat er bedenkingen zijn. Want wie is er tegen herstel? Ik ga nu niet vooruitlopen op het debat hierover, maar de kernvraag is: zorgt het wetsvoorstel voor de gewenste versnelling van het herstel en is het goed voor de werkgelegenheid? Of is het een zoveelste demasqué van het niet kunnen nemen van krachtige besluiten om de economie van dit land er weer verder bovenop te helpen?

Wij zien met belangstelling uit naar de beantwoording door het kabinet.

*N

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Ons land bevindt zich in crisis en het ontbreekt het kabinet aan daadkracht om de crisis te benutten voor een radicale koerswending op weg naar een duurzame samenleving. Regeren is vooruitzien en niet "we hebben het niet zien aankomen". De kredietcrisis was te voorzien, de valutacrisis was te voorzien, de economische crisis was te voorzien, de wereldvoedselcrisis was te voorzien, de dierziekten crises waren te voorzien, de zoetwatercrisis was te voorzien, de grondstoffencrisis was te voorzien, het uitputten van natuurlijke hulpbronnen was en is te voorzien, de klimaatcrisis is te voorzien. Maar in geen van die gevallen werd ingezet op het voorkomen van de crises of het beperken van de gevolgen ervan.

Het kabinet is verlamd als een konijn dat verblind is door de koplampen van een aanstormende auto. Dat was zo bij de aandelenlease-affaire, het World Online debacle, fraude met teak en onroerend goed, de woekerpolissen, het omvallen van Icesave, de pensioenfondsen die door de vereiste dekkingsgraad zakten, het omvallen van handelshuis Van der Moolen en Van der Hoop bankiers, het veevoederschandaal dat bij de VWA een jaar lang in een la bleef liggen, de doofpot van Irak, het schimmige gedoe rond de Westerschelde, de leugens rond de Catshuisbrand; kortom in heel veel gevallen is er wel toezicht, maar werken doet het niet, omdat het bijt met de door het kabinet zo gekoesterde zelfregulering of andere kabinetsbelangen.

Er gaan in Nederland meer mensen dood aan Q-koorts dan aan varkensgriep en het kabinet schaft wel miljoenen vaccins aan tegen H1N1, maar houdt de locaties van met Q-koorts besmette bedrijven geheim, waarmee het de levens van omwonenden letterlijk in de waagschaal stelt. Hetzelfde geldt voor de levens van mensen die

besmet worden met salmonella en campylobacter, meer dan 100 doden per jaar.

En het kabinet spreekt met twee of meer monden als het gaat om de crisisbestrijding. De minister van LNV zegt dat de biodiversiteitscrisis en de voedselcrisis veel groter zullen worden dan de huidige economische crisis. Het Planbureau voor de Leefomgeving geeft aan dat er noodzakelijkerwijs minder vlees, vis en zuivel geconsumeerd zal moeten worden, omdat de veehouderij alleen al 30% van het biodiversiteitsverlies oplevert en de uitstoot van broeikasgassen vanuit de sector onaanvaardbaar hoog is, maar daar wil minister Verburg dan vervolgens niets tegen doen in de vorm van een vleestaks, die de minister-president wel wil laten onderzoeken. Dat maakt een weinig daadkrachtige indruk, het kabinet schuift de problemen voor zich uit, brainstormt over oplossingen, maar verzuimt om de grote problemen met daadkracht te lijf te gaan.

Nederland heeft leiding nodig en dat voorzag ook het voormalig CDA-raadslid Dirk Scheringa toen hij voorstelde om minister Wouter Bos te vervangen en zelf gevolmachtigd crisisminister op financieel gebied te worden. Hij zou Nederland er in 12 maanden weer bovenop kunnen helpen. Ruim twee maanden later zei de minister van AZ in het Dirk Scheringa stadion tijdens een CDA-bijeenkomst tegen de voorzitter van AZ: Je bent een voorbeeld voor ons allemaal; je speelt een geweldige rol in de financiële sector, zet je in voor sport en cultuur; ik vind dat fantastisch; we zijn trots op je! Vorige week werd dat: ik heb een aantal opmerkingen gemaakt over Scheringa; dat staat los van de zaken die nu spelen, dat is van een heel andere dimensie. Leg dat maar eens uit aan de mensen die hun hebben en houden in handen van de door de premier en De Nederlandsche Bank aanbevolen bank hebben gelegd. Leg dat ook maar uit aan een mevrouw die gisteravond op de televisie vertelde dat zij haar complete pensioen van 1 ton aan DSB is kwijt geraakt, na de aanbeveling van de minister-president.

Dat gaat om een bank die werkte met verliesgevende lokrentes op hypotheek enerzijds en spaartegoeden en bijbehorende wurgcontracten en koppelverkoop anderzijds die zeer profijtelijk waren voor de bank met provisies tot boven de 80%. Onder de ogen van de toezichthouders die niet ingrepen!

Dat beleid is vergelijkbaar met de Ponzi-schema's in andere sectoren. De collectieve vraag in de wereld is in 1980 de regeneratiemogelijkheden van de aarde gepasseerd: we consumeren meer dan de aarde aan kan en nemen dus een krediet op de toekomst van onze kinderen. Alles wat we dit jaar na 20 september consumeren, stelen we van toekomstige generaties. Zulke Ponzi-schema's zijn er op het gebied van watermanagement, voedselproductie, het leegvissen van de oceanen, de uitstoot van CO₂, de prijs van fossiele brandstoffen en de productie van dierlijke eiwitten. Bernard Madoff zit inmiddels achter slot en grendel, maar zijn Ponzi-fraude was kinderspel bij de Ponzi-schema's die de

huidige politiek faciliteert en die de wereldbevolking, de dieren, de natuur en het milieu in onoplosbare problemen brengt.

Het enthousiasme waarmee de minister-president sprak over de bedrijfsvoering van DSB en eerder over de VOC-mentaliteit, doen het bange vermoeden rijzen dat hij trots is op het gevoerde beleid en gelooft in de zelfregulering, het zelfreinigend vermogen van het bedrijfsleven, de terugtrekkende overheid. Hij ziet nieuwe rampen op andere terreinen niet aankomen; hij wil die niet zien.

Het is een volledige miskenning van de problemen waarin de zittende politiek ons gebracht heeft. Albert Einstein zei dat het niet voor de hand ligt dat problemen worden opgelost vanuit dezelfde mindset als waarmee ze veroorzaakt zijn.

Dit kabinet is niet van plan of niet bij machte om de problemen die we over onszelf hebben afgeroepen in de financiële wereld, de natuur, het milieu, de voedselvoorziening, het klimaat en de productie van dierlijke eiwitten op te lossen met een radicale koerswijziging. Het kabinet kijkt naar Europa, neemt een afwachtende houding aan, neemt niet zelf de regie, hooguit in het beperken van de inspraak van burgers en belangenorganisaties met een Crisis- en herstelwet die alleen maar tot grotere crises zal leiden.

Kunt u aangeven of en zo ja, op welke wijze u de zelfverrijking door de veroorzakers van de crises wilt blokkeren? Kan het zo zijn dat 100.000 klanten van een failliete bank berooid achterblijven, terwijl de eigenaar van de bank in de Quote 500 blijft staan? Bent u bereid de Wet vermogenssancties ook in te zetten bij wijze van voordeelsontneming voor falende financiële dienstverleners? Graag een reactie; ik overweeg hierover een motie in te dienen.

Tot slot een vraag over de bouwplannen van het kroonprinselijk paar op een schiereiland in Mozambique. Is het juist dat leden van het Hof op elk moment geëvacueerd moeten kunnen worden bij calamiteiten en dat de enige mogelijkheid daartoe op een afgelegen Afrikaanse bestemming, de permanente nabijheid van een Nederlands oorlogsschip zou zijn, uiteraard bij aanwezigheid van leden van de koninklijke familie? Als dat zo is, kunt u dan ook aangeven wat daarvan de kosten zijn en wie die kosten draagt? En als het niet het geval is, kunt u dan aangeven op welke wijze de evacuatie vanaf een schiereiland in Afrika geregeld is?

Voorzitter. Ik rond af. Ik vraag het kabinet duidelijk te maken welke radicale koerswijziging het kiest om huidige en aanstaande crises het hoofd te bieden. Zonder zo'n radicale koerswijziging zullen steeds meer burgers tot de ontdekking komen dat de keizer geen kleren aan heeft, wat politici daar ook anders van zeggen. We gooien inefficiënt geproduceerde dierlijke eiwitten letterlijk weg of dumpen ze in ontwikkelingslanden, terwijl elk uur 400 kinderen sterven van de honger. Die decadentie is sinds het vrouwtje van Stavoren niet meer vertoond. Zij raakte erdoor aan de bedelstaf. Het is aan het kabinet om aan te geven hoe het ons land daarvoor gaat behoeden. En bij de vraag wat

we ons in dat kader wel en niet zouden kunnen veroorloven, zou het minder over geld en meer over het kostbaarste wat we hebben, moeten gaan. Dank u wel!

*N

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Voorzitter. De analyse in de Miljoenennota met betrekking tot de begrotingstekorten is de basis van het beleid dat de regering wil voeren. Dat moet natuurlijk nog voor een groot deel ontwikkeld worden. Die analyse wordt door velen onderschreven, dus niet door iedereen. En dat geldt ook voor de conclusie dat er dus nog heel veel bezuinigd moet worden, maar nu nog niet. Dus is er nog tijd om werkgroepen alternatieven te laten uitwerken voor ingrijpende, fundamenteel ingrijpende, operaties waaruit de politiek dan moet kiezen.

Ik heb geen kritiek op de keuze voor uitstel van beslissingen die de regering daarmee maakt. Dat neemt echter niet weg dat er natuurlijk wel heel wat zaken aan te wijzen zijn waarvan al heel lang en door heel velen wordt bepleit om daar iets aan te doen en die dus, nu de nood aan de man komt, met geen mogelijkheid meer ontlopen kunnen worden. Ik noem de hypotheekrenteaftrek, de volledige fiscalisering van de AOW, en, nog beter, het afschaffen van de aparte premieheffing voor de volksverzekeringen. En ook, om de maatschappij sociaal in evenwicht te houden, denk ik aan een eenvoudig belastingsysteem dat de extreem hoge inkomens extra belast (Schuurman/Noten), en geen ingewikkelde regelgeving bevat, zoals die vorig jaar her en der bedacht is. Het is simpel: een hoog inkomen is een hoog inkomen.

Zulke maatregelen zijn noodzakelijk om de overheidsfinanciën op orde te krijgen, maar ze dragen ook bij aan het doel dat ook bij alle andere, nog te bedenken maatregelen centraal moet staan: hoe simpeler hoe beter. Transparantie draagt bij aan de uitvoerbaarheid en dus ook aan de eerlijkheid. Dat geldt ook, zeg ik de ChristenUnie-fractie in de Tweede Kamer na, voor de verhoging van de AOW leeftijd. Die lijkt door de financiële perikelen en ook vanwege de vergrijzing, onontkoombaar. Dus de regering doet er verstandig aan, het pad daar naartoe duidelijk uit te zetten. Maar ingewikkeldheden daarbij zullen de acceptatie niet groter maken, zeker niet als die ertoe zouden leiden -- dat gebeurt meestal bij ingewikkeldheden -- dat juist degenen met mooie banen en goede pensioenregelingen daardoor een vrijere keuze zouden krijgen.

Zoals het nu lijkt, moet dat dus, maar het is wel een maatregel die voor een heel groot deel van de bevolking moeilijk is. En er moet bij bedacht worden dat de voorspellingen met betrekking tot de overheidstekorten niet door iedereen zo zwart worden ingekleurd als de regering doet. En het is ook nog lang niet zeker of de verwachte schaarste aan arbeidskrachten er straks wel echt toe zal leiden dat ouderen geaccepteerd worden op de arbeidsmarkt. Tot nu toe zijn er nog heel weinig tekenen dat het voor ouderen makkelijker wordt

om werk te krijgen en werkgevers zeggen zelfs heel uitdrukkelijk dat zij het liefst een AOW op 67 jaar maar een ontslagleeftijd op 65 jaar zouden willen hebben. Ten slotte, wij weten allemaal wel dat een periode van meer dan 20 jaar moeilijk te overzien is in zijn consequenties en moeilijk voorspelbaar is, ook al proberen wij daar wel zo goed mogelijk grip op te krijgen.

Juist voor de komende 20 jaar is nu al duidelijk dat de verschuivingen in de politieke en economische en monetaire verhoudingen zo groot zullen zijn dat zelfs de richting van de veranderingen die ons te wachten staan niet meer op voorhand duidelijk is. Het effect van die veranderingen voor onze economieën kan een doorgaande groei zijn, waar wij eigenlijk al op rekenen, maar het kan ook heel goed stabiliteit of misschien zelfs wel krimp zijn. De veronderstelling dat onze westerse economieën niet veel groei meer te verwachten hebben, is in ieder geval helemaal niet absurd. Geen nood, ook met krimp en zeker met stabiliteit is te leven, en ook dan kan in veel opzichten de kwaliteit van de maatschappij nog wel verhoogd worden. Maar het CPB geeft wel aan dat juist dan de druk van het overheidstekort wel heel groot zal worden. En, voeg ik er dan maar toe, misschien is het ook wel juist dan erg de vraag of het wel nuttig is dat voor die stagnerende productie de arbeid van zoveel mogelijk 65- en 66-jarigen ingezet wordt. Als dat niet het geval is, dan levert deze keuze op langere termijn geen echte bijdrage aan de oplossingen voor het financiële probleem en het vergrijzingsprobleem. Dan levert het alleen een bijdrage aan de werkloosheid.

De regering zou er daarom misschien verstandig aan doen deze onzekerheden wel onder ogen te zien, juist bij zo'n voor ieder persoonlijk erg ingrijpende maatregel als de verhoging van de AOW-leeftijd. Zij zou bij het uitzetten van het tijdpad op enkele momenten ook uitdrukkelijk een nieuw go/no go-moment in kunnen bouwen, waar opnieuw de noodzaak maar vooral ook de resultaten, de echte opbrengst, gewogen kunnen worden. Duitsland heeft trouwens iets dergelijks gedaan.

De langere termijn is moeilijk te overzien, maar van enkele dingen durf ik wel uit te gaan. De globalisering is niet terug te draaien. En in zijn algemeenheid is dat maar goed ook, maar het daardoor ontstane gesleep met goederen van het ene eind van de wereld naar het andere kon wel eens flink verminderen als wij in staat zijn alle externe kosten eerlijk door te berekenen, alle milieu-, landschappelijke, maatschappelijke kosten van productie en transport. En ook van de koeien, zeg ik maar in de richting van collega Koffeman. Dat eerlijk doorberekenen is natuurlijk pure noodzaak als wij ook het klimaat nog enigszins willen stabiliseren. Daarvoor is internationale samenwerking een absolute noodzaak, en die is er de laatste tijd duidelijk op vooruitgegaan, maar het blijft natuurlijk moeizaam zolang er geen sprake is van bevoegdheden op hoger niveau. Een Europa dat met één mond spreekt, dat in internationale lichamen zoals het IMF met één gemeenschappelijke zetel tevreden is, en dat intern

in staat is zijn economische, monetaire en fiscale politiek zo in te zetten dat het niet leidt tot tegenstrijdigheden zou op zich een bijdrage zijn aan effectief optreden en ook het bereiken van gemeenschappelijk optreden op nog hoger niveau makkelijker kunnen maken. Is onze regering daartoe bereid? Leveren wij onze IMF-zetel in voor een gemeenschappelijke Europese zetel?

Wat dat betreft, lijkt het dat er nog wel wat te verbeteren is, als ik van de staatssecretaris van Financiën lees over de innovatiebox: "En omdat wij in Europa de nodige concurrentie hebben gaan we het tarief ook nog eens verlagen van 10% naar 5%. Daarmee lopen we weer helemaal voorop."

Het tegen de klippen op faciliteren van de financiële sector is uitgelopen op een debacle. Ieder land dat financieel centrum wilde wezen, deed dat, wij ook. In de vennootschapsbelasting kiezen Europese landen, wij ook, ervoor om elkaar met lage tarieven te beconcurreren. Wie wordt daar per saldo beter van? Wordt het geen tijd om een deel van de fiscaliteit te gebruiken om in Europa een level playing field te scheppen? Eventueel met compensatie voor inherente nadelen, een bergboerenregeling. Dat werkt eerlijk, en dan kunnen we gezamenlijk, zonder vrees voor concurrentie van de burens, bijvoorbeeld bepalen dat het vliegverkeer evenveel accijns moet betalen als het wegverkeer. Dan besparen we ons de tragedie van een eigen vliegbelasting.

Dan zouden we ook, wat we nu niet kunnen, de energieprijzen door accijnsheffing gezamenlijk kunnen stabiliseren op een niveau dat nodig is om duurzame energie tot ontwikkeling te brengen. Ziet de regering daar het nut van? Is dat niet eigenlijk een logisch en noodzakelijk uitvloeisel van de gemeenschappelijke markt? Wij houden dan nog belastingen genoeg over, bijvoorbeeld de inkomstenbelasting, die op de burger drukt en dus voor afweging van kosten en opbrengsten bij uitstek geschikt is. Zo praten wij over de keuzemogelijkheden van gemeenten en provincies, zo kan ook de keuzevrijheid van het Rijk benaderd worden, ingebed in wat nuttig is aan hogere regelgeving. Dat is toch subsidiariteit, naar beneden en naar boven?

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Zoals afgesproken, worden de algemene politieke beschouwingen hervat na een pauze van ruim twee uur. Dat wil zeggen dat wij om 17.00 uur de algemene politieke beschouwingen hervatten. Een halfuur eerder, dus om 16.30 uur, vindt de verkiezing van de eerste Ondervoorzitter en aansluitend die van de tweede Ondervoorzitter plaats.

**

De vergadering wordt van 14.25 uur tot 16.30 uur geschorst.

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering

daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Ik deel aan de Kamer mede dat voorgenoemen beslissingen omtrent enkele ter instemming aangeboden JBZ-besluiten tijdens deze vergadering in de zaal ter inzage gelegd worden, conform het voorstel van de commissie voor de JBZ-Raad. Als aan het einde van de vergadering geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer heeft besloten conform dit advies.

**

(De besluiten zijn als noot opgenomen aan het einde van deze editie.)<1>

*B

!Hamerstukken!

Aan de orde is de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van de Wet op het financieel toezicht, het Burgerlijk Wetboek en de Wet inzake geldtransactiekantoren en intrekking van de Wet op het grensoverschrijdend betalingsverkeer ter implementatie van richtlijn nr. 2007/64/EG van het Europees Parlement en de Raad betreffende betalingsdiensten in de interne markt en tot wijziging van de Richtlijnen 97/7/EG, 2002/65/EG, 2005/60/EG en 2006/48/EG, en tot intrekking van Richtlijn 97/5/EG (PbEU L 319) (31892);**

- **het wetsvoorstel Intrekking van de Wet verzelfstandiging Informatiseringsbank en wijziging van diverse wetten in verband met de oprichting van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) (31944).**

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

De **voorzitter**: Aan de orde is de verkiezing van de eerste Ondervoorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Zoals afgesproken, is u vrijdag 9 oktober 2009 de schriftelijke kandidaatstelling toegezonden. Het is u bekend dat zich één kandidaat schriftelijk heeft gemeld.

Ik geef het woord aan mevrouw Dupuis voor een korte toelichting op haar kandidatuur.

**

*N

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Voorzitter. Ik heb een in vergelijking met uw brief zeer compacte brief naar mijn mede-Kamerleden gestuurd. Dit is gebeurd in de overtuiging dat het ook om een geringere functie gaat, zowel qua omvang als qua gewicht. Het leek mij daarom passend niet opnieuw de prachtige argumentatie die u hebt opgevoerd ter ondersteuning van uw voorzitterschap, bij een ondervoorzitterschap aan de orde te stellen. Het is dus een lichte brief en ik ben gaarne bereid om

eventuele vragen die mijn medeleden daarover hebben te beantwoorden.

De **voorzitter**: Wenst een van de leden het woord? Ik constateer dat dit niet het geval is.

Conform het gestelde in artikel 113 van het Reglement van Orde zal de verkiezing schriftelijk plaatsvinden.

Ik benoem tot stemopnemers de leden Broekers-Knol (voorzitter), Terpstra, Meulenbelt en Ten Hoeve.

Ik verzoek de Kamerbode, de stembriefjes uit te delen. U dient de stembriefjes duidelijk en behoorlijk in te vullen. Niet behoorlijk of niet duidelijk ingevulde stembriefjes zijn ongeldig.
**

(Nadat de stembriefjes zijn rondgedeeld, brengen de leden hun stem uit.)

De **voorzitter**: Ik verzoek de Kamerbode, de stembriefjes op te halen.
**

(Nadat de stembriefjes zijn opgehaald, worden de stemmen door de leden van het stembureau geteld.)

De **voorzitter**: Ik geef het woord aan mevrouw Broekers-Knol, voorzitter van het stembureau.
**

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Voorzitter. Uitgebracht zijn 64 stemmen, waarvan 2 blanco en 62 op mevrouw Dupuis.

(applaus)

De **voorzitter**: Ik dank mevrouw Broekers-Knol en de overige leden van de stemcommissie hartelijk voor het volbrengen van hun taak.

Ik constateer op grond van de uitslag van deze verkiezingen dat mevrouw Dupuis overeenkomstig artikel 115 van het Reglement van Orde een volstreekte meerderheid heeft verkregen en daarmee is gekozen tot eerste Ondervoorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Ik wil haar daarmee buitengewoon hartelijk gelukwensen en dat graag namens de leden van deze Kamer onderstrepen met bloemen.
**

(De voorzitter overhandigt mevrouw Dupuis een boekje bloemen.)

De **voorzitter**: Na de verkiezing van de tweede Ondervoorzitter schors ik de vergadering om de leden de gelegenheid te geven, de beide ondervoorzitters te feliciteren.

Aan de orde is de verkiezing van de tweede Ondervoorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Ook deze kandidaatstelling is u vrijdag 9 oktober 2009 ter kennisneming gezonden. Het is u bekend dat voor deze functie ook maar één kandidaat zich schriftelijk heeft gemeld.

Ik geef het woord aan de heer De Vries voor een korte toelichting op zijn kandidatuur.
**

*N

De heer **De Vries** (PvdA): Mijnheer de voorzitter. Mevrouw Dupuis heeft zo-even in welgekozen bewoordingen de nederigheid van de functie van Ondervoorzitter onderstreept, hetgeen mij ertoe brengt mijn voorgenomen toespraak aanzienlijk in te korten. De functie waarvoor ik mij kandidaat gesteld heb, is er een van dienstbaarheid, waarin wij proberen met de voorzitter van de Kamer besluiten op huishoudelijk gebied voor de Kamer voor te bereiden. Ik heb het genoegen gehad dat twee jaar te mogen doen en beschouw mijzelf thans als min of meer ingewerkt. Graag zou ik de komende jaren deze werkzaamheid voortzetten.

De **voorzitter**: Wenst een van de leden het woord? Ik constateer dat dit niet het geval is.

Conform het gestelde in artikel 113 van het Reglement van Orde zal de verkiezing schriftelijk plaatsvinden.

Ik benoem wederom tot stemopnemers de leden Broekers-Knol (voorzitter), Terpstra, Meulenbelt en Ten Hoeve.

Ik verzoek de Kamerbode, de stembriefjes uit te delen. U dient de stembriefjes duidelijk en behoorlijk in te vullen. Niet behoorlijk of niet duidelijk ingevulde stembriefjes zijn ongeldig.
**

(Nadat de stembriefjes zijn rondgedeeld, brengen de leden hun stem uit.)

De **voorzitter**: Ik verzoek de Kamerbode, de stembriefjes op te halen.
**

(Nadat de stembriefjes zijn opgehaald, worden de stemmen door de leden van het stembureau geteld.)

De **voorzitter**: Ik geef het woord aan mevrouw Broekers-Knol, voorzitter van het stembureau.
**

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Voorzitter. Uitgebracht zijn 65 stemmen, waarvan 4 blanco en 61 op de heer De Vries.

(applaus)

De **voorzitter**: Ik dank mevrouw Broekers-Knol en de overige leden van de stemcommissie hartelijk voor het volbrengen van hun taak.

Ik constateer op grond van de uitslag van deze verkiezingen dat de heer De Vries overeenkomstig artikel 115 van het Reglement van Orde een volstreekte meerderheid heeft verkregen en daarmee is gekozen tot tweede Ondervoorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Ik wil hem daarmee van harte gelukwensen en onze gelukwensen laten vergezellen door een boeket bloemen.

**

(De voorzitter overhandigt de heer De Vries een boeket bloemen.)

De **voorzitter**: Ik schors de vergadering om de leden de gelegenheid te geven, de beide ondervoorzitters te feliciteren. De vergadering zal worden heropend met de voortzetting van de algemene politieke beschouwingen.

**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Algemene politieke beschouwingen!

Aan de orde is de voortzetting van:

- de algemene politieke beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota voor het jaar 2010 (32123).

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Minister **Balkenende**: Voorzitter. Allereerst wil ik u van harte feliciteren met uw verkiezing. U hebt hier vorige week gezegd dat we juist ten tijde van verreikende veranderingen moeten investeren in sterke, geloofwaardige democratische instituties en in de versterking van de democratische rechtsorde. U sprak ook over het belang van vertrouwen, verantwoordelijkheid en respectvol samen werken. Die woorden spraken mij zeer aan, want de crisis vormt voor Nederland een scharnierpunt. Toekomstige generaties mogen van de huidige generatie politici en bestuurders verwachten dat we juist nu de handen ineenslaan. Hoe krijgen we de overheidsfinanciën weer op orde? Hoe zorgen we ervoor dat de economie weer gaat draaien, zodat mensen hun baan niet verliezen, en hoe houden we de kwaliteit van zorg, onderwijs en onze ouderdagsvoorziening op peil?

Daarvoor zijn ingrijpende keuzes nodig en ook, zoals Hare Majesteit de Koningin op Prinsjesdag zei, de bereidheid tot verandering. Iedereen in Nederland met bestuurlijke verantwoordelijkheid moet daarom de zware verantwoordelijkheid voelen die deze tijd ons oplegt. De situatie is dusdanig ernstig dat we het ons absoluut niet kunnen veroorloven om te blijven hangen in deelbelangen. Van iedereen wordt nu meer dan ooit de bereidheid gevraagd om over de eigen schaduw heen te springen. Van iedereen in Den Haag, coalitie en oppositie, kabinet en parlement, sociale partners en andere organisaties, politieke en ambtelijke organisaties, mediadeskundigen, wordt verantwoordelijk gedrag gevergd. Eerlijkheid en openheid in het debat, scherpte, diepgang en inhoud, fatsoenlijke en integere toonzetting en omgangsvormen. Burgers

kijken naar hoe "Den Haag" zich in zijn geheel gedraagt. Indien wij er collectief niet in slagen om ons verantwoordelijk te gedragen, falen we zeker in de grote opgave die immers het komend decennium offers van burgers vraagt. Dat besef, mijnheer de voorzitter, klonk door in uw woorden van vorige week. Het kabinet zet zich er met u graag voor in om de huidige moeilijke omstandigheden te boven te komen. Ik wens u namens het kabinet veel succes in deze mooie en belangwekkende functie.

(applaus)

Minister **Balkenende**: Ik dank de leden van de Kamer voor hun inbreng in eerste termijn. Er is een breed scala aan onderwerpen aan de orde gekomen. Ik zal in mijn antwoorden proberen recht te doen aan deze veelheid van aan de orde gestelde onderwerpen. Mijn reactie in eerste termijn wil ik als volgt indelen. Ik begin op hoofdlijnen met de aanpak van de economische crisis en herstel, in relatie tot de overheidsfinanciën en de heroverwegingen, de financiële sector, nationaal en internationaal, de Crisis- en herstelwet, de werkgelegenheid, klimaat-, energie- en andere crises, en daarna zal ik ingaan op algemene vragen over de visie en toekomst, gesteld door de heren Rosenthal, Kox, Schouw en Thissen. In het tweede onderdeel ga ik in op hoofdlijnen wat betreft vragen die samenhangen met bestuurlijke visie en verantwoordelijkheden, waarover ik net al sprak. Tot slot, in het laatste deel, zal ik antwoord geven op de specifieke losse vragen die zijn gesteld. Ik zal stilstaan bij zaken op het gebied van de financiële, economische en sociale ontwikkelingen, "Kopenhagen", maar ook bij ontwikkelingen op het gebied van scheiden van wonen en zorg. Ook internationale zaken zullen aan de orde komen.

Toen wij vorig jaar op 4 november in deze Kamer bijeen waren voor de algemene beschouwingen was de financiële crisis in volle omvang losgebarsten. Banken en financiële instellingen werden via onorthodoxe methodes gered, zowel hier in Nederland als in het buitenland. Wij wisten toen al dat de financiële crisis gevolgen zou hebben voor de reële economie. Wij wisten ook dat de overheidsfinanciën zwaar zouden worden belast. Maar naar de orde van grootte was het nog gissen. Inmiddels kunnen we de schade opmaken. Kon ons handelen toen als crisismanagement worden gezien, inmiddels werken we aan herstel. Toen moest de brand worden geblust, nu zetten we het huis in de steigers voor herstelwerkzaamheden. We verliezen door de crisis in 2009/2010 9% groei. Er kan nog wat bijkomen in 2011. Het is dus een plausibele aanname dat we aan het eind van de crisis met zijn allen zo'n 10% armer zijn geworden. Om dit welvaartsverlies goed te maken, moeten we alle zeilen bijzetten. Herstel van de economische groei is een noodzakelijke voorwaarde, maar economische groei alleen is onvoldoende. Daarvoor zijn de overheidsfinanciën te ver uit het lood geslagen. Stel dat we terugkeren naar een groei van zo'n 2% per jaar, dan hebben

we in 2015 bij ongewijzigd beleid mogelijk nog steeds een tekort van zo'n 6%. Dan gaat het om zo'n 35 mld. Het kan ook meer of minder zijn, maar als orde van grootte is het richtinggevend. Dat is niet iets om te licht over te denken, en al helemaal niet iets om licht over te beslissen.

Waar staan we nu? De heer Noten vroeg daarnaar. De vrije val van de wereldeconomie is gestopt, de weg naar herstel is ingezet. Maar het verloop van het herstel is onzeker. De letters die in dat verband worden genoemd zijn bekend. Niemand weet of de crisis een V-vorm heeft, een W-vorm, een U of een L. Die typeringen geven aan dat sprake is van grote onzekerheid op dit moment over het precieze verloop van de huidige crisis. Wij mogen ons in elk geval nog niet rijk rekenen. In Nederland baseren wij ons op de ramingen van het CPB, die voor 2010 uitgaan van een nulgroei. In de EU en de G20 bestaat consensus over de noodzaak om het stimuleringsbeleid door te zetten, totdat het economisch herstel meer wortel heeft kunnen schieten. Dat is overigens een stimuleringsbeleid dat in ons land geenszins het soort steunverlening inhoudt waarvoor de heer Werner waarschuwt. Het kabinet heeft dat ook aangegeven in antwoord op de motie-Ten Hoopen/Gesthuizen, bij brief van de minister Van der Hoeven op 15 september jongstleden.

Ook bestaat consensus over de noodzaak om de overheidsfinanciën weer op orde te krijgen en daarvoor een internationaal gecoördineerde exitstrategie te ontwerpen. In Nederland gebeurt dat langs drie lijnen. Ten eerste door de ingezette beleidslijn van tijdelijke stimulering in de crisisjaren, in de vorm van een crisispakket voor de jaren 2009 en 2010. Dit wordt gevolgd door het terugdringen van de overheidsuitgaven vanaf 2011. Het kabinet heeft nu al 1,8 mld. aan ombuigingen ingeboekt voor 2011. Het gaat uit van een besparing van 3,2 mld., als gevolg van de nullijn in de collectieve sector. Het kabinet heeft in het voorjaar besloten tot maatregelen die de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op middellange termijn verbeteren. Ten tweede door het wettelijk verankeren van het terugdringen van het tekort via de Wet tekortreductie Rijk en medeoverheden, iets waartoe wij onszelf in Europees verband hebben verplicht. De meeste landen zijn door de grens van min 3% geschoten. Via de excessieve-tekortprocedure verplicht Brussel de lidstaten ook om het tekort terug te dringen. Ten derde door het starten van een heroverwegingsoperatie, gericht op een fundamentele herziening van de overheidsuitgaven vanaf 2011. Wij staan niet voor een eenvoudige, snelle, in omvang beperkte bezuinigingsoperatie, maar voor een fundamentele heroverweging van de inrichting van de collectieve sector. Dat vergt gefundeerde keuzes en bezinning: dit is geen haastklus.

In de troonrede heeft de aankondiging van deze operatie een belangrijke plek gekregen. Tijdens de algemene beschouwingen en de financiële beschouwingen is hierover intensief gedebatteerd. Het kabinet herkent zich dan ook niet in het beeld dat de heer Noten schetst, als zou het

kabinet zich terughoudend en bescheiden hebben opgesteld. Het doel is het besparingspotentieel in beeld te brengen, en daarbij zijn er voor het kabinet geen inhoudelijke taboes. Wij zullen ervoor zorgen dat die politieke keuzes verantwoord worden gemaakt, in de wetenschap dat de opgave fors is. De verwachting is zoals gezegd dat bij een economische groei van 2% per jaar van 2011 tot 2015 het tekort in 2015 nog tussen de 4% en 6% zal liggen. Dat is onaanvaardbaar. Nietsdoen is dan ook geen optie.

De heer Schuurman vroeg naar de grenzen voor de overheid van de te nemen financiële risico's in de overheidsfinanciën. Een zeer terechte vraag. Wij zijn van mening dat de grenzen van de te nemen financiële risico's in 2011 worden bereikt. Dat is het jaar dat, op voorwaarde dat economisch herstel is ingetreden, het kabinet gaat starten met het op orde brengen van de overheidsfinanciën. Het is daarbij duidelijk dat iedereen de gevolgen van de heroverwegingen gaat merken. Daarvoor is de opgave immers te groot. De gedachte dat bepaalde groepen of individuen van tevoren kunnen worden ontzien, is niet houdbaar. Ik wil de Kamer geen onrealistisch beeld voorhouden.

De heer Noten merkte op dat het uitgangspunt moet zijn dat de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen. In het aanvullend beleidsakkoord wordt ook gerefereerd aan de wens dat de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen. Echter, hoe sympathiek dit ook klinkt en hoezeer we er ook rekening mee willen houden, wij moeten hiermee niet de suggestie wekken als zouden de gevolgen van het op orde brengen van de overheidsfinanciën aan groepen burgers in de samenleving ongemerkt voorbij kunnen gaan. Dat is niet het geval, en we mogen als politiek, kabinet en Kamer, coalitie en oppositie, geen verkeerde verwachtingen wekken.

De **voorzitter**: Ik zou de Kamerleden willen vragen om kort en bondig te interrumperen.

**

De heer **Noten** (PvdA): Het laatste wat de minister-president zojuist zei, heb ik ook zelf gezegd. Juist omdat wij de komende tijd van iedereen iets zullen vragen en omdat wij weten dat iedereen die prijs zal moeten betalen, zijn het aspect van rechtvaardigheid en het gevoel dat dit op een eerlijke manier gebeurt en dat niet sommige groepen eraan ontkomen omdat zij aan de bovenkant van de samenleving zitten, zo cruciaal. We moeten echt oppassen dat we niet de verzorgingsstaat pakken en daarmee mensen die zich juist kwetsbaar voelen. Dat was mijn vraag. De suggestie is niet andersom. In die zin weet ik niet of ik op dat laatste punt een antwoord heb gekregen.

Minister **Balkenende**: In de Miljoenennota staat dat heroverwegingen een onderdeel uitmaken van het perspectief richting 2020; daar kom ik straks uitgebreid op terug. U weet dat bij de zeven genoemde onderdelen ook wordt gesproken over het belastingstelsel en over een redelijke verdeling

van de lasten. Ik neem geen voorschot op de zaken zelf, maar ook dit punt heeft onze aandacht.

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik had verwacht dat collega Werner nu wel even naar de interruptiemicrofoon zou komen om de minister-president te vragen hoe hij staat tegenover de opvatting van de CDA-fractie dat er geen generieke lastenverzwaring voor burgers en bedrijven teweeg mag worden gebracht.

Minister **Balkenende**: De heer Werner heeft die vraag niet gesteld.

De heer **Werner** (CDA): Ik wacht nog op antwoord. Ik luister nog even.

De **voorzitter**: Als iemand interrumpeert, hoeven de Kamerleden zich niet aangesproken te voelen om zich daarbij aan te sluiten.

**

Minister **Balkenende**: Bij punt 7, op de pagina's 14 en 15, wordt ingegaan op herziening van het belastingstelsel. Daar staat dat een brede heroverwegingsoperatie ook fundamentele vragen oproept over solide en solidaire financiering en de lastenontwikkeling. In dat kader zal een voorstudie worden gedaan naar mogelijke vernieuwing van het belastingstelsel. Dat is het algemene kader. Verder dan dat wil ik nu niet gaan. Wat de opmerking van de heer Werner betreft: je moet bij alle maatregelen die je neemt, natuurlijk kijken naar het economisch effect. Juist in een tijd waarin de economie zich moet herstellen, is lastenverzwaring een riskante operatie. Meer dan dat zeg ik daar nu niet over, maar iedereen kent die economische wet.

De heer **Kox** (SP): De minister-president doet recht aan de realiteit door te zeggen dat hij een realistisch beeld probeert te schetsen, maar vervolgens zegt hij dat hij niet kan zeggen dat groepen uitgezonderd zullen worden. Ook dat begrijp ik wel in z'n algemeenheid, maar zouden we niet juist in deze tijd moeten kijken naar groepen mensen waarvan we zeggen dat die hier niet verder onder hoeven te lijden? Ik denk bijvoorbeeld aan mensen in een verpleeghuis of aan mensen die op het laagste minimum zitten. Waarom zou je dat niet kunnen zeggen? En waarom zou je niet al meteen duidelijk kunnen maken waar de zwaarste lasten gelegd worden? Ik las op internet dat de regering van België gisteren besloten heeft tot een eerste crisis- en bezuinigingspakket. Daar wordt met een speciale bankenheffing in een paar jaar 1,5 mld. bij de banken gehaald. Denkt het kabinet ook in die richting om te laten zien wie de crisis echt moet gaan betalen?

Minister **Balkenende**: Op dit moment ga ik echt niet verder dan wat ik heb gezegd. We zullen er uiteraard rekening mee houden dat je meer mag vragen van degenen die het beter hebben. Ik heb een algemene opmerking gemaakt over de lastenverzwaring en de negatieve economische gevolgen die zij kan hebben, maar ik loop niet

vooruit op alle consequenties. We hebben te maken met een sterk verslechterd perspectief. Ik noem het bedrag van 35 mld. Het maakt niet zoveel uit of je tot de oppositie of tot de coalitie behoort, want het zijn enorme opgaven waar elke regering, van welke samenstelling dan ook, mee te maken krijgt. We zullen dat allemaal zorgvuldig in kaart brengen. We zullen besluiten moeten nemen, maar het is te riskant om nu al op voorhand te zeggen dat wij iets taboe verklaren of op een bepaalde manier invullen. Dat doet geen recht aan deze operatie.

De heer **Kox** (SP): Dan begrijp ik het goed. De uitkomst zou kunnen zijn dat we straks bij die heroverweging zeggen: oké, dit is allemaal mooi, maar die groepen gaan we niet pakken. Dat is dus ook een mogelijkheid. Het is niet zo dat per definitie iedereen zal moeten bijdragen.

Minister **Balkenende**: Ik begrijp de intentie waarmee u spreekt, heel goed. Die respecteer ik ook zeer, maar tegelijkertijd zeg ik dat dit niet het moment is om al een voorschot te nemen. Daarvoor is dit echt te ingewikkeld. Ik wil gewoon een eerlijk verhaal houden.

Door het uitvoeren van de heroverwegingsoperaties kunnen we volgend jaar keuzes maken die niet alleen qua omvang passen bij de economische vooruitzichten van dat moment, maar die ook gebaseerd zijn op grondige kennis van de materie en reële alternatieven. Alleen op die basis zijn immers verantwoorde politieke keuzes mogelijk. Het kabinet wil geen afgeraffeld haastwerk presenteren. Dat kan ook, omdat vanwege de economische situatie in 2010 toch nog een economisch stimuleringsbeleid door het kabinet wordt gevoerd. Ik zei het al: op korte termijn hebben wij de economie te stimuleren.

Tegen de heer Holdijk zeg ik dat het kabinet in het voorjaar van 2010 een betekenisvolle eerste stap gaat zetten om de overheidsfinanciën op orde te krijgen. Dat vergt keuzes die vastberaden moeten worden gemaakt en die alleen mogelijk zijn als iedereen bereid is tot verandering.

Ik wil graag iets dieper ingaan op de heroverwegingsoperatie. Die gaat veel verder dan een technische exercitie. De verhouding tussen burgers en bestuur en de verdeling van verantwoordelijkheden dienen kritisch herzien te worden. De heroverwegingen moeten feitenmateriaal en varianten opleveren om tot een herbezinning op en verandering van de maatschappelijke en bestuurlijke inrichting van Nederland te komen. Wij denken dat ingrijpende maatregelen van een ongekende omvang nodig zijn. Die zullen vanaf 2011 moeten ingaan. Tegen de heren Noten en Schuurman zeg ik dat dit niet gaat om simpelweg 20% korten en om het accepteren van 20% minder resultaat. Het gaat er wel om, met minder geld zo veel mogelijk ambities te realiseren door beleid, voorzeningen en verantwoordelijkheden anders en beter vorm te geven. Daarbij wil het kabinet niet aan de voorkant opties uitsluiten. Vanzelfsprekend zal het kabinet in het voorjaar toelichten hoe onze afweging tot stand is gekomen.

De heroverwegingen beslaan een breed scala van grote onderwerpen. Daarbij bestaan, zoals ik al zei, geen taboes. Van de ruim 200 mld. aan uitgaven in de collectieve sector wordt 160 mld. onderworpen aan een heroverweging. Dat betreft vooral grote thema's waarbij een fundamenteel andere wijze van beleidsuitvoering mogelijk is. Dat is ook wat het kabinet voor ogen staat.

Dit betekent overigens niet dat onderwerpen waarover niet wordt heroverwogen, gevrijwaard zijn van bezuinigingen. Niet iedere besparing op de overheidsuitgaven behoeft door heroverweging vooraf te worden gegaan. Een generieke taakstelling is altijd mogelijk.

Tegen de heer Werner merk ik op dat de brede heroverwegingen primair naar de uitgavenkant kijken. Ze nemen voor de thema's de relevante belastinguitgaven mee. De Studiecommissie Belastingstelsel kijkt daarnaast naar de brede lastenkant, waaronder de mogelijke invoering van een vlaktaks. Ook de heer Noten kan gerust zijn: naast het op orde brengen van de overheidsfinanciën blijft het kabinetsbeleid vanzelfsprekend gericht op economische groei. Dat punt is terecht, want bij het kiezen van instrumenten wordt ook bekeken hoe zij kunnen bijdragen aan structuurversterking.

In reactie op de opmerking van de heer Werner wijs ik erop dat de werkgroepen weliswaar een ambtelijk karakter hebben, maar volop externe deskundigen erbij betrekken. Ook blijkt nu al dat maatschappelijke groeperingen de werkgroepen weten te vinden.

De werkgroepen rapporteren in het begin van het tweede kwartaal van 2010, dus voor 1 mei. Dat is grosso modo zes maanden. Dat is snel. We weten dat de heroverwegingen in de jaren tachtig, waarvan de eerste ronde in 1981 werd gestart, gemiddeld een jaar duurden. Het kabinet biedt de rapporten aan de Tweede Kamer aan. Voor het debat over de Voorjaarsnota 2010 zal het kabinet aangeven welke afwegingen het maakt. Dit tijdspad is ambitieus. De werkgroepen zijn inmiddels aan de slag. Ik hoop hiermee het fundamentele karakter en de breedte van de onderzochte onderwerpen en taakopdrachten te hebben weergegeven.

In het licht van het forse welvaartverlies en de uit het lood geslagen overheidsfinanciën weten we nu dat lastige keuzes onvermijdelijk zijn. Een maatregel waartoe het kabinet al in het voorjaar besloot, was het verhogen van de AOW-leeftijd naar 67 jaar. Dat is een forse ingreep. De maatregel is noodzakelijk, maar tegelijkertijd weten we dat alleen deze maatregel onvoldoende is. Ik kijk met gemengde gevoelens terug op het vastlopen van de SER-besprekingen over dit onderwerp. Natuurlijk was een breed gedragen advies van de sociale partners een goede uitkomst geweest. Helaas is het overleg vastgelopen, maar wel is aangetoond dat ook de sociale partners een vorm van leeftijdsverhoging voor de AOW als onvermijdelijk beschouwen. Die conclusie had het kabinet al getrokken op basis van het rapport van de commissie-Bakker over arbeidsparticipatie.

Sommige sprekers informeerden naar de invulling van de AOW-maatregel. De heer Ten Hoeve vroeg bijvoorbeeld naar het verband tussen AOW-leeftijd en ontslagleeftijd. De heer Noten vroeg naar de relatie met aanvullende pensioenen. Het kabinet is voornemens om aanstaande vrijdag te beslissen over de wijze waarop de AOW-leeftijd wordt verhoogd. Van belang is dat de maatregel, ondanks de complexiteit van de materie, voor mensen begrijpelijk is en in de praktijk uitvoerbaar, met een invulling die het mogelijk maakt dat ouderen ook in de toekomst kunnen rekenen op een goede oudedagsvoorziening, die niet een te zware wissel trekt op de draagkracht van werkenden. Ik zou zeggen: wacht u die beslissing nog even af.

De heer **Kox** (SP): Ik vraag de minister-president of de verhoging van de AOW-leeftijd een crisismaatregel is of een maatregel die überhaupt aan de orde zou zijn gekomen.

Minister **Balkenende**: We hebben de maatregel in het voorjaar besproken in het kader van het aanvullende beleidsakkoord. Dat had te maken met de financiële situatie op dat moment. Dat is één deel van de discussie. De crisis was dus absoluut de aanleiding, maar ook los van de crisis zou er volgens mij discussie zijn geweest over deze leeftijd. Het debat wordt immers niet alleen in Nederland gevoerd, maar in tal van landen. U weet dat ook Duitsland een dergelijk besluit heeft genomen. Het hangt ook samen met zaken zoals de hogere levensverwachting en de noodzaak om menselijk talent te benutten op grond van de vergrijzing van de Nederlandse bevolking. Een extra punt dat daarbij is gekomen, is de situatie van de pensioenfondsen. Dat zijn voor het kabinet de redenen geweest om te kiezen voor de hogere leeftijd.

De heer **Kox** (SP): Als er nu geen crisis was geweest? Deelt de minister-president de mening dat, omdat de drie coalitiepartijen in hun verkiezingsprogramma hadden staan dat zij dit expliciet niet zouden doen, de discussie dan misschien wel had kunnen beginnen, maar dat het beter zou zijn geweest om dit eerst aan de kiezers voor te leggen?

Minister **Balkenende**: De heer Kox weet ook heel goed hoe het is gegaan bij de totstandkoming van de verkiezingsprogramma's toen het debat werd gevoerd over de vraag hoe je tegen de houdbaarheid aankijkt. Ik heb het dan niet alleen over het programma van mijn eigen partij; dit geldt voor heel veel partijen. Toen hebben de partijen niet de keuze gemaakt voor de leeftijd van 67 jaar. Daar heeft de heer Kox vandaag terecht op gewezen. Daarom zeg ik dat de directe aanleiding was dat de situatie sinds eind vorig jaar opeens dramatisch veranderde. Dat was het aanknopingspunt. Normaal gesproken stel je dit soort zaken vast in een nieuw regeerakkoord of een nieuw coalitieakkoord. Wij zijn nu echter overvallen door de ernst van de crisis.

De heer **Kox** (SP): Nog een laatste vraag, voorzitter.

De **voorzitter**: Ik vraag de heer Kox om via de voorzitter te spreken opdat ik kan beoordelen of wij een voortgaande discussie kunnen voeren via de interruptiemicrofoon. Afsluitend nog.

**

De heer **Kox** (SP): Ik zei: "nog een laatste vraag, voorzitter". Volgens mij heb ik het woord "voorzitter" al drie keer gebruikt, maar ik sta hier ook wat ongemakkelijk omdat het hier voor mij een beetje geherstructureerd is.

Een laatste vraag dus nog. Ik had begrepen dat de verhoging van de AOW-leeftijd nadrukkelijk niet als crisismaatregel was gepresenteerd. In dit debat -- daarom was er ook een discussie met collega Noten -- lijkt het er echter op dat de AOW-leeftijd wordt verhoogd omdat er een economische crisis is. Dat begrijp ik niet, want volgens mij heeft het daar niets mee te maken. Het levert ons hooguit geld op om in de toekomst de kosten van de vergrijzing te kunnen betalen.

Minister **Balkenende**: Dat punt speelt natuurlijk ook mee. De verhoging van de AOW-leeftijd is een maatregel in het kader van de versterking van de houdbaarheid van de overheidsfinanciën. Dit is dus een aspect dat de overheidsfinanciën raakt. Ik heb de cijfers genoemd. Er is ook alle aanleiding voor, maar hierbij spelen meerdere argumenten een rol. Dat heb ik ook gezegd.

De **voorzitter**: De heer Noten, kort graag.

**

De heer **Noten** (PvdA): Ik heb de AOW niet aangehaald opdat de minister-president daarop een inhoudelijke reactie zou geven, want ik begrijp dat daarover gesproken moet worden. Ik heb de AOW aangehaald om hem duidelijk te maken dat op het moment dat je praat over evenwichtigheid, het ingewikkeld is als je wel de AOW pakt, omdat met name mensen met lagere inkomens daar in hoge mate van afhankelijk zijn en er relatief weinig van gebruiken door hun lagere levensverwachting, terwijl gelijktijdig of voor mijn part op een andere termijn, dat kan ook over een aantal maanden, niet de pensioenfaciliteiten worden benaderd, met name voor de hogere inkomens. Daarom heb ik aan de minister-president gevraagd of hij straks zal bewaken dat er een evenwichtig besluit wordt genomen langs de verschillende domeinen.

Minister **Balkenende**: Ik begrijp de vraag van de heer Noten goed. Ik versta hem wel op het punt van het politieke signaal. Het lijkt mij niet goed om daar nu al op in te gaan, omdat hij het feitelijk al heeft over deze en andere maatregelen. Ik zou dan vooruitlopen op de besluitvorming in het kabinet. Dat wil ik niet doen. Ik heb echter goede nota genomen van hetgeen hij heeft gezegd.

De heer Noten heeft nog een opmerking gemaakt over het afwegingskader voor de heroverweging. Hij heeft gelijk dat de optelsom van

een twintigtal rapporten met ieder een aantal beleidsvarianten nog niet automatisch tot een bepaalde keuze leidt. Die keuze moet worden gebaseerd op samenhangende uitgangspunten en overwegingen. De Kamer kan ervan verzekerd zijn dat het kabinet zich daar tijdig op zal bezinnen. Er is immers afgesproken dat de minister-president en de viceminister-president politieke sturing geven aan de heroverwegingsoperatie. De totstandkoming van een afwegingskader mag een vluggertje zijn, dit vergt eveneens grondige bezinning en fundamentele afwegingen. De heer Noten noemt een aantal invalshoeken en invalshoeken als de bevordering van groeivermogen en van arbeidsparticipatie spreken mij op het eerste gezicht zeer aan. Ik doe nu echter geen definitieve uitspraken. Het behoeft geen betoog dat ik van de bijdrage van de heer Noten meer dan goede notie heb genomen. Voor het overige verwijs ik naar de opmerkingen in de Miljoenennota over de samenhang der dingen. De heroverwegingsoperatie is onderdeel van het Perspectief 2020.

De heer **Schouw** (D66): Voorzitter. Ik wil toch nog even ingaan op het afwegingskader. Het afwegingskader is naar mijn mening nodig om de definitieve keuzes die straks worden genomen ook politiek geloofwaardig te maken. Wanneer zal het kabinet deze Kamer meer inzicht geven in het afwegingskader dan zij thans in de stukken krijgt?

Minister **Balkenende**: Deze discussie is in de Tweede Kamer gevoerd tijdens de algemene politieke beschouwingen en de algemene financiële beschouwingen. Ik heb gezegd dat er voor ons geen taboes zijn en dat wij zaken laten uitzoeken. Ik heb ook gezegd dat de Kamer de heroverwegingsoperatie moet zien in het kader van het Perspectief 2020. Ik hoef dat niet te herhalen. Die elementen spelen een rol. Dat is in dit stadium voldoende. Ik zeg dit omdat het spreken in termen van: welke criteria gaat u hanteren, op voorhand kan leiden tot een zekere invulling. Dat doe ik nu dus niet.

De heer **Schouw** (D66): Dat is helemaal juist, maar de minister-president is er zelf over begonnen door te zeggen dat hij samen met zijn twee vicepremiers een afwegingskader zal maken. Daar sla ik op aan. Ik heb daarom gevraagd: wanneer kunnen wij dat afwegingskader ontvangen, want dan kunnen wij een eindje met het kabinet meedenken. Hij heeft een kwartier geleden immers ook gezegd dat hij graag zou zien dat de coalitie- en oppositiepartijen met hem meedenken? Het afwegingskader is het ultieme instrument om met het kabinet mee te denken. Wanneer heeft de minister-president dat?

Minister **Balkenende**: Zo'n afwegingskader is in algemene zin gegeven in de zeven punten die te maken hebben met het Perspectief 2020. Dat is het algemene kader voor de gedachtevorming. In de tweede plaats heeft het kabinet door middel van het coalitieakkoord, het beleidsprogramma en het aanvullend beleidsakkoord aangegeven welke

intenties een rol spelen in het kabinetsbeleid. Dat is op dit ogenblik voldoende. Ik ga niet verder op dit moment, dat kan ook helemaal niet.

De heer **Rosenthal** (VVD): De minister-president schetst nu de contouren van het traject van de heroverwegingen. Ik heb in eerste termijn een eenvoudige vraag gesteld die ik nog eens wil herhalen. Ik kan mij heel goed voorstellen dat hij met de heroverwegingsoperatie zo werkt dat gaandeweg, in de komende maanden, bepaalde opties die nu nog openstaan door de ambtelijke werkgroepen onder zijn regie worden afgestreept, andere nader worden onderzocht in een volgende fase, enzovoort, enzovoort. Ik heb dit in eerste termijn naar voren gebracht en namens mijn fractie gezegd dat zij er behoefte aan heeft om zo tegen december te worden geïnformeerd over de resultaten die op dat tijdstip -- drie maanden na dato -- zijn bereikt.

Minister **Balkenende**: Voorzitter. Dat deel ik niet. Ik heb aan het begin van het proces duidelijk gemaakt langs welke lijnen wij zullen opereren. De commissies gaan aan het werk en wij zijn weer aan zet als hun werk klaar is. Dit lijkt mij een ordentelijke gang van zaken. Als er suggesties zijn, kan iedereen zich altijd tot ons wenden. Die mogelijkheid is er altijd, maar ik wil wel dat de commissies hun werk kunnen doen.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik volg dit allemaal van de minister-president, maar ik zou één stapje verder willen gaan. Hij zei: in lijn van regeerakkoord en crisisakkoord. Als ik het regeerakkoord lees, dan zeg ik: daar zitten zo veel aanknopingspunten in om een omslag in onze cultuur te maken. Buit de minister-president die dan ook extra uit? Zou hij daarover eens iets meer kunnen zeggen? Ik denk dat de meesten van ons wel overtuigd zijn van de noodzaak dat er ingrijpende beslissingen genomen worden. Ik denk dat dit zowel voor coalitie- als oppositiepartijen geldt. We verschillen mogelijk van mening over welke generale richting we op moeten. Ik begrijp best dat de minister-president niet in bijzonderheden kan treden, maar ik denk met name aan het regeerakkoord. Dat is zo anders dan vroegere regeerakkoorden. Soms denk ik wel dat het een profetisch stuk is geweest met betrekking tot de crisis waarin we nu zitten. Zou hij daarover wat meer kunnen zeggen?

Minister **Balkenende**: Ik kom in algemene zin terug op wat de heer Schuurman naar voren heeft gebracht. Hij heeft natuurlijk ook een moreel perspectief geschetst voor de samenleving. Daarom refereert hij er volgens mij natuurlijk ook aan.

Ik heb nu een aantal algemene opmerkingen gemaakt over de heroverwegingsoperatie en in welk kader dat gezien moet worden. Ik heb iets gezegd over de timing van het geheel. Ik wil straks nog afzonderlijk terugkomen op de oriëntaties van de heer Schuurman.

Het is wel zo dat we ons nu in een totaal ander tijdvak bevinden dan bij de vorming van het coalitieakkoord. De vooruitzichten zijn totaal anders geworden. Wij gingen er vorig jaar nog van uit dat we over de gehele kabinetsperiode een begrotingsoverschot zouden hebben. Vorig jaar dachten we dat we het laagste niveau van de staatsschuld ooit zouden bereiken. Hoe anders is het geworden! Dat stelt ons wel voor totaal nieuwe zaken. Het algemeen perspectief is er. Dat heb ik net aangegeven. Ik kom daar straks uitgebreid op terug. Op dit moment kan ik echter nog niet verdergaan -- en wil ik ook niet ook verdergaan -- om te kijken of dan een bepaalde klankkleur relevant zou zijn voor de uitkomsten. Dat kan ik gewoon niet doen.

De **voorzitter**: De heer Schouw wil kort iets vragen.
**

De heer **Schouw** (D66): Ik zit nog met een punt. Dat is het faseverschil van de effecten van de bezuinigingsoperatie, zoals ik het toch maar noem, in relatie tot de gemeenten. Ik begrijp dat de gemeenten denken: wij hebben het handvat van de 20%. Ze gaan dus en masse zoeken, want ze moeten in maart of april collegeprogramma's maken. Het kabinet komt eigenlijk pas maanden later met politieke besluitvorming over de heroverweging. Daar zit een faseverschil in. Wat kan de minister-president zeggen tegen de gemeenten die nu allemaal ontzettend veel energie stoppen in het zoeken van 20% bezuinigingen?

Minister **Balkenende**: Het proces van heroverweging moet, zoals ik heel helder heb aangegeven, zorgvuldig plaatsvinden. Wij hebben ervoor gekozen om resultaten op een veel eerder moment dan vroeger naar voren te brengen, zodat ze kunnen worden meegenomen in de voorbereiding van de begroting 2011. Daarover wordt in het voorjaar gesproken. Verder kan het worden betrokken bij de Voorjaarsnota 2010. Als kabinet zullen wij bezien wat het kan betekenen voor het jaar 2011. Uiteraard heeft het ook te maken met een nieuwe kabinetsperiode daarna. Indien wij het nog eerder zouden willen doen, gaat dat echt ten koste van de zorgvuldigheid. Daarnaast is het zo dat het aan de orde stellen van het uitgavenkader in het voorjaar de reguliere methode is, ook voor gemeenten. Wij praten niet eerder dan in maart, april over het uitgavenkader voor het jaar daarop. Het kan echt niet eerder.

De **voorzitter**: Ik stel voor dat de minister-president nu zijn betoog vervolgt.
**

De heer **Schouw** (D66): Misschien mag ik toch nog één opmerking maken. Het is een zeer bijzonder jaar in het licht van de vorming van nieuwe colleges. De rijksoverheid heeft een medeverantwoordelijkheid voor de lagere overheden, zeker als het gaat om zulke bedragen.

Minister **Balkenende**: Ik respecteer de medeoverheden zeer. Ik neem ook zonder meer aan dat de medeoverheden in het licht van het debat hier en in de Tweede Kamer ervan zullen uitgaan dat het de komende jaren anders zal zijn dan de afgelopen jaren. Daarmee lopen wij niet vooruit op de te maken keuzes, maar het is wel de algemene realiteit. Ik geloof dat ook gemeentebestuurders zich daarop moeten en zullen instellen.

Voorzitter. De financiële crisis heeft duidelijk gemaakt dat hervorming van de financiële sector voortvarend moet worden aangepakt. Er zijn inmiddels met de bancaire sector concrete afspraken gemaakt over beloningen. Uitgangspunt is dat langetermijnbeleid moet worden belooft en niet het kortetermijngewin, allereerst nationaal. Nederland heeft met de Code Banken afspraken gemaakt met de sector, zelfs ter voorkoming van excessieve bonussen; de heer Werner vroeg daarnaar. Afsproken is om de variabele beloning te maximeren. Voor bankbestuurders geldt dat de variabele beloning niet meer mag bedragen dan 100% van het vaste inkomen. Daarnaast bevat de code de introductie van een moreel-ethische verklaring, een eed voor bankiers en een afspraak over deskundigheid en permanente educatie in de vorm van een bankiersexamen. De code geldt voor alle banken in Nederland, zowel voor de activiteiten hier als die in andere EU-lidstaten. De code zal wettelijk worden verankerd.

Als wij spreken over maatregelen in de financiële sector, is het voor iedereen duidelijk dat alleen een nationale aanpak niet volstaat. Europa reageerde snel om de spaarders te beschermen met afspraken over een Europees depositogarantiestelsel. Afgelopen jaar hebben wij in Europa grote stappen gezet om het financieel toezicht te verbeteren. Op mondiaal niveau heeft de G20 de rol van de financiële en economische coördinatie op zich genomen. Nederland zat vanaf het begin van de financiële crisis aan tafel. Ook nu weer in Pittsburgh, waar inderdaad -- in de woorden van de heer Werner -- een perspectiefvol begin is gemaakt met een krachtdadige aanpak in internationaal verband. Zo hebben we ook in G20-verband kunnen werken aan afspraken om beloningssystemen in lijn te brengen met de vereisten van internationale financiële stabiliteit. Laat ik concreet benoemen welke principes wij in Pittsburgh hebben afgesproken:

- het tegengaan van het betalen van meerjarige gegarandeerde bonussen;
- het uitstellen van uitbetaling van een substantieel deel van de bonussen over een periode van ten minste drie jaar;
- de mogelijkheid om bonussen terug te vorderen bij negatieve financiële prestaties.

Wij hebben in Pittsburgh meer gedaan dan het financieel toezicht versterken. Wij hebben ook afspraken gemaakt over verdere macro-economische coördinatie onder een raamwerk van sterke, duurzame en evenwichtige groei. Daar hoort ook afstemming van het terugdringen van begrotingstekorten bij, nodig om de inflatie in de

hand te houden en geen rem te zetten op economische groei.

In het derde blok van mijn betoog kom ik nog terug op de beloningssystemen. Dan ga ik meer concreet op een aantal zaken in. Ik kom nu bij een derde punt dat ik in dit blok wil behandelen: de Crisis- en herstelwet en de regeldruk.

Sinds het begin van mijn premierschap heb ik prioriteit gegeven aan het terugdringen van regeldruk: minder regels, minder administratieve lasten, kortere procedures, snellere resultaten. Dat is wat wij nodig hebben. Ik geef toe: het is verre van gemakkelijk. Juist nu kunnen we het ons niet permitteren om tijd te verliezen. Het economisch herstel komt zeker, maar de grote gevolgen voor de werkgelegenheid komen ook nog. Daarom heeft het kabinet de Crisis- en herstelwet ingediend. Dit wetsvoorstel beoogt om de crisis te helpen bestrijden door publieke werken te versnellen, met bijzondere aandacht voor een duurzame ontwikkeling van Nederland. De beoogde inwerkingtredingsdatum van de CHW is januari 2010. Het kabinet spreekt vanzelfsprekend de hoop uit dat deze Kamer zal meewerken aan een spoedige en zorgvuldige behandeling van het wetsvoorstel. Hoe eerder de wet in werking kan treden, hoe meer de economie erbij is gebaat.

Het wetsvoorstel is op Prinsjesdag bij de Tweede Kamer ingediend. De economische urgentie voor dit wetsvoorstel is onverkort aanwezig. Het strekt tot versnelling van ruimtelijke en infrastructurele projecten, ter bestrijding van de economische crisis en haar gevolgen. Met name ten behoeve van de werkgelegenheid en de duurzame ontwikkeling.

De projectenlijst bevat veel projecten, met name op het gebied van woningbouw, infrastructuur en energietransitie, zoals windmolens en innovatieve technieken als warmte-koudeopslag. Het wetsvoorstel bevat verder een onderdeel tot versnelling van de besluitvorming over lokale bouwprojecten, naar het model van de Deltawet grote rivieren, waarbij één overheid één verzamelbesluit neemt met beroep bij één rechter. De bestaande Europese normen, zoals de Habitatrichtlijn, en de rechten van belanghebbenden op inspraak en rechtsbescherming, ook bij onteigening, worden in acht genomen.

De heer Rosenthal heeft opgemerkt dat het kabinet eerder had moeten handelen, bijvoorbeeld in de bouw. De Crisis- en herstelwet versnelt juist vele bouwprojecten in het land met ten minste een halfjaar, oplopend tot anderhalf jaar. Eerder voorspelde de sector bouw dat er een banenverlies van 50.000 mensen aan het ontstaan is. Door de Crisis- en herstelwet kunnen tienduizenden arbeidsplaatsen sneller worden vervuld. Het is daarom goed om te horen dat de VVD-fractie meewerkt aan een vlotte behandeling in de Eerste Kamer; dat stellen wij op prijs.

De heer Kox heeft vragen gesteld rondom dit wetsvoorstel. Waarom wordt dit door de Kamer gejaagd ondanks het advies van de Raad van State? Grijpt het wetsvoorstel niet te diep in de rechten van burgers? Leidt het wetsvoorstel

werkelijk tot versnelling? Is het wetsvoorstel een voorbeeld van een onsamenvattend allegaartje? Ik zei het al: wij zijn verheugd met de steun van de VVD bij het tempo maken met de behandeling van dit voorstel. Het tempo is geboden voor een tijdig effect op de economie en de duurzame ontwikkeling. Het voorstel zal nog voluit in deze Kamer worden behandeld. Burgers behouden alle recht op inspraak en rechtsbescherming. Dat geldt ook voor belangenorganisaties op milieugebied. Bij beroep moet het wel gaan om belangen van de betrokkenen die worden beschermd door de regelgeving waarom het gaat.

Versnelling wordt bereikt door vereenvoudiging, verduidelijkingen en verkorting van termijnen. Het vereist voorlichting over de veranderingen. Volgens de sector bouw versnelt de Crisis- en herstelwet de projecten ten minste een halfjaar, oplopend tot anderhalf jaar. De wet bevordert op verschillende manieren zowel de economie en de werkgelegenheid als de duurzame ontwikkeling. Een brede en veelzijdige benadering, zoals die nu vereist is. Ik heb de 50.000 banen al genoemd. Er is alle reden om tempo te maken. Het gaat niet ten koste van de rechtsbescherming of de essentiële wettelijke regelingen, maar wij willen wel tempo maken. Mijn laatste opmerking hierover: het voorstel is natuurlijk tot stand gekomen in goed overleg met de VNG, het IPO, de bouwwereld en anderen.

De heer **Kox** (SP): Voor alle duidelijkheid: als de VVD-fractie zegt mee te willen helpen aan een spoedige behandeling van het wetsvoorstel, dan hoeft u daaruit niet af te leiden dat mijn fractie dat niet zou willen. Daar waar dat nuttig is, zullen wij dat doen. Wij zijn het er echter wel over eens dat de kritiek van de Raad van State niet alledaags was; er werd fors commentaar geleverd. Die twee vragen zijn dus wel essentieel. U stelt dat de sector zegt dat het tot versnelling zal leiden. Dat is mooi, maar wij moeten ook de andere kant bekijken. Het mag rechten van burgers niet ten onrechte te veel beperken. Daarom stelde ik mijn vraag: waarom maken wij zoveel haast? Deze wet hoeft niet op 1 januari in te gaan, want het is geen belastingwet. Kunnen wij niet voldoende tijd nemen voor het behandelen van dit wetsvoorstel, zodat wij er echt iets aan hebben als wij ermee aan de slag gaan? Het zou toch zonde zijn als wij straks een wet hebben die in de praktijk niet zo uitpakt als wij en de regering willen.

Minister **Balkenende**: U stelt een reële, terechte vraag. Uit de geluiden van de gemeenten, de bouwwereld en de ondernemers kunt u afleiden dat het gewoon baat. Tijdens werkbezoeken heb ik gehoord wat het kan betekenen voor bijvoorbeeld een stad als Utrecht. Als die wet er nu zou zijn, zouden daar 1000 tot 1500 mensen ander werk kunnen krijgen, gewoon doordat het sneller gaat. Die tijdswinst is van grote betekenis. Onze inzet is om tempo te maken met de behandeling.

Dan de kritiek van de Raad van State. Wij hebben de suggestie overgenomen om bij bouwprojecten de systematiek van de Deltawet

grote rivieren over te nemen. Dit is een buitengewoon relevant instrument op lokaal niveau. Op een aantal punten zijn wij aan de kritiek tegemoetkomen, op andere punten zien wij de zaken echt wat anders. Daar waar wij aan de kritiek tegemoet konden komen, hebben wij dat gedaan. Op bepaalde punten hebben wij zaken verduidelijkt, maar hechten wij wel aan onze eigen systematiek. De goede suggestie voor de deltawetconstructie hebben wij overgenomen.

Ik wil nog een andere opmerking maken die ik ook in de Tweede Kamer heb gemaakt. De Raad van State zegt dat er de afgelopen twintig jaar heel veel projecten zijn gerealiseerd in een hoog tempo. Met alle respect, maar projecten duren in Nederland gewoon te lang. Vaak ligt er een jaar of twaalf tussen het eerste idee en het moment waarop het is gerealiseerd. Dat moet echt sneller.

Een tweede argument was dat er sprake zou zijn van politiek en bestuurlijk onvermogen. Kritiek moeten wij ons altijd aantrekken, maar wij moeten ook kijken naar de procedures, die soms belemmerend werken. Ik ben zelf zestien jaar lang lid geweest van de raad van de gemeente Amstelveen. De procedure voor de besluitvorming over het stadshart heeft zestien tot achttien jaar geduurd. Dat kunnen wij ons niet permitteren. De Kamer kent ook dit soort voorbeelden. Wij zitten nu in een economische crisis. Laten wij dan met elkaar, met behoud van zorgvuldigheid, wel werken aan tempo. Dat dient de bedrijven en dat dient de werkgelegenheid.

De heer **Schouw** (D66): Ik stel voor dat wij de Crisis- en herstelwet nu niet inhoudelijk behandelen. Ik begrijp wel dat u alle voordelen opsomt, maar het noopt mij bijna tot deze kritische kanttekening: ik zou het nu willen laten bij de constatering dat deze Kamer haar eigen procedure kiest, en dat is een zorgvuldige procedure. Wij houden rekening met de wens van het kabinet wat betreft het tempo.

Minister **Balkenende**: Ik ben blij dat u deze opmerking maakt. De Kamer heeft haar eigen verantwoordelijkheid en die respecteer ik ten volle. Zorgvuldigheid is één ding, maar tempo is evenzeer van belang. Als wij elkaar op dat punt kunnen vinden, dan kunnen wij met elkaar resultaat boeken.

De werkgelegenheid is een onderwerp dat door velen van u is genoemd. De laatste CBS-cijfers laten zien dat er in augustus 390.000 mensen werkloos waren; 5% van de beroepsbevolking. Dat is een stijging met 96.000 ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar. Uit dezelfde cijfers blijkt dat de jeugdwerkloosheid in augustus is toegenomen tot 12%. Een jaar eerder was dat nog 9%. In de MEV heeft het CPB een verder oplopen van de werkloosheid naar 8% van de beroepsbevolking voorspeld. Dat betreft meer dan 600.000 mensen. Dit is een verdubbeling ten opzichte van 2008. De werkgelegenheid neemt het komende jaar vooral in de marktsector sterk af. Het kabinet heeft voor 2009 en 2010 maatregelen genomen om de gevolgen van de economische

neergang en de snel groeiende werkloosheid aan te pakken. Bijvoorbeeld door investeringen in infrastructuur en woningbouw blijft werkgelegenheid behouden.

Voorts heeft het kabinet een aantal maatregelen genomen, specifiek gericht op de arbeidsmarkt. Ik noem de werktijdverkorting. Daarmee zijn wij vorig jaar begonnen. Verder noem ik de introductie van de deeltijd-WW. Dit geeft werkgevers de mogelijkheid om werknemers in wie veel is geïnvesteerd, te behouden in plaats van hen te moeten ontslaan. Voor de deeltijd-WW is voor de periode van 2009 tot en met 2011 bruto circa 1 mld. uitgetrokken. Het CPB geeft in de MEV aan, te verwachten dat de deeltijd-WW de werkloosheid drukt met 10.000 personen in 2009 en 25.000 in 2010. Werkgevers die een met ontslag bedreigde werknemer omscholen, kunnen hiervoor een omscholingsbonus krijgen van maximaal €2500, op voorwaarde dat het bedrijf of de instelling er zelf minimaal hetzelfde bedrag bij legt. Het kabinet trekt hiervoor 62 mln. uit.

Om de aansluiting tussen vraag en aanbod van arbeid te verbeteren, heeft het kabinet bovendien een dekkend stelsel van 33 mobiliteitscentra gecreëerd. Mede met behulp van deze centra werden in de eerste zeven maanden van dit jaar ongeveer 52.000 mensen aan ander werk geholpen. Deze maatregelen voorkomen dat mensen een grote afstand krijgen tot de arbeidsmarkt.

Het kabinet acht de oplopende jeugdwerkloosheid in het bijzonder problematisch. Het kabinet wil voorkomen dat jeugdige schoolverlaters en baanverliezers langdurig aan de kant staan, zoals in de jaren tachtig van de vorige eeuw is gebeurd. Daartoe is het Actieplan Jeugdwerkloosheid opgesteld. Dit komt bovenop het bestaande instrumentarium om mensen die werkloos raken, aan een baan te helpen. In het kader van het actieplan is voor de periode van 2009 tot 2011 in totaal 250 mln. beschikbaar, speciaal gericht op maatregelen voor het tegengaan van jeugdwerkloosheid.

De heer Werner heeft het gehad over de noodzaak tot het verder flexibiliseren van de arbeidsmarkt. In mijn toespraak bij de opening van het academisch jaar aan de universiteit van Tilburg ben ik daar uitgebreid op ingegaan. Ik heb toen gezegd dat wij de dynamiek moeten durven omarmen. De dynamische arbeidsmarkt van de 21ste eeuw vraagt om flexibiliteit van mensen en de bereidheid om een leven lang te investeren in persoonlijke ontwikkeling. Het kabinet deelt de waardering van de heer Werner voor de nieuwe groepen zelfstandigen zonder personeel. Deze zzp'ers vormen een voorbeeld van de wijze waarop de flexibilisering van de arbeidsmarkt in de toekomst zou kunnen uitwerken. Het is een uitdaging om te bezien hoe deze groep kan worden geïncorporeerd in ons model van overleg en sociale zekerheid. Het kabinet ziet de spanning op dit gebied en heeft de SER gevraagd, hierover advies uit te brengen.

De heer Werner sprak ook over een hervorming van de WW langs de lijnen van het

advies "Naar een toekomst die werkt" van de Commissie Arbeidsparticipatie. Het kabinet heeft inmiddels de WW op een aantal punten aangepast en aangescherpt. Voor de zomer heeft uw Kamer ingestemd met het wetsvoorstel inzake passende arbeid in de WW. Voor mensen die na 1 juli 2008 werkloos zijn geworden, geldt dat alle arbeid passend is. Indien zij werkaanbod weigeren omdat het onder hun niveau ligt of lager beloond wordt dan hun vorige baan, wordt de WW-uitkering verlaagd. Anderzijds geldt ook dat mensen die een jaar in de WW zitten en aan de slag gaan voor een lager loon, er in inkomen niet op achteruitgaan. Het nieuwe loon wordt dan aangevuld met de WW-uitkering. Het beleid inzake werkloosheid en de vormgeving van de WW vormen een onderdeel van de heroverwegingsoperatie. Ik wil daarop nu niet vooruitlopen.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ik heb u namens de fractie van GroenLinks heel nadrukkelijk de vraag gesteld wat u doet om te voorkomen dat de mensen die nu al een uitkering hebben -- veelal zijn dat mensen met een arbeidsbeperking -- wederom te horen krijgen dat zij een erg grote afstand hebben tot de arbeidsmarkt, wanneer straks de economie weer aantrekt. Als je door je oogharen kijkt, weet je dat dit over twee, drie, vier jaar wel weer eens zou kunnen gebeuren, en dan komt de werkelijkheid van het advies van de commissie-Bakker keihard naar ons toe. Hoe ziet de investeringsagenda er bij het kabinet uit, conform het advies van de commissie-Bakker?

Minister **Balkenende**: Dit is een goed punt. De huidige situatie op de arbeidsmarkt is kwetsbaar. Wij zien dat bedrijven omvallen en dat in de marktsector mensen hun baan verliezen. De inzet van het kabinet is, dat wij zoveel mogelijk mensen behouden; vandaar de deeltijd-WW en de inzet op scholing. Ik hoef de instrumenten niet te herhalen. Ik zeg er tegelijkertijd bij dat dit niet alleen de verantwoordelijkheid is van het kabinet, maar evenzeer van werkgevers en werknemers. Het gaat erom, dat zij hieraan recht doen in de afspraken die zij maken in het arbeidsvoorwaardenoverleg en in hun contacten met scholingsinstellingen. Dan nog zullen er mensen werkloos worden. Over een aantal jaren zullen wij zien dat de economie weer aantrekt, dat de bedrijvigheid toeneemt en dat er weer mensen nodig zijn. De algemene lijn om te blijven investeren in de scholing van mensen blijft buitengewoon relevant. Dan komt het punt van de heer Werner nadrukkelijk aan de orde, namelijk dat wij de flexibiliteit op de arbeidsmarkt nodig zullen hebben. Dit zal wellicht volgend jaar een onderdeel worden van de heroverweging, want het arbeidsmarktbeleid is daarvan een onderdeel. Wij kunnen dan opnieuw kijken naar de uitkomsten van de commissie-Bakker. Maar zoals gezegd, ik loop daarop niet vooruit, juist om te voorkomen dat het fenomeen zich voordoet dat mensen onvoldoende kansen hebben, dat er onvoldoende is geïnvesteerd en dat zij aan de kant staan. In de jaren tachtig hebben wij met de jeugdwerkloosheid gezien dat een aantal jongeren met een behoorlijke opleiding

tussen de wal en het schip terechtwamen. Toen de economie ging aantrekken, was het juist die groep die moeite had om een baan te vinden, omdat men toen koos voor de echte jongeren, die recentelijk een opleiding hadden afgerond. Deze groep zat er eigenlijk tussen. Ik vind dat wij deze les moeten trekken en dat wij daaraan consequenties moeten verbinden.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Daar ben ik het helemaal mee eens, maar er is één groep waar wij het nauwelijks over hebben, maar die in de afgelopen jaren wel een speerpuntgroep was, namelijk de 45-plussers. Over die groep ben ik het allermeeft bezorgd, evenals over de groep mensen die met een beperking thuis zitten, maar die zo verschrikkelijk veel mogelijkheden hebben dat zij wel mee zouden kunnen doen. U mag van alles heroverwegen, maar ik geef u dit advies mee: zorg dat er voor de investeringsagenda voor die groepen mensen nog wel wat in de knip blijft, want anders is er niet meer te investeren.

Minister **Balkenende**: U maakt een terechte opmerking. Ik heb iets gezegd over de jeugdwerkloosheid. Als jongeren perspectief missen, is dat heel erg. Ik wil zo veel mogelijk voorkomen dat mensen kansen missen. U hebt gelijk dat er een bepaalde groep is die het ook los van de economische crisis al moeilijk heeft. Ik ken uit werkbezoeken natuurlijk ook de verhalen van mensen, hoe moeilijk het is om een baan te vinden. Wij kennen allemaal het probleem dat mensen niet meer de scholing krijgen die zij nodig hebben, bijvoorbeeld omdat wordt gezegd: over een aantal jaren is betrokkene er toch uit. Of: men is te duur geworden. Wij hebben op dat punt een cultuuromslag nodig: participeren is essentieel, ook als men een wat hogere leeftijd heeft bereikt. De tijd dat wij konden zeggen: je bent 52 of 53, je werkt nog vijf of zes jaar en dan is het afgelopen, is echt voorbij. Als wij dat tegen elkaar zeggen -- en dat doen wij -- moeten wij er ook voor zorgen dat de arbeidsorganisatie daarop kan worden afgestemd en dat er wordt geïnvesteerd in mensen. Daarbij moeten wij inderdaad oog hebben voor deze groep.

Een ander punt betreft de samenhang tussen de klimaatcrisis, de energiecrisis en de andere crises. Ik ga er straks wat dieper op in, maar ik maak nu een eerste opmerking. De wereld wordt de laatste tijd geconfronteerd met diverse uitdagingen, die het achtervoegsel "crisis" hebben gekregen: voedsel, energie, klimaat, de economische crisis, de morele crisis, noem maar op. Al deze zaken staan op dit moment op de agenda. Dit is uw Kamer niet ontgaan, getuige de brede steun die de heer Schuurman vorig jaar heeft gekregen voor zijn motie. Daarin deed hij juist een oproep aan het kabinet om te letten op de samenhang der dingen. De grote kwesties van deze tijd zijn sterk met elkaar verweven en hebben per definitie een landsgrensoverschrijdend karakter. Dat vraagt om een samenhangende aanpak en een goede internationale samenwerking. Een eerste stap maakten wij in Pittsburgh waar het de G20

gelukt is om het eens te worden over een set kernwaarden voor duurzaam economisch handelen. De erkenning dat evenwichtige groei een coherente economische, sociale en milieustrategie vereist, is voor dit forum een belangrijke basis voor de integrale beschouwing van de diverse mondiale crises.

De heer Noten stelt in dit verband de gewetensvraag, die onze kinderen straks kunnen stellen: wat hebben die investeringen van jullie nu opgeleverd? Ook de heer Werner geeft de wens te kennen, het streven naar duurzaamheid meer in het beleid door te laten klinken. Ik wijs in mijn reactie graag op het aanvullend beleidsakkoord. De aanleiding hiervoor was natuurlijk de snel verslechterde economie, maar de hierin opgenomen maatregelen zijn nadrukkelijk ook gekozen met het oog op de ontwikkeling naar een meer duurzame economie en samenleving. Hiertoe behoren wat mij betreft niet alleen investeringen in duurzame energie, maar bijvoorbeeld ook behoud van werkgelegenheid en herstel van begrotingsevenwicht.

Ik waardeer het dat de heer Schuurman het kabinet dankt voor de beantwoording naar aanleiding van zijn motie van verleden jaar. Er zijn diverse initiatieven opgestart. Over de voortgang daarvan bent u per brief van 21 september jongstleden uitgebreid op de hoogte gebracht door de minister van BZK, die hierin de eerste verantwoordelijkheid heeft. De heer Schuurman vraagt terecht nadrukkelijk aandacht voor het betrekken van de burger bij de uitdaging waar wij voor staan. Technologische innovaties kunnen en zullen bijdragen aan transities van water, voedsel en energie. Een collectieve gedragsverandering is echter van minstens even groot belang. Straks kom ik uitgebreider terug op dit onderwerp. Ik wilde het nu alleen kort aanstippen.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): De minister-president komt hier later nog op terug, maar ik wil nu alvast de volgende vraag stellen. Met het oog op de toekomst moeten wij ons natuurlijk wel realiseren dat er nogal wat achterstallig onderhoud is wat de verschillende vormen van crises betreft. Dat moet op een gegeven ogenblik ingehaald worden. Dit betekent een hele omslag, misschien wel voor jaren. Eerst moet je namelijk verdienen wat je vroeger eigenlijk te goedkoop hebt binnengehaald.

Minister **Balkenende**: Dit raakt de discussie bijvoorbeeld van nazorg naar voorzorg. Wij hebben een andere mindset nodig. Ik denk ook dat thema's zoals maatschappelijk verantwoord ondernemen, belangrijk worden. Ik zie dat de grote vragen van deze tijd in samenhang moeten worden gezien. Wij weten immers dat thema's zoals voedsel, energie, klimaat en financiële ontwikkelingen geen afzonderlijke kwesties zijn, maar op elkaar gaan ingrijpen. Ik geloof dan ook dat wij aan de vooravond staan dat wij de noodzaak inzien van radicale veranderingen. Ik heb dat ook steeds naar voren gebracht in mijn bijdragen in onder andere de G20. Ik heb daarbij steeds aangegeven: je kunt

niet alleen maar praten over de aanpak van de financiële crisis zonder acht te slaan op die andere zaken. Precies om die reden is Nederland actief in de G20.

Maar mevrouw Cramer zet zich evenzeer in voor de conferentie in Kopenhagen. Wij hebben het nu eenmaal over het toe groeien naar een andere mondiale werkelijkheid. U hebt gelijk: dat gaat niet vanzelf. Wij zullen ook zien dat in de richting van Kopenhagen er allerlei moeilijke vragen ontstaan rondom de financierbaarheid van het geheel, om het precies vaststellen van de criteria, de getallen en de doelstelling, alsook wat ontwikkelingslanden zelf zouden kunnen bijdragen. Dit zijn allemaal ingewikkelde vragen die met elkaar samenhangen. Waar u op doelt, is ook een moreel besef dat wij de zaken in de nieuwe samenhang zullen moeten zien. Ik voel dit ook als zodanig. De keuze zal zijn om die kansen te kunnen maken. Daar heb je overheden voor nodig, ook bedrijven, organisaties en burgers, niet alleen hier, maar juist ook mondiaal. Wij zijn echt op elkaar aangewezen. De vragen van vandaag hebben te maken met het feit dat wij in een wereld leven. Dat is ook het kenmerk van de crises waar wij nu voor staan: ze raken ons eigenlijk allemaal. In die zin vind ik uw appel zeer terecht.

Voorzitter. In dit blok wil ik een viertal meer algemene vragen naar voren brengen. Ik begin met de heer Rosenthal. Hij is fors geweest in zijn kwalificaties van het kabinetsbeleid: het kabinet heeft geen durf en daadkracht, maar wel betutteling. In de diepe financiële en economische crisis schuift dit kabinet zaken vooruit en veroorzaakt het onzekerheid. Zie bijvoorbeeld het besluit over de AOW; het is al twee weken na 1 oktober. Bovendien daalt Nederland op de internationale rankings. Dat was, kort gezegd, uw kwalificatie van het beleid van het kabinet.

Het kabinet laat zich de karikatuur die de heer Rosenthal schetst, niet aanleunen. Het kabinet heeft een jaar geleden acuut ingegrepen in de bankensector om zo de spaargelden van burgers en de liquiditeiten voor bedrijven te behouden; met resultaat. Er heeft geen implosie plaatsgevonden van het financieel systeem. Op dat moment was dat wel aan de orde.

De VVD heeft op dit punt in het afgelopen jaar geen andere, laat staan betere voorstellen gedaan. De VVD is muisstil als het gaat om de financiële sector. Het kabinet heeft begin dit jaar besloten tot tijdelijke maatregelen om werkgelegenheid en bedrijvigheid tijdens de jaren van krimp nog enigszins te steunen; met succes. De werkloosheid in Nederland is weliswaar gestegen, maar veel minder dan in alle landen om ons heen. Dat staat in schril contrast met de VVD-tegenbegroting, die volgend jaar de werkloosheid met tienduizenden verhoogt.

Het kabinet heeft besloten om voor de houdbaarheid van de overheidsfinanciën voor de lange termijn het taboe te doorbreken van de AOW-leeftijd, een taboe dat de VVD in haar recente verkiezingsprogramma evenmin heeft doorbroken.

Het kabinet bereidt veel eerder en sneller de zogeheten exit voor uit de overheidstekorten.

Niets overlaten aan de vierde macht, maar gedegen voorbereiden van fundamentele keuzes en nog in deze regeerperiode ook besluiten nemen. De voorstellen die de VVD doet in haar tegenbegroting zijn onvoldoende. Die voorstellen beïnvloeden de groei in 2010 negatief en zijn te gering voor de lange termijn om het begrotingsevenwicht te herstellen. Met andere woorden: ook u, mijnheer Rosenthal, hebt behoefte aan het denk- en zoekmateriaal dat uit de heroverwegingen zal komen.

De VVD-daadkracht gaat voorlopig niet verder dan het snijden in sociale zekerheid, hulp aan armste landen en het produceren van decibellen in plaats van oplossingen. De VVD is wat mij betreft op meer punten de weg kwijt. De term betutteling is dan ook een gotspe. Het kabinet onderkent dat juist de individuele, vrije en ondernemende burgers, die de VVD terecht aan het hart gaan, snakken naar een fatsoenlijke samenleving, naar meer onderling respect, naar een normerende overheid en naar een overheid die optreedt. Wij allen in het politieke systeem in Den Haag moeten het goede voorbeeld geven. Tot voor kort kon op de VVD worden gerekend. Moet ik de VVD nu afschrijven als het gaat om een normale, fatsoenlijke toezetting in het debat of mag ik u alsnog rekenen tot degenen die juist in deze zware tijden medeverantwoordelijkheid wensen te dragen?

Ik maak, tot slot, nog een laatste opmerking over de internationale indicatoren. Bij een aantal van die indicatoren, zoals competitivens, zijn wij van acht naar tien gegaan. Maar mag ik ook eens wijzen op bijvoorbeeld de indicator waarbij de volgende vraag een rol speelt: waarom is Nederland interessant voor IT-bedrijven? Daarbij zijn wij van de tiende naar de vijfde plaats gestegen. Nu wij het hebben over de consumentenindex, consumentenvertrouwen en het zorgsysteem, is Nederland nummer een in Europa. Wanneer wij het hebben over onderzoek naar ouderenvoorzieningen van enkele jaren geleden, kan ik zeggen dat Nederland wat dit betreft op nummer een van de wereld staat. Ik doe niets af aan zaken die anders kunnen, maar laten wij de zaken wel in een goed perspectief plaatsen.

De heer **Rosenthal** (VVD): Mijnheer de voorzitter. De financieel-economische crisis; verleden jaar heeft mijn fractie in dit kader een aantal vragen gesteld. Dat is gebeurd terwijl wij nog midden in die crisis zaten. Daar heb ik toentertijd geen antwoord op gekregen van de minister-president. Ik heb die vragen vandaag herhaald en ik hoop dat ik daar nog antwoord op krijg. Ik noem de kwestie van het level playing field bij de bancaire sector en de financiële markt. Ik noem ook de problematiek van protectionisme in andere landen. Naar het oordeel van mijn fractie neemt de regering te weinig harde, concrete tegenmaatregelen. Ik heb ook gewezen op de onderbenutting van garantieregelingen: 60% tot 70%. Het zij maar even gezegd.

Wat de kwalificatie betreft van de minister-president over onze formulering van het

kabinetsbeleid als bevoogdend en betuttelend. Ik heb een groot aantal voorbeelden genoemd. Ik mag de minister-president in dat verband misschien ook wijzen op het feit dat de kranten in de afgelopen week vol hebben gestaan over de neiging van dit kabinet om ouders opvoedingsondersteuning op te dringen in plaats van uit te gaan van de kracht van de mensen en de ouders zelf.

Ten slotte doet de minister-president een frontale attack in de richting van mijn fractie. Mag ik dan ook bijvoorbeeld wijzen op de uitkomsten van OESO-ranglijsten op dit ogenblik? Met betrekking tot innovatievermogen, technologische ontwikkeling et cetera. Ons land gaat ten opzichte van andere landen wat dit betreft achteruit. Het zijn maar even een aantal contra-indicaties voor datgene wat de minister-president zojuist heeft gezegd.

Minister **Balkenende**: Waarom heb ik mijn woorden zo gekozen? Aan de overzijde is een motie van wantrouwen door uw partij ingediend. Dat gebeurde onder het motto van: de regering regeert niet en zal dat ook niet doen. Ik herhaal wat ik ook in dat debat heb aangegeven; het gaat namelijk om een fundamenteel punt. Met het oog op wat wij verleden jaar hadden te doen, diende op dat moment de financiële sector overeind te worden gehouden. Toen is adequaat gehandeld. Dat is stap een.

Stap twee was dat wij op korte termijn de economie hebben te ondersteunen. Dat doen niet alleen wij, dat doen tal van andere landen. Dat vloeit ook voort uit de afspraken die wij in Europa hebben gemaakt en in G20-verband.

Stap drie is dat je voorbereidingen treft rondom de exitstrategie. Hoe krijg je de overheidsfinanciën weer op orde na de zware klappen die wij hebben opgelopen?

Datgene wat wij doen, is helemaal in lijn met die internationale aanbeveling. Ik waag het te betwijfelen of er één land is dat op dit ogenblik al heeft gezegd te kiezen voor een wet tekortreductie Rijk en medeoverheden. Wij hebben al 1,8 mld. ombuigingen ingevuld voor het jaar 2011. Wij pakken een grote heroverwegingsoperatie aan. Ik noem deze voorbeelden om aan te geven dat wij in het spoor zitten dat het common sense is tussen landen om de economie op korte termijn te stimuleren en te werken aan een exitstrategie op de langere termijn. Als wij het op deze manier doen en als wij dan dergelijke kwalificaties krijgen, vind ik dat er geen recht wordt gedaan aan datgene wat het kabinet voor ogen heeft, aan wat ons beweegt en aan wat wij doen.

De heer **Rosenthal** (VVD): Waar het de heroverwegingsoperaties betreft, denkt ook de VVD-fractie in de Eerste Kamer vooral aan het feit dat je toch mag uitgaan van een situatie waarin de politieke gezagsdragers in dit land -- het politieke gezag, in eerste instantie vertegenwoordigd door de regering met eenheid van regeringsbeleid -- tot standpunten komen en dan vervolgens besluiten om daar een afwegingskader tegenaan te zetten op basis van politieke prioriteiten. Het hele debat dat

nu voortdurend rondcirkelt en ook in deze Kamer weer terugkomt, gaat erover dat het er sterk op lijkt -- om het maar vriendelijk te zeggen -- dat het kabinet die politieke afweging op dit ogenblik niet maakt. Wij denken dat het die niet kan maken, vanwege de interne spanningen die er mogelijksterwijs op dit punt in het kabinet zijn. Daar hoeft je helemaal niet beledigd door te zijn, dat kan gewoon een politiek feit zijn. Wij denken dat wij daarom dus nu zitten met negentien ambtelijke commissies, die zes of zeven maanden de tijd krijgen. Als ik tegen de minister-president zeg: wees nu zo verstandig om dan bijvoorbeeld die heroverwegingsoperatie zo op te zetten dat je in elk geval ook deze Kamer wat eerder dan na die zes maanden bedient met een aantal informatieve mededelingen, waardoor deze Kamer ook zijn werk goed kan doen, dan geeft de minister-president niet thuis.

Minister **Balkenende**: Nee, het gaat om de kwalificaties van het kabinetsbeleid: u schuift de zaken maar vooruit. Dat hebt u gezegd. Er wordt niet geregeerd. Dat zijn de termen die ik van de VVD hoor. Dan zeg ik: vorig jaar, toen wij financieel moesten optreden, is er opgetreden. Het aanvullend beleidsakkoord dat eerder dit jaar is gesloten, had te maken met de vraag hoe wij de economie stimuleren, op korte termijn, dit jaar, en volgend jaar, en welke stappen wij nu al zetten in het kader van de financiële houdbaarheid. U weet dat wij maatregelen hebben genomen in de zorg. Wij hebben de indexering voor woningen boven 1 mln. geschrappt. Wij hebben de AOW-maatregel genomen. Dan kun je wel praten over het proces, maar dit zijn wel zaken die gedaan zijn. Nu zeggen wij: wij gaan het proces van heroverweging zorgvuldig voorbereiden en volgend jaar nemen wij het mee bij de voorbereiding van de begroting 2011. Ik zie werkelijk niet in wat dit te maken heeft met niet-regeren of zaken vooruitschuiven.

De heer **Noten** (PvdA): Sterker nog, ik wil dat er geen misverstand bestaat. De regering kiest voor een bepaalde weg naar besluiten toe. Wij vinden het belangrijk dat die besluiten genomen worden, zodat wij aan het eind van die weg ook weten waar deze regering staat. Dat hebben wij duidelijk gemaakt. Wij hebben geen enkele behoefte aan tussenstanden. Ik geef dat ook even aan de regering mee. Het lijkt erop dat de heer Rosenthal graag maandelijks geïnformeerd wil worden over de ontwikkelingen in het denken. Wij willen graag geïnformeerd worden over de ontwikkelingen in de besluitvorming. Dus wanneer u aan besluitvorming toe bent, horen wij graag waar de regering staat. Alle tussenstanden houdt u maar voor u.

Minister **Balkenende**: U ziet de eenheid tussen de voorzitter van de PvdA-fractie en de premier.

De heer **Rosenthal** (VVD): De opmerking van collega Noten over tussenstanden is een diskwalificatie van wat ik heb gevraagd. Ik vraag niet om tussenstanden, ik vraag of er niet na drie maanden eens zicht kan komen in de richting van

onze Kamer over de opties die inmiddels mogelijkerwijze zijn verdwenen -- dat zou toch kunnen na drie maanden -- en over de opties die nog overeind staan. Dat is toch op zichzelf in een scenarioachtige ontwikkeling een redelijk idee?

Minister **Balkenende**: Mijnheer Rosenthal, wij hebben nu een proces dat in de tijd gezien echt beperkt is. Zes maanden voor fundamentele heroverwegingen van het hele uitgavenpakket van de overheid, dat zijn geen kleine dingen. Dan vind ik niet dat wij dit moeten belasten, want dit zijn natuurlijk wel tussenstanden. Wat u wilt horen, is hoe het over een paar maanden staat met opties die bijvoorbeeld zijn verdwenen. Ik vind dat wij dat niet moeten doen. Dat belast het werk van de commissies en de werkgroepen nodeloos. Ik denk ook niet dat het winst oplevert. Als u suggesties heeft -- wij staan voor alles open -- zal ik daar graag naar luisteren. Dat is verder geen punt, maar doe het wel op een goede en zorgvuldige manier.

Dan kom ik bij een algemene opmerking van de heer Kox, die refereerde aan de algemene politieke beschouwingen van vorig jaar, toen de crisis zich aankondigde, en toen ik aangaf dat dit tot een debat over de herordening zou leiden. Minder individualisme en meer samenspel. De heer Kox vroeg of ik zijn observatie deel dat er weinig van terecht is gekomen. Daarover het volgende. Ik ben niet zo somber als de heer Kox. Ik zal ook uitleggen waarom. Wanneer hij vraagt of er een complete herordening in Nederland en in de wereld is afgerond, zeg ik: nee, dat niet. Dat kan niet en dat zal hij ook niet bedoeld hebben. Is er een ruim debat geweest over die herordening? Jazeker. En zijn er zichtbare aanzetten tot herordening? Ja, ook. Ik licht dat graag toe.

Aan het debat over herordening heb ik eind vorig jaar van harte bijgedragen. Zo heb ik in een artikel uitvoerig stilgestaan bij de mogelijkheden voor Nederland om sterker uit de crisis te komen, getiteld: Op karakter. Ik heb een lans gebroken voor een 21ste-eeuws sociaal model, het Rijndeltamodel. In het aanvullend beleidsakkoord van het kabinet van begin dit jaar is nadrukkelijk gesproken over fundamentele opgaven en een morele agenda. Ik citeer een enkele zin: "Deze crisis gaat over meer dan alleen geld. Stevige antwoorden op die opgaven die de recessie stelt moeten dan ook perspectief bieden op versterking van de waarden en normen in de samenleving. De oorzaken van de recessie aanpakken betekent immers ook de samenleving moreel versterken. De morele agenda gaat ook over de balans in onze economie. Onze samenleving moet op cruciale punten structureel versterkt worden. Zo kan Nederland beter voorbereid op de toekomst uit deze crisis komen."

Deze thematiek is verder uitgewerkt in zowel de Troonrede als de Miljoenennota, maar ook in concreet beleid. Ik wijs naar de acties van dit kabinet rond het thema governance van de publieke en semipublieke sector en van de financiële sector. In andere delen van mijn betoog in deze termijn sta ik stil bij, en heb ik al geantwoord op dit soort onderwerpen. Dat hoeft ik nu niet te herhalen. Zoals

gezegd, zullen de heroverwegingen in het voorjaar niet uitsluitend leiden tot budgettaire keuzes, maar ook tot politieke keuzes die de inrichting en de verantwoordelijkheden van ons land raken. Het debat over herordening wordt ook op internationaal niveau gevoerd. Nederland draagt daaraan bij. De verklaring van Pittsburgh van de G20 opent met de zin: "We meet in the midst of a critical transition from crisis to recovery to turn the page on the era of irresponsibility and to adopt a set of policies, regulations and reforms to meet the needs of the 21st century global economy."

Tot slot. De heer Kox stelt terecht een belangrijk thema aan de orde van de herordening na de crisis. Dat hij zijn vraag afrondt met een verwijzing naar gedoe binnen kabinet en coalitie doet er eigenlijk afbreuk aan. Natuurlijk, de eenheid van optreden van kabinet en coalitie is belangrijk en gedoe moet zeker worden voorkomen, maar ik spreek de suggestie tegen als zou er wat bijzonders aan de hand zijn. Enig gedoe en discussie is inherent aan het Nederlandse veelpartijen- en coalitiesysteem. Uit eigen ervaring weet ik dat er echt nu niet meer discussie is dan in coalities van een andere samenstelling. Ik weerspreek zeker de suggestie als zou het kabinet vanwege vermeend gedoe niet in staat zijn tot handelen. Ik verwijs naar de eerdere antwoorden op andere inbrengen.

De heer **Kox** (SP): Ik heb denk ik duidelijk gemaakt, vorig jaar en nu nog een keer, dat ik blij was met de conclusie, ook van de minister-president, van vorig jaar: wat wij nu meemaken, moet leiden tot een fundamenteel debat over de sociale en economische ordening, nationaal en internationaal. Dat vindt hij nog steeds en dat vind ik ook nog steeds. Ik vind het goed dat hij op verschillende plaatsen heeft aangegeven hoe hij dat dan ziet. In de Miljoenennota staan zaken die je bij wijze van spreken in ons beginselprogramma zou kunnen lezen, over solidariteit en matiging. Ik ben ze nu even kwijt. Als je het leest, krijg je er tranen van in je ogen, zozeer als je het ermee eens bent in de Miljoenennota. Het probleem zit hem niet in de agendering, maar in de uitvoering. Natuurlijk, als je praat over herordening, kun je niet vorig jaar iets zeggen en dat nu voor elkaar hebben. Maar ik heb het idee dat wij op dat punt zo weinig gedaan hebben. Een fundamentele herordening is niet de centen op orde brengen. Dat is heel belangrijk, maar het is veel meer de vorm van de samenleving op orde brengen. Wij hebben geconstateerd -- u las voor wat er in Pittsburgh is gezegd -- dat er iets totaal onverantwoordelijks zat in onze manier van samenleven. Over het op gang brengen van die discussie hebben wij nog weinig gehoord. Als ik dan nu hoor dat wij tot mei moeten wachten vooraleer wij dat debat kunnen gaan voeren, en dat wij dus eigenlijk het politieke debat daarover in deze en de andere Kamer stopzetten, vind ik dat nu juist zo jammer. Want het parlement is er ook om mee te helpen de mening te vormen.

Minister **Balkenende**: U weet dat ik ook het debat van vorig jaar met u zeer op prijs heb gesteld omdat het ook mijn overtuiging is dat wij te maken

zullen gaan krijgen met andere herordeningen. Dat doen wij op verschillende momenten. Wij doen dat nu bij de algemene politieke beschouwingen. Wij doen dat bij debatten over bijvoorbeeld de suggestie van de heer Schuurman, maar wij doen het ook op andere plaatsen. Het debat loopt dus. De heer Kox zegt dat hij er weinig van ziet. Kijk naar wat vorig jaar in juli en augustus aan de orde was. Toen spraken wij over de financiële architectuur. Wat is er sindsdien al niet veranderd in de sfeer van supervisie, toezicht en internationale afstemming? Het laatste was heel belangrijk voor de financiële sector. Wij pakken de bonussystemen eigenlijk voor het eerst echt aan. Daarover worden intermondiaal afspraken gemaakt. Het gebeurt toch maar. Neem het charter for sustainable and economic development. Hoe kunnen wij internationaal komen tot een set van waarden om duurzaam economisch handelen te versterken? Het gebeurt toch maar. Sinds vorig jaar is een impuls gegeven aan het thema maatschappelijk verantwoord ondernemen. Het gebeurt toch maar. In eigen land hebben wij de nodige stappen gezet die ook met dit soort onderwerpen te maken hebben. Het is dus geen discussie zonder praktische consequenties geweest. Iedereen is ervan overtuigd dat er dingen moeten veranderen. Dat bereik je niet van de ene op de andere maand, maar ik zie wel degelijk de contouren van verandering. Daarom is het debat over de sociale markteconomie in een stroomversnelling geraakt. Dat debat is nu echt anders dan een of twee jaar geleden. Hoe komt dat? Dat komt omdat de notie over het denken over de herordering is toegenomen. Ook als de economie weer aantrekt, kunnen wij niet terug naar business as usual, naar de oude situatie. Ik merk dat ook internationaal. Als wij die kant zouden uitgaan, zouden wij een grote misser begaan.

De heer **Kox** (SP): Ik help het de premier hopen, maar ik neem aan dat ook hij zich ervan bewust is, net als ik, dat het er op dit moment alleszins op lijkt dat wij de veranderingen niet doorzetten en dat het alleszins lijkt op business as usual. Niet alleen ik heb gesproken over de bonussen, collega Werner ook. Er liggen misschien wel plannen, maar voorlopig ziet het er naar uit dat degenen die de crisis in belangrijke mate hebben veroorzaakt, denken dat het wel weer goed komt. Ik ben een optimistisch mens, maar wat dit betreft denk ik dat wij het afgelopen jaar wel voldoende goede bedoelingen hebben gezien, maar erg weinig vooruitgang. Ik vind daarom dat het parlement nauwer bij dat fundamentele debat moet worden betrokken. Het doet mij als parlementariër pijn dat ik moet horen dat het fundamentele debat tot op zijn minst 1 mei is uitgesteld. Dat is erg lang voor een lid van een parlement.

Minister **Balkenende**: Het is een debat dat wij op verschillende momenten en op verschillende manieren met elkaar voeren. Ik heb al iets over de financiële sector gezegd. We werken nu met een code voor de banken in Nederland. Die was er vorig jaar niet. Je ziet gewoon de concrete

veranderingen. Internationaal worden er afspraken gemaakt die een jaar geleden nog ondenkbaar waren. Dat doet zich gewoon voor. Neem de suggestie van de heer Schuurman. Zaken veel meer in samenhang bekijken, is op het ogenblik winst. De WTO-onderhandelingen moeten eindelijk worden afgerond. Kopenhagen moet een succes worden, hoe lastig het ook is. Het moet wel gebeuren. Het energievraagstuk hebben wij onder ogen te zien. Wij moeten de financiële crisis nu aanpakken. Dat gebeurt allemaal. Ik noemde het thema maatschappelijk verantwoord ondernemen. Er wordt veel van ondernemingen gevraagd. Hoe positioneren zij zich? Al die dingen spelen, niet pas mei volgend jaar. Het gaat continu door. Ik beschouw de opmerkingen van de heer Kox, want hij heeft wel een punt, als een aanmoediging om deze kwesties bij voortdurend aan de orde te stellen. Ik doe dat ook. Ik beschouw zijn opmerkingen ook als een steun in de rug, want wij kunnen niet meer terug naar de oude situatie. Dat ben ik met hem eens.

De heer Thissen heeft mij nadrukkelijk gevraagd naar de visie van het kabinet op de maatschappij. Hij wil graag een antwoord dat meer is dan de quote: zo gaan wij niet met elkaar om. Ik dacht dat ik normaal gesproken wel iets meer zeg. Hij heeft ook gevraagd of het kabinet afstand neemt van de assimilatiepolitiek en hoe Nederland er over tien, vijftien jaar uitziet. De heer Thissen heeft een indringend betoog gehouden. Ik heb er met belangstelling naar geluisterd. Hij hield een betoog op basis van de stelling: New York heeft een doel, maar Nederland dobert doelloos rond. Hij meent dat dit komt omdat de angst zich van ons meester heeft gemaakt. Hij vraagt niet om een kort of gemakkelijk antwoord. Voorzitter, gelet op de beperkingen die u stelt aan de spreektijd, probeer ik het midden te houden tussen beperking en niet te kort.

Graag zeg ik het volgende over Nederland over tien, vijftien, twintig jaar en verder. Onze samenleving verhardt en verkilt. De tolerantie ten opzichte van onze medemens vermindert, helemaal als die medemens een ander geloof aanhangt, een andere seksuele geaardheid heeft of een andere huidskleur heeft. Dat is een zorgwekkende ontwikkeling. Argwaan, onverdraagzaamheid en, nog erger, agressie en haat zijn geen gezonde basis voor een goede, welvarende toekomst. Wij komen als individu, als land en als wereld geen stap verder als mensen zich opsluiten in hun eigen gelijk, zich afzetten tegen de buitenwereld en hun ogen sluiten voor de realiteit. De realiteit in dat onze baan, onze veiligheid en onze vrijheid te danken is aan onze ambitie om ons in te laten met de wereld om ons heen. Dat maakt ons immers sterker en rijker. Een samenleving floreert bij diversiteit, dynamiek en debat.

Ik heb daarom begin september voor een grote groep jonge studenten uit de gehele wereld een oproep gedaan om onze naaste lief te hebben, om je open te stellen voor een ander. Dit past bij wat ik heb genoemd het karakter van Nederland. Het tegendeel dus van angst, afzijdigheid en assimilatie. Ik trek deze lijn door naar de sociale

economie. Nederland is een land met een open karakter. Groot geworden en gebleven door altijd open te staan voor veranderingen. Onze economie behoort tot de meest open economieën van de wereld. Dat heeft veel te maken met onze geografische ligging. Wij zijn van nature een port to Europe. Naast die openheid zijn wij altijd op zoek naar consensus tussen uiteenlopende belangen. Het poldermodel maakt deel uit van deze cultuur en traditie. Overleg en het zoeken naar evenwicht zitten in ons bloed. Verder is ook een bepaalde degelijkheid ons niet vreemd. Dat bedoel ik positief. Kijk naar ons solide pensioenstelsel en naar de manier waarop al tientallen jaren wordt gewerkt aan de versterking van de economische structuur. Ik wijs op een vierde karaktertrek. Wij stellen hoge eisen aan onze leefomgeving en onze voorzieningen. Nederland behoort tot de meest welvarende landen ter wereld. Onze voorzieningen liggen over het algemeen op een hoog niveau. Open, consensusgericht, degelijk en hoge eisen stellend. Dat is ons karakter.

Wat betekent dit nu in de context van de huidige wereldwijde recessie? Wat is het perspectief voor de toekomst? Het vertrouwen om sterker uit deze periode te komen, ontleen ik aan ons vermogen om samen te werken aan de noodzakelijke hervormingen. De voorbije decennia bewijzen dat juist in moeilijke tijden belangrijke ingrepen mogelijk en noodzakelijk zijn.

Nederland is een land dat over pakweg twintig jaar een van de meest dynamische en concurrerende landen ter wereld is, een land dat lef heeft, een land dat in beweging is en waar dingen gebeuren, waar burgers en bedrijven er plezier in hebben om nieuwe paden te bewandelen, een pioniersland dus, een land dat vooroploopt op vier gebieden: vernieuwing en creativiteit, groen, duurzaamheid, verantwoordelijkheid en ondernemerschap. Vernieuwing is vooruitgang en vooruitgang brengt zekerheid. Door continu te blijven vernieuwen en te zoeken naar nieuwe en betere oplossingen kunnen wij dingen die wij belangrijk vinden zeker stellen. Ik denk aan zorg, onderwijs en ons pensioenstelsel. Al die voorzieningen verschrallen als wij alles bij het oude laten. Laten wij dus altijd blijven zoeken naar nieuwe wegen en daarop durven te lopen. Zekerheid zit niet in oude structuren, maar in ons vermogen om te vernieuwen.

Nederland is in 2029 veel groener dan nu. Met groen bedoel ik natuurlijk duurzamer. Ons afval wordt bijna volledig hergebruikt. De meeste huizen en kantoren zijn energieneutraal. Onze auto's stoten geen CO₂ meer uit. Volgens mij is dat haalbaar. Er liggen veel kansen. Wij moeten die gewoon grijpen. Verantwoordelijkheid vind ik ook een belangrijk element voor de toekomst. Verantwoordelijkheid voor je leefomgeving en je medemens. Daarom ben ik zo blij met de herbezinning die er nu is. In 2029 bruist Nederland van ondernemerschap. Ondernemers zijn een belangrijke motor van onze welvaart. Ondernemers zijn bij uitstek in staat om in te spelen op kansen. Ze durven als geen ander te veranderen. De markt staat niet stil. Nieuwe ontwikkelingen tuimelen over

elkaar heen. Een goede ondernemer heeft daar een neus voor en speelt daarop in. Ik hoop dat veel jongeren die dit in 2009 lezen in 2029 als ondernemer een belangrijke motor zijn van onze economie. Als dat onze visie op de toekomst is, als dat het doel is waar wij in Nederland samen naar toe kunnen werken, komen wij sterker uit de crisis.

De heer **Werner** (CDA): Voorzitter. Dit alles klinkt mij als muziek in de oren. Niets beter dan dynamiek, vernieuwen, innovatie en andere culturen. Prima, prachtig. Maar hoe verdraagt dit alles zich met de stellingname in de Miljoenennota dat ons land wat betreft de inspanningen voor R&D op het niveau van het gemiddelde van de OESO-landen gaat zitten? Datgene wat de minister-president nu zegt, vereist grote investeringen in kennis en in vernieuwingen en in onderwijs om dat vermogen op te brengen. Kan de premier daarover helderheid verschaffen?

Minister **Balkenende**: Voorzitter. Ik kom op dit punt afzonderlijk terug bij het punt kennis en innovatie. Ik wil daar ook uitgebreider bij stilstaan. Ik zal dan ook getallen noemen. Ik begrijp de vraag van de heer Werner heel goed, maar ik kom daar nog op terug. Ik wilde eerst recht doen aan het betoog van de heer Thissen en zijn vraag om een algemeen perspectief.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Voorzitter. Ik wil heel kort zeggen: Hulde!

Minister **Balkenende**: Dank u zeer, mijnheer Thissen.

De **voorzitter**: Ik nodig de leden niet uit om allemaal hulde te komen brengen.

**

Minister **Balkenende**: Ik heb daar geen bezwaar tegen.

De heer Schouw vraagt het kabinet te reflecteren op de trend van regeren door symbolen die zijn fractie waarneemt. Hij verwijst onder andere naar het boek *De prooi*, over de bankensector. Ik heb de vraag van de heer Schouw met een lichte glimlach aangehoord. Immers, is het niet D66 die zich kenmerkt door veel symboliek? Men weet waar ik op doel. Vanaf de beginjaren met de reflecterende en bedachtzame icoon Van Mierlo en het vriendelijke alternatief van Terlouw heeft D66 symbolen verheven tot kroonjuwelen. De partij heeft daar inderdaad leergeld voor betaald.

Maar nu even in ernst een antwoord op de vraag van de heer Schouw. Ik ga niet mee in de suggestie die in de vraag besloten ligt als zou het kabinet uitsluitend doen aan symboliek. Ik kan zo een lijst voorlezen met 40 afspraken uit het beleidsprogramma en het aanvullende beleidsakkoord die zijn uitgevoerd. Ik zeg dit ook tegen de heer Rosenthal. Ik heb uitvoerig betoogd hoe het kabinet heeft opgetreden in de acute financiële crisis en welke maatregelen worden voorbereid met het oog op de toekomst. Ik hoef dat niet te herhalen. Het nut van enige weloverwogen

en niet doorgesloten symboliek mag men bovendien niet ontkennen. De wereld is zeer complex en aan snelle veranderingen onderhevig. Het gebruik van symbolen kan een middel zijn om desondanks effectief met burgers te communiceren. Ik zal nog ingaan op diverse vragen over de Crisis- en herstelwet en daarbij aangeven dat deze niet alleen voor infrastructuur en werkgelegenheid, maar ook voor natuur, milieu en innovatie een impuls vormt. Het is dus een wet met heel veel inhoud. Ik zie niet in waarom de titel niet enig communicatief karakter zou mogen hebben.

Kortom, ik ben het eens met de opvatting dat niet uitsluitend sprake mag zijn van symboliek. Symbolen kunnen echter een communicatieve waarde hebben. Ik heb betoogd dat het kabinet veel doet en uitvoert en ik bestrijd dat sprake zou zijn van een nieuwe of sterkere trend dan voorheen om symbolen te gebruiken in de politiek of in het beleid.

Dit was het eerste blok. Vervolgens zal ik ingaan op bestuurlijke visie en verantwoordelijkheden. Daarna ga ik in op een aantal concrete vragen. Ik heb zojuist gesproken over de financiële en economische situatie in het buitenland en over de wijze waarop wij bestuurlijk en maatschappelijk met elkaar omgaan in eigen land. Een logische brug tussen beide is gevormd door mijn betoog naar aanleiding van de motie-Schuurman over de samenhang tussen de verschillende crises. Hierin heb ik de visies van het kabinet op de toekomst van ons land laten doorklinken. Op deze plaats wil ik expliciet terugkomen op de vraag van de heer Schuurman over mijn beeld van een sociaal en krachtig Nederland, zoals dit in de troonrede is neergezet. Vanzelfsprekend verwoord ik de visie van het kabinet op dit punt. De term "sociaal en krachtig Nederland" kan men zien als de kern van het beleidsprogramma "Samen werken, samen leven". Hierin wordt de visie op de toekomst van Nederland geschetst in de welbekende zes pijlers: een actieve internationale en Europese rol, een innovatieve, concurrerende en ondernemende economie, een duurzame leefomgeving, sociale samenhang, veiligheid, stabiliteit en respect en een slagvaardige en verbindende overheid.

Deze pijlers hebben niet aan betekenis ingeboet. De opgave om deze doelstellingen te bereiken is door de economische recessie wel aanzienlijk verzaamd. Dat is de reden dat ik het afgelopen jaar de nadruk heb gelegd op ambitie die wij gezamenlijk moeten tonen. In de troonrede is dit verwoord met de begrippen "vastberadenheid" en "bereidheid tot verandering". Wat betekent dit voor de toekomstige maatschappij? Het zou pretentiefus zijn om een blauwdruk te schetsen, maar laat ik drie belangrijke oriëntaties noemen. Allereerst zullen wij goed moeten bedenken waar onze toegevoegde waarde ligt in Europa en in de wereld. Naar mijn overtuiging symboliseert de ligging van Nederland, port to Europe maar evenzeer met de blik op de Atlantische Oceaan, dat wij in staat zijn om verbindingen te liggen en daadwerkelijk wereldwijd te denken. Dat impliceert een internationale houding en interesse. Dat

impliceert ook het willen nemen van verantwoordelijkheden, of het nu gaat om ontwikkelingssamenwerking of om veiligheidsmissies. Voor onze economie betekent dit dat wij het accent moeten leggen op sectoren als transport, handel, energie en een kennisintensieve samenleving.

Vervolgens is het goed om ons te realiseren dat de Nederlandse maatschappij nooit een monocultuur is geweest en zich verder ontwikkelt als een netwerksamenleving van vele bevolkings- en beroepsgroepen van onderscheiden geloofsovertuigingen, van verschillende maatschappelijke oriëntaties, van onderscheiden landsdelen, enzovoorts. Niet zozeer het vaste en de hiërarchie zullen de maatschappij van de toekomst kenmerken, maar eerder de transitie en de gelijkwaardigheid. Daarom is het zo van belang dat wij respectvol met elkaar omgaan en een groot beroep doen op onderlinge samenwerking. Dat is overigens uitsluitend mogelijk als iedereen die in Nederland woont zich houdt aan de rechtsstatelijke en democratische spelregels die wij met elkaar hebben vastgesteld. De netwerkende samenleving vergt dat wij elkaar respecteren en ruimte geven, maar vereist evenzeer dat iedereen zich aanpast aan de regels van de wet.

Tot slot is het van belang om te beseffen dat nadenken over de toekomstige maatschappij niet verengd moet worden tot nadenken over toekomstig overheidsbeleid en overheidsoptreden. Het vergroten van de verantwoordelijkheden van burgers en organisaties zal in een internationale netwerkende samenleving onontkoombaar zijn. De maatschappij en haar toekomst worden gevormd door verantwoordelijke burgers. Ik wil dan ook de terechte aandacht die de heer Schuurman vraagt voor een visie op deze toekomst ook vragen van burgers zelf en van maatschappelijke organisaties en politieke partijen.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik ben blij met deze beschouwing van de minister-president. Ik heb een paar vragen om het te concretiseren. Er zijn bepaalde ontwikkelingen in onze maatschappij die wij vanzelfsprekend vinden. Ik denk bijvoorbeeld aan de ontwikkeling van de nanotechnologie en van de genetische manipulatietechnieken, aan de ruimtevaart tot en met Mars, enzovoorts. Op zichzelf wil ik er niet zo veel kwaads over zeggen. Ik ben immers ook nieuwsgierig naar de vraag hoe het allemaal in elkaar steekt. Ik vraag mij echter wel eens af of het criterium hierbij niet de volgende vraag zou moeten zijn: dient het werkelijk het leven? Het moet dan het leven van iedereen dienen, wereldwijd. Neem bijvoorbeeld de gigantische hoeveelheid geld die besteed wordt aan ruimtevaart naar Mars. Ik vraag mij iedere keer af: wat betekent dit voor het leven? Of neem de nanotechnologie. Dan denk ik: ja, inderdaad, er zitten ontwikkelingen in voor het leven, maar er zitten ook bedreigen voor het leven in. Als wij naar de wapentechnologie kijken, heb ik er steeds meer moeite mee om in te zien dat een en ander ten dienste is van het leven. Wij hebben al zo veel. Moet er nog meer bij? Als wij dit erbij

zouden betrekken, zouden wij misschien geloofwaardiger ten opzichte van elkaar over allerlei vernieuwingen spreken.

Minister **Balkenende**: De algemene notie van de heer Schuurman is buitengewoon relevant. Wij spreken over wetenschap en over de vraag waarom het vergaren van kennis dient. Op welke wijze kan dit het menselijk leven dienen? De heer Schuurman noemde een aantal voorbeelden. Daar wil ik niets aan af doen, maar laat ik een aantal andere voorbeelden noemen. Neem een onderneming als DSM, een chemische maatschappij. Het is indrukwekkend om te zien hoe deze chemische industrie werkt ten behoeve van ontwikkeling in derdewereldlanden. Of neem een bedrijf als Unilever. Unilever, TNT en DSM zijn Nederlandse juweeltjes die internationaal heel hoog scoren ten aanzien van maatschappelijk ondernemen. Dit zijn bedrijven die hun kennis nadrukkelijk willen inzetten ten behoeve van de maatschappelijke ontwikkeling. Ik noem een ander voorbeeld. Ik vond het buitengewoon interessant om te zien hoe een bedrijf als Philips, groot geworden door radio, tv en gloeilampen, kiest voor een ander perspectief, namelijk lifescience: technologie ten behoeve van het menselijk lichaam. Deze heroriëntatie blijkt buitengewoon belangrijk te zijn. Kunnen wij het werk zodanig doen dat de wereld er beter van wordt? Deze vraag houdt mij bezig. Ik noem nog een ander voorbeeld. Wij hebben een buitengewoon sterke agrisector in Nederland. Wij kunnen onze expertise op het gebied van water inzetten ten behoeve van de kwaliteit van drinkwater, maar ook ten behoeve van veiligheid. Dit zijn zaken die te maken hebben met kennisontwikkeling en die een grote maatschappelijke betekenis hebben. Ik beschouw de opmerking van de heer Schuurman als een aansporing om daarvoor oog te hebben.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ook hierover zijn wij het eens. Ik wil beslist de indruk wegnemen dat ik niet inzie dat er positieve ontwikkelingen zijn, ten dienste van het leven. Ik heb meegemaakt dat wij met minister Bukman van Landbouw overgingen naar 2% organische landbouw. Onder minister Veerman is ecologische en biologische landbouw 10% geworden. Er zijn dus wel ontwikkelingen ten goede. Dit is een prachtig voorbeeld waaruit blijkt dat het voor het leven is. Ik vind dit een eenvoudig, maar belangrijk criterium dat breed maatschappelijk uitgedragen kan worden: heeft het iets destructiefs in zich of steunt het het leven, van wie dan ook maar? Ik vind dit zelf een heel belangrijk criterium om uit te dragen.

Minister **Balkenende**: Ik heb een algemeen antwoord gegeven. Ik begrijp zeer wel wat de heer Schuurman bedoelt. Hij is degene geweest die in deze Kamer aandacht heeft gevraagd voor de samenhang tussen de verschillende crises. Als één onderwerp relevant is voor de aanpak van de crisis dan is het met name de kenniscomponent. Laat ik hiermee volstaan.

Verschillende leden, onder wie de heren Werner, Noten, Schuurman en Holdijk, hebben

ieder met hun eigen inkleuring gesproken over de verantwoordelijkheid van de overheid in het algemeen en die van politici in het bijzonder. Hierbij zijn vragen aan de orde over de rol van overheid als hoeder van het algemeen belang en het democratisch bestel, over vertrouwenwekkend leiderschap dat weerstand biedt aan het populistische discours, over vertrouwen dat onder druk is komen staan en over het verzwakken van de bestuurscultuur. Dit zijn gewichtige vraagstukken die ik niet uit de weg wil gaan; integendeel. Alle bestuurders, dit kabinet voorop, hebben een zware verantwoordelijkheid om juist in deze tijd de handen ineen te slaan. De grote beslissingen waarvoor wij staan, raken onze toekomst en die van de generaties na ons. Die verantwoordelijkheid voelt het kabinet zeer sterk. Samen leven houdt niet op na deze kabinetsperiode. Het is niet alleen mijn ambitie, maar die van het voltallige kabinet, die doorklinkt in de wijze waarop het kabinet de onderwerpen aanpakt die hier door de leden naar voren zijn gebracht.

Nederland is meer dan beleggingskoersen en wetsvoorstellen. Nederland is eerst en vooral "wij". 16 miljoen mensen willen zichzelf zijn in een open, betrokken en respectvolle samenleving. Veel Nederlanders maken zich zorgen over de verharding van de samenleving, het doorgeschoten individualisme en het gebrek aan respect en onderling contact. Het stemt mij hoopvol dat mensen zich op deze wijze uiten. Het is een vorm van betrokkenheid in een tijd waarin mensen bovenal geconfronteerd worden met de persoonlijke gevolgen van de economische crisis. Het draait niet alleen om het eigen ik. Hoe wij met elkaar samenleven laat mensen niet onverschillig. Het laat dit kabinet ook niet onverschillig. Vraagstukken van duurzaamheid, solidariteit, rechtvaardigheid, matiging en gemeenschapszin spelen hierbij een wezenlijke rol. Ik zeg dit ook naar aanleiding van de opmerking die de heer Schuurman hierover maakte.

Wij zullen wel tot het besef moeten komen dat economische groei en welvaart zoals wij die kenden, tot het verleden behoren. De internationale financiële wereld heeft op zijn grondvesten geschud en de naschokken zijn voelbaar, ook in de Nederlandse samenleving. Ze trekken hun sporen in het vertrouwen en de hoop van mensen dat de toekomst altijd beter is dan het heden. Deze toekomst is nu onvoorspelbaarder dan ooit. De overheid kan proberen het leven van mensen beter te maken en iets van hun zorgen weg te nemen, maar het Nederland zoals wij dat kennen en dat zijn kracht ontleent aan een open economie en samenleving, maakt veel mensen nu onzeker. Goed bestuur vraagt om verantwoordelijkheidsbesef en samenwerking. Buitensluiting van de wereld, op welk niveau dan ook, zal ons afsnijden van onze welvaartsbron en onze fundamentele waarden en onze geschiedenis verloochenen en onze problemen vergroten. Verantwoordelijkheidsbesef en samenwerking zijn de opgave voor overheid, politici, bestuurders, maatschappelijke organisaties en de diversiteit aan Nederlanders in onze

samenleving. Miskennis van die opgave is het slechtst denkbare scenario voor ons land. Die opgave laat zich vertalen naar solidariteit tussen generaties, maatschappelijke participatie, veiligheid en vertrouwen, de menselijke maat en respect.

In dit verband wil ik graag een aantal woorden wijden aan de rol van de medeoverheden. Zeker in deze economisch zware tijden hebben de rijksoverheid, provincies en gemeenten elkaar hard nodig om Nederland weer uit het dal te trekken. Het is zeer positief dat gemeenten en provincies de crisis in goede samenwerking met de rijksoverheid krachtig aanpakken. Kijk maar naar de vele plannen voor de stimulering van de lokale of regionale economie. Een goed functionerende overheid is gebaat bij goede interbestuurlijke verhoudingen. Dat betekent juist een herkenbare verantwoordelijkheidsverdeling en effectieve samenwerkingsrelaties tussen de drie bestuurslagen. Wij zijn goed op weg met de uitvoering van bestuursakkoorden die met de gemeenten en provincies zijn gesloten. Het kabinet werkt hard aan het verbeteren van de kwaliteit van het bestuur. Een belangrijk aandachtspunt is het verbeteren van de publieke dienstverlening. Zo worden in 2010 de tien meest in het oog springende knelpunten inzake administratieve lasten versneld aangepakt. Verder gaat het erom dat wij het tempo van de besluitvorming opvoeren en de problemen waarvoor wij staan aanpakken. Het advies van de commissie-Elverding en het Urgentieprogramma Randstad zijn gericht op versnelling en minder bestuur en juridisch getouwtrek. Zo kunnen er sneller resultaten worden bereikt.

Het noodzakelijke verantwoordelijkheidsbesef waarover ik sprak, heeft een reikwijdte die verder strekt dan het omzetten van ambities in resultaten van beleid. Het gaat ook over verantwoordelijkheid voor het proces van besluitvorming en het gedrag en de integriteit van mensen die bij besluitvormingsprocessen betrokken zijn. Dat geldt voor bestuurders, volksvertegenwoordigers en ambtenaren. Het vertrouwen in de overheid wordt onevenredig aangetast door incidenten die de kwaliteit en ordentelijkheid van besluitvorming ondermijnen. Dat is wat ik bedoeld heb met de "verrotting van het proces". Ik zal me daar te allen tijde tegen verzetten.

Verschillende afgevaardigden, de heren Noten, Holdijk, Werner en Schouw, hebben specifiek gesproken over vertrouwen, verantwoordelijkheid en moraliteit in de publieke sector. Incidenten bij woningcorporaties, ziekenhuizen en thuiszorgorganisaties hebben ons met de neus op de feiten gedrukt. Doorgesloten, onevenwichtige structuren die uit een graaicultuur voortkomen en deze ook bestendigen moeten verleden tijd zijn. De morele agenda van het kabinet betreft ook een herijking op dit terrein. Vertrouwen blijft het uitgangspunt van onze visie op goed bestuur. Niet stelsels en systemen, maar mensen en mogelijkheden dienen centraal te staan in het denken van de overheid. Het is onze wens om tot vermindering van de bureaucratie te komen

en tevens ruimte te bieden aan de behoefte van de cliënt.

Ik noem enkele recente ontwikkelingen op het terrein van verantwoording en toezicht: brede invoering van het raad van toezicht-model, invoering van governancecodes en kwaliteitssystemen en de dialoog met belanghebbenden. De toegenomen afstand maakt publieke diensten echter niet minder publiek. Publieke organisaties moeten in eerste instantie hun maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen en orde op zaken stellen. Waar dat niet gebeurt, zal het kabinet ingrijpen, zoals bij verschillende woningcorporaties is gebeurd. De codes of soft law, waarnaar de heer Holdijk verwijst, passen in deze systematiek van vertrouwen: geven en ingrijpen waar deze geschonden wordt. Zodra een bestuur zich verplicht aan de code voor goed openbaar bestuur, waarnaar hij verwees, mag het daarop worden aangesproken door controlerende organen.

Met de heer Noten ben ik van mening dat niet ieder incident tot nieuw toezicht en nieuwe regels moet leiden. Wij blijven sturen op vertrouwen. Daar waar de incidenten duidelijk maken dat het systeem beter kan, is het aangewezen om de regels te veranderen. Op het gebied van zorg, onderwijs en volkshuisvesting zijn om die reden maatregelen genomen om de governance te versterken: versterking en professionalisering van bestuur en intern toezicht, herstel van de maatschappelijke inbedding, meer rekenschap en vergroting van afrekenbaarheid. De normering van topinkomens in de semipublieke sector is daar onderdeel van. Het kabinet zet daarmee in op een evenwichtige verdeling van verantwoordelijkheden tussen een beter genormeerde markt, een gerevitaliseerd middenveld en een doelmatige en doeltreffende overheid. Daarin is ruimte voor dynamiek gekoppeld aan een morele verantwoordelijkheid van iedereen.

De heer **Schouw** (D66): Ik dank de minister-president voor dit antwoord. Ik wil er nog een punt overheen leggen. Is het mogelijk om deze drie sectoren en al die maatregelen die soms incidenteel en soms minder incidenteel zijn genomen, in een soort samenhangend beleidskader te presenteren? Ik heb geen samenhangend beleidskader kunnen vinden. Ik denk dat de drie sectoren en de aard en omvang van de problematiek, zoals de premier die zelf ook in alle hevigheid schetst, dat verdienen. Ik denk ook dat dit heel erg tegemoet komt aan de wens van de heer Werner.

Minister **Balkenende**: Ik zoek naar een aanknopingspunt om dit debat met elkaar te voeren. Ik denk dat de heer Werner een handreiking heeft gedaan door juist nu te verwijzen naar de behandeling van het wetsvoorstel maatschappelijke onderneming. Daarin zullen juist de verschillende ordeningstypes samenkomen. Ik vind dit wetsvoorstel winst. Ik herinner me nog debatten aan de overkant waarin gesteld werd dat je alleen markt of Staat hebt. Ik geloof dat het debat over de maatschappelijke onderneming juist

ruimte biedt om te komen tot een hernieuwde bezinning op die verantwoordelijkheidsverdeling. Ik zou eigenlijk willen voorstellen om het debat waar u terecht op doelt, daaraan te koppelen.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ik wordt altijd huiverig als er weer over een code wordt gesproken. Een code impliceert namelijk dat er verantwoordingsverslagen moeten komen. Volgens mij vermeerderd dat alleen maar de last. Het moet volgens mij simpelweg gaan over governance. Van wie is het nog? Ik ben zelf voorzitter van de raad van toezicht van een cluster van 26 basisscholen. Voorheen waren dat veelal kleinere schoolbesturen die zich bestuurlijk betrokken voelden bij en verantwoordelijk voelden voor dat basisonderwijs. Nu is er een college van bestuur dat de executieve bestuurlijke verantwoordelijkheid heeft. Wij zijn, onder mijn voorzitterschap, de raad van toezicht. Dan is de vertrouwensrelatie heel cruciaal. Wij hebben juist in de afgelopen jaren in tal van incidenten in het onderwijs, de zorg en bij woningbouwcorporaties gezien dat het wel eens misgaat, ook al heb je jaren tegen elkaar de belofte van vertrouwen gedaan. Ik zou het graag weer terug willen, waardoor mensen zich beschermd weten en weten waar zij naartoe moeten als dingen misgaan. Dat is volgens mij op dit moment heel erg verward, onzeker en bijna labyrintisch geworden. Dat brokkelt bij mensen het vertrouwen in de overheid af. Dit wil ik graag met urgentie geagendeerd zien.

Minister **Balkenende**: De heer Thissen maakt een buitengewoon interessante opmerking. Hij stelt de vraag van wie de instellingen zijn en wie waarvoor verantwoordelijk is. Het valt mij op dat als er zich ergens iets voordoet er zo snel naar een bewindspersoon gekeken wordt. Wij zien dat bijvoorbeeld ook vaak bij het vragenuur. Maar de vraag is wie waarvoor verantwoordelijk is. Wij hebben te maken met marktpartijen. Daarbij heb je het ordeningsperspectief van de cliënt die een goed koopt. Binnen die ondernemingen heb je zeggenschapsstructuren. Als je te maken hebt met de overheid, heb je te maken met de publieke sector. Daar werkt de democratie en loopt het via volksvertegenwoordigers, ambtelijke apparaten en heb je inspraak. Dat is die lijn. De maatschappelijke instellingen horen instellingen te zijn van de samenleving zelf, die in eerste instantie te maken hebben met de maatschappelijke democratie. Dan moet je praten over cliëntenraden, interne zeggenschap en verantwoording afleggen. Als er op een gegeven moment sprake is van een evidente schending van de vitale zaken, moet de overheid een keer in gaan grijpen. Als bij een woningcorporatie de zaken slecht gaan, moet je bekijken of je de ordening zodanig kunt veranderen dat je die zaken goed weet op te pakken.

Ook op dit punt geldt dat het ordeningsdebat, ook wat betreft de controle, zeggenschap en verantwoording, helemaal past bij het wetsvoorstel waarop de heer Thissen doelt. De heer Schouw sprak zojuist over de ordeningsvragen met betrekking tot markt, samenleving en staat. Hij

vroeg zich af hoe het zit met de verantwoording; wie is verantwoordelijk? Daarin komen deze zaken eigenlijk samen. Ik geloof dat de heer Thissen, als ik hem zo hoor, een buitengewoon interessant debat tegemoet gaat, waarin de kernvragen aan de orde komen, zoals: hoe gaan wij om met verantwoording? Deze vragen moeten worden gesteld om te voorkomen dat bijvoorbeeld de overheid verantwoordelijk wordt gehouden terwijl het de verantwoordelijkheid van iemand anders is. Het zou ook een keer zo moeten zijn dat wij kunnen zeggen in een vragenuurtje aan de overzijde: sorry, dit is dus even niet van ons. Daarmee geven wij helder aan dat het ene wel van ons mag worden verwacht, maar het andere niet. Ik geloof dat die helderheid van verantwoordelijkheidsverdeling een buitengewoon belangrijk iets is.

Als wij het hebben over de heroverwegingen, als wij het hebben over het perspectief van Nederland in 2020, dan zit er ook deel "vitaal middenveld" bij. Dat hangt samen met dit onderwerp. Wij moeten voorkomen dat wij een vermenging van verantwoordelijkheden krijgen. Mijns inziens kunnen wij daar niet zorgvuldig genoeg in zijn. Daarom beschouw ik de opmerking van de heer Thissen als buitengewoon stimulerend om dit debat op een goede wijze met elkaar te voeren.

De heer **Kox** (SP): De minister-president zegt: laten wij deze discussie voeren als wij het over maatschappelijk ondernemen hebben. Hij komt dan met een gloedvol betoog. Ikzelf heb zojuist al gezegd dat ik graag wil dat het parlement meedenkt over de vraag welke kant het op moet. Gaan wij dit debat dan ook met de minister-president voeren, of voeren wij dat alleen met de minister van EZ? Het zou fijn zijn als hij bij dat debat aanwezig is, omdat hij er zo veel aan koppelt. Ik heb ook gesproken over de vraag hoe wij tot meer democratie in de economie kunnen komen. Ik denk dat wij dan ook de ruimte zouden moeten hebben om daarover met de minister-president te spreken.

Minister **Balkenende**: Het lijkt mij dat ik te zijner tijd met de voorzitter hierover zal moeten spreken. De minister van Justitie is de eerstverantwoordelijke voor het betreffende wetsvoorstel. Als de heer Kox behoefte heeft aan een breder debat, zeg ik op mijn manier dat ik graag bereid ben tot het debat. Ik vind het buitengewoon interessant en ik vind het een leuk en belangrijk onderwerp. De manier waarop de heer Kox hierover spreekt, vind ik erg stimulerend.

De heer **Rosenthal** (VVD): De minister-president hanteert voortdurend zelf -- wij hebben daarover al eens eerder een discussie gehad -- het beeld van het maatschappelijk midden. Het maatschappelijk midden zit dan kennelijk ergens tussen twee lagen in, tussen "individuen" en "staat" in. Moet ik het zo beschouwen? Zo ja, zitten wij dan niet middenin de problematiek dat wij er vaak omheen draaien als het gaat om aan de ene kant de verstatelijking van het maatschappelijk midden en aan de andere kant

het idee dat de maatschappelijke organisaties, de maatschappelijke ondernemingen enz. toch uiteindelijk terug kunnen worden gevoerd tot vrijwillige associaties van vrije mensen?

Minister **Balkenende**: Ik stel deze opmerking van de heer Rosenthal zeer op prijs, omdat hij mij ook de gelegenheid geeft om in te gaan op mijn proefschrift. Dat ging hier eigenlijk helemaal over.

(hilariteit)

Minister **Balkenende**: Ik heb wel wat tijd nodig, maar ik zal er graag over spreken.

De **voorzitter**: U hoeft uw proefschrift niet meer te verdedigen.

**

Minister **Balkenende**: Het kan een uur kosten, maar er wordt naar gevraagd. De Kamer heeft recht op een goed antwoord.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Voorzitter ...

De **voorzitter**: Ik kijk even naar de klok. Ik zou niet graag hebben dat wij hier debatten gaan uitlokken die dan een vervolg krijgen. Ik wil dat het kort wordt samengevat en dat de minister-president zijn betoog kan vervolgen.

**

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Voorzitter. Ik heb maar één opmerking. Ik kan de minister-president beloven dat ik volgende week een kopie van zijn proefschrift aan de heer Rosenthal zal geven.

De **voorzitter**: Deze mededeling kon ook buiten deze interventie om.

**

Minister **Balkenende**: Voorzitter. Ik zal het kort houden. Mijn proefschrift had te maken met het onderwerp overheidsregelgeving en maatschappelijke organisaties. Ik heb mij daarin vooral beziggehouden met de ordeningsvraag. Ik heb mij toen ook verzet tegen een overheid/individu-denken of een staat/markt-denken. Ik deed dat, omdat mij opviel dat in ordeningsdiscussies eigenlijk heel veel werd gesproken in de polariteit tussen die twee zaken: staat en markt of overheid en individu. Ik vond dat een miskennis van het maatschappelijk veld. Wat is het verschil tussen deze drie kringen? Mensen zijn als staatsburger georganiseerd in de staat. Daarvoor geldt de politieke logica. Mensen kunnen consument zijn. Dan gelden de wetten van de markt. Mensen zijn evenzeer deelgenoot van maatschappelijke verbanden. Daarvoor geldt een andere vorm: de maatschappelijke democratie.

Nu is de vraag of de overheid dat wel erkent en of Europa dit wel erkent. Minister Van der Laan heeft in goed contact met de Europese Commissie ook bewerkstelligd dat er nadrukkelijk ruimte en erkenning is voor de maatschappelijke

functie van woningcorporaties. Ik noem even dit concrete voorbeeld om aan te geven dat ik mij verzet tegen een staat/markt-denken. Jaren geleden heb ik als Tweede Kamerlid meegemaakt dat er over maatschappelijke onderneming werd gezegd: hoezo maatschappelijke onderneming; het is toch staat of markt? Het gaat mij om de principiële erkenning van een kring van burgers, die in vrijheid zichzelf associëren en waar wettelijke eigen normen voor gelden, die anders zijn dan staat of markt.

Het maatschappelijk middenveld is destijds beschouwd als iets wat tussen overheid en individu staat. Daarmee moet je oppassen. Sociologen uit de VS zeiden: als je nu dat maatschappelijke middenveld hebt, kan dat een instrument zijn in handen van de overheid om publieke doelen te realiseren. Toen heb ik al gedacht: als je zo aankijkt tegen het middenveld, krijg je een middenveld dat op armlengte van de overheid moet functioneren. Dat vind ik een verschraving van het middenveld. De heer Rosenthal zal dat ook zeggen. Het gaat immers om vrije burgers die zichzelf associëren. Het gaat dus om een zuiverheid. Ik heb dus ook niets met de verstatelijking van het middenveld; die discussie hebben wij in de jaren zestig gehad. Socioloog Van Doorn heeft daar ook mooie opmerkingen over gemaakt. Het gaat er mij om dat wij een nieuwe discussie over die ordening moeten voeren om ook ervoor te zorgen dat verantwoordelijkheid echt kan worden opgepakt.

De **voorzitter**: Ik onderbreek de minister-president nu in zijn gloedvol betoog. Als het wetsvoorstel in de Kamer wordt behandeld en zij de wens kenbaar maakt om de minister-president bij het debat daarover te betrekken, krijgt de minister-president volop de kans om het betoog te vervolgen.

Ik vraag de minister-president om nu zijn betoog naar aanleiding van de algemene politieke beschouwingen te vervolgen.

**

Minister **Balkenende**: Ik vond het wel leuk, voorzitter.

(hilariteit)

Minister **Balkenende**: Voorzitter. Ik kom terug op een vraag van de heren Rosenthal en Thissen of ik het ermee eens ben dat morele wetten niet door een politieke meerderheid moeten worden opgelegd. Het kabinet zou zich namelijk schuldig maken aan betutteling en moraalfundamentalisme. De overheid zou moeten wegblijven uit de privésfeer. Er wordt daarbij gewezen op opvoedingsondersteuning en het elektronisch kinddossier, het ekd. Er is gevraagd of er niet juist veel meer zou moeten worden gewerkt aan het waarborgen van de privacy van burgers. De heer Rosenthal heeft het over betutteling en moraalfundamentalisme. Dat zijn grote woorden. De heer Thissen spreekt van een ongeremde behoefte van het kabinet om burgers te bewaken, waarvan privacyinbreuk het schadelijke gevolg is.

Zelfs nu, in een tijd waarin je zou verwachten dat mensen zich vooral bezighouden met de persoonlijke gevolgen van de economische crisis, maken mensen zich veel zorgen over het gebrek aan respect, de verloedering en de verharding van de samenleving. Dit blijkt herhaaldelijk uit onderzoeken van bijvoorbeeld het SCP. Het kabinet neemt deze zorgen serieus en leidt hier uit af dat veel mensen van mening zijn dat de verantwoordelijkheid van de overheid inderdaad soms verder reikt dan tot de voordeur. Dat afdoen als betutteling of moraalfundamentalisme is in feite het negeren van een breed levend gevoel in de samenleving. De heren Rosenthal en Thissen zullen het toch met mij eens zijn dat bijvoorbeeld door het ingrijpen bij huiselijk geweld of door het bieden van opvoedingsondersteuning, zeker wanneer het belang van het kind erom vraagt, juist grotere problemen in de sfeer van de veiligheid op straat kunnen worden voorkomen. Wel zal de overheid zich voortdurend bewust moeten zijn van het spanningsveld tussen individuele vrijheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Binnen dat spanningsveld zal de overheid steeds op zoek moeten naar een evenwicht. De bescherming van de persoonlijke levenssfeer weegt daarbij zwaar. Soms zullen burgers een inperking moeten accepteren, omdat de maatschappelijke nood hoog is. De vraagstukken zijn complex en verdienen een afgewogen benadering. Dit najaar zal het kabinet een nader standpunt formuleren over het rapport van de commissie-Brouwer over de veiligheid en de persoonlijke levenssfeer.

Er is veel te zeggen over de opmerkingen die door onder meer de heer Rosenthal zijn gemaakt, bijvoorbeeld over het aftappen van telefoons. Tappen is één instrument, maar andere landen gebruiken weer andere instrumenten die ook ver kunnen gaan. Wij moeten wel even oppassen. Het ekd is bestemd voor hulpverleners, zoals jeugdartsen en medewerkers van consultatiebureaus. Die hulpverleners zijn op grond van de WGBO verplicht om een medisch dossier bij te houden. Bij het ekd gaat het om het digitaliseren van de huidige papieren dossiers. Het gaat ook om het opslaan van dezelfde informatie. Dat heeft niets met stigmatisering te maken.

De heer Rosenthal heeft ook gezegd dat sprake is van een gezinsvriendelijk keurmerk dat zou worden opgedrongen. Hij zegt dat dit moeilijk te begrijpen is. Het kabinet roept echter slechts organisaties van werkgevers en werknemers op om te participeren in de ontwikkeling van een keurmerk. Zo'n keurmerk geeft aan dat een bedrijf ruim aandacht besteedt aan het realiseren van een optimale balans tussen werk en privé voor zijn werknemers. De balans is een belangrijk onderwerp, juist ook bij het bevorderen van arbeidsparticipatie.

De heer Rosenthal heeft verder gesproken over het opdringen van opvoedingsondersteuning aan ouders. Normaliter is daar geen sprake van; opvoedingsondersteuning wordt vrijwillig aangeboden. Maar dit kabinet schroomt er niet voor om in te grijpen in gezinnen als het belang van het

kind in de knel komt. Het kabinet zorgt er daarom voor dat de burgemeester de mogelijkheid krijgt om via de Raad voor de Kinderbescherming opvoedingsondersteuning te bewerkstelligen. Daarbij is altijd een kinderrechter betrokken.

Ik hoop dat de heer Rosenthal deze elementen wil zien en dat hij ziet dat het niet zomaar betutteling betreft, maar soms ook gewoon pure maatschappelijke noodzaak ter bescherming van juist ook kwetsbaren, in dit geval kinderen.

De heer **Rosenthal** (VVD): Over problemen in huis, bijvoorbeeld huiselijk geweld, hoeven wij vanzelfsprekend helemaal geen misverstand te hebben. Waar het bijvoorbeeld bij het ekd vooral om gaat, los van de inhoud van de vragenlijsten die worden gehanteerd, is het uitrollen daarvan over het hele land. Alsof al die kinderen in Nederland behept zouden kunnen zijn met allerlei problemen die in vragenlijsten moeten worden vastgelegd. Daar gaat het om. Het gaat erom dat wij, wanneer er problemen kunnen zijn met bepaalde kinderen, dat generaliseren naar alle kinderen in Nederland. Hetzelfde geldt voor het probleem van de jeugd: voor wij het weten, praten wij over de jeugd als een probleem, wat het natuurlijk niet is.

Minister **Balkenende**: Het is goed om nog eens te zeggen dat het overgrote deel van de kinderen in Nederland zich prima ontwikkelt. Die kinderen hebben ook geen problemen in de thuissituatie. Het gaat ons om de situaties waarin sprake is van grote problemen. Daarvoor kun je een landelijk dekkend netwerk hebben om te kunnen ingrijpen als dat nodig is, juist ter bescherming van kwetsbaren, om te voorkomen dat kinderen hun kansen vergooien en in ellende terechtkomen. Dat is iets anders dan zeggen dat de overheid zo graag achter de voordeur wil komen. Daar gaat het helemaal niet om. Het gaat er wel om dat wij erge dingen voorkomen, in het belang van met name kinderen.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): De heer Rosenthal zegt nu iets waarvan ik elke keer denk: hoort hij dan niet dat de minister voor Jeugd en Gezin meer dan eens zegt dat het voor 90% en zelfs voor meer dan 90% van de kinderen niet geldt?

Minister **Balkenende**: Een laatste punt dat ik in het kader van de bestuurlijke aspecten naar voren wil brengen, betreft het thema "kernkabinetten". De heer Rosenthal pleitte in zijn eerste termijn voor kernkabinetten. Hij wenst een krachtige politieke interventie om de economische crisis te dresseren. Als crisismanager weet de heer Rosenthal daar natuurlijk alles van. Ik wil daar best welwillend naar kijken. De heer Rosenthal weet dat ik niet iemand van blauwdrukken, van harkjes in organisatieschema's ben. Kleine kabinetten hebben de charme van de eenvoud. Het kan ook vast goed met minder ministeries. Laten wij dan echter wel de nadelen daarvan onder ogen zien. Elke structuur kent haar beperkingen. Er is niet direct een panacee. Er ontstaan grote bureaucratische complexen. Elke nieuwe demarcatie levert haar

eigen grensproblemen op. Met herindelingen gaan veel tijd en energie verloren die wij hard nodig hebben, zeker in deze "crisis of public finance", zoals de heer Rosenthal het noemt. Alles beschouwend weet de heer Rosenthal heel goed dat hij en ik het prima met elkaar eens kunnen zijn, maar dat het aantal ministers in een kabinet vooral voortkomt uit het Nederlandse coalitiemodel. De bal ligt dus primair bij de politieke partijen. Daar moet de discussie worden gevoerd. Met andere woorden: de heer Rosenthal heeft een interessant punt aangereikt voor de agenda in 2011.

De heer **Schouw** (D66): Het gaat dan in feite over 2012 en wie dan leeft, wie dan zorgt. Ik heb nog een paar opmerkingen gemaakt over metropolitaan bestuur en metropolitaan leiderschap. Komt de minister-president daar nog over te spreken?

Minister **Balkenende**: Daar kom ik nog op terug. Ik heb nu mijn twee grote blokken gehad en stap over op de meer concrete vragen. Die zal ik systematisch langslopen.

De **voorzitter**: Hoeveel tijd denkt u nog nodig te hebben?
**

Minister **Balkenende**: Dat hangt van de interrupties af.

De **voorzitter**: Als u mij zegt hoeveel tijd u nog nodig hebt zonder interrupties, kan ik bepalen hoeveel interrupties nog mogelijk zijn.
**

Minister **Balkenende**: Ik denk nog een halfuur nodig te hebben, ervan uitgaande dat ik niet word geïnterrupteerd. Dan moet ik wel een beetje tempo maken.

De **voorzitter**: Ik stel voor dat wij dan de interrupties buitengewoon beperken, dat wil zeggen dat er alleen geïnterrupteerd wordt als leden persoonlijk aangesproken worden, en dat de minister-president zijn betoog afmaakt. U krijgt ook nog een tweede termijn.
**

De heer **Thissen** (GroenLinks): Dan weet ik hoeveel minuten ik nog heb.

De **voorzitter**: Daar hebt u zelf voor gekozen. Wij moeten oppassen dat wij niet de keuze die u zelf maakt via de achterdeur van interrupties ondermijnen. Ik stel voor dat de minister-president zijn betoog afmaakt en dat de leden alleen wanneer zij aangesproken worden een korte interruptie kunnen plaatsen.
**

De heer **Thissen** (GroenLinks): Natuurlijk. Ik werd persoonlijk aangesproken, in één adem met de heer Rosenthal. De heer Rosenthal heeft wel zijn antwoord gekregen, maar de minister-president heeft nog niet gereageerd op mijn nuance dat de overheid in toenemende mate de burger bespiedt

en de burger als vijand ziet, door alle sms'jes, telefoontjes en andere zaken te bewaren.

Minister **Balkenende**: Het bewaren van sms'jes is niet om de burger te bespieden. De heer Kox weet wat de achtergrond daarvan is. Dat heeft te maken met de strijd tegen het terrorisme in dit land. Daardoor kan het op een gegeven moment nodig zijn om zaken te traceren. Dat is niet om de burger dwars te zitten, maar heeft alles te maken met het veiliger maken van Nederland. Als wij Nederland veilig willen houden, hebben wij behoefte aan bepaalde instrumenten. Het gebruik van DNA is daar ook een voorbeeld van. Ik ben blij dat wij dat kunnen doen. Af en toe worden er nu zaken opgelost die lange tijd helemaal niet opgelost konden worden. Dat zijn de voordelen daarvan. Uiteraard hebben wij te maken met de eisen van rechtstatelijkheid; daar doe ik verder niets aan af. Wij behoren ook zorgvuldig te zijn. Wij blijven ook altijd binnen de grenzen van de wet.

Ik heb al iets gezegd over het aantal ministers, maar er speelt ook een ander vraagstuk. Dat heeft te maken met de departementale organisatie en die maakt onderdeel uit van de heroverwegingsoperatie.

De heer Schuurman vraagt of het kabinet nog komt met een duurzaamheidscode naast het bbp. Wij zijn het er inderdaad over eens dat het mogelijk is om tot één welvaartsindicator te komen over de volle breedte van de maatschappelijke ontwikkeling. Dat is ook een van de conclusies van de commissie die de Franse president adviseert. Het is zeer wel mogelijk om de bredere welvaartseffecten in kaart te brengen door los van het bbp ook over andere welvaartsindicatoren te rapporteren. Ook dat was een conclusie van de genoemde commissie. In Nederland gebeurt dit ook. Wij kennen de planbureaus en het CBS. Die gaan hier ook regelmatig op in. Ik wijs op de Milieubalans en de Natuurbalans van het PBL, op de Sociale staat van Nederland van het SCP en de Milieurekeningen van het CBS. Nederland loopt op dit terrein internationaal in de voorhoede.

De Monitor Duurzaam Nederland, van alle planbureaus en het CBS samen, komt mijns inziens het dichtst in de buurt van een duurzaamheidsindicator. Daarmee is goed inzichtelijk wat de ontwikkelingen zijn geweest en hoe deze zich in de toekomst voortzetten. Op Europees niveau staat Nederland open voor initiatieven van de Commissie om de inspanningen op het gebied van additionele welvaartsindicatoren richting te geven. Dit verbetert namelijk de internationale vergelijkbaarheid van deze indicatoren.

De heer Schouw heeft gevraagd hoe het kabinet aankijkt tegen de fundamentele herziening van het economisch model. Vinden wij daarover iets terug in de MEV? Hoe is het denken bij het CPB en Financiën veranderd? Ziet het kabinet dat een fundamenteel andere economisch innovatiemodel noodzakelijk is en zo ja, hoe is dat verbonden met de aanstaande heroverweging? Terecht stelt de heer Schouw dat de fundamenten van de economie aan verandering onderhevig zijn. Dat is niet alleen

een gevolg van de kredietcrisis; het is veel meer dan dat. Er is inderdaad meer aan de hand. Hij noemt treffende voorbeelden als globalisering, innovatie, schaarste van ruimte en grondstoffen. Je zou daaraan bijvoorbeeld de vergrijzing en de klimaatverandering kunnen toevoegen. Ons denken over de relatie tussen markt en overheid en burger en overheid is inderdaad niet statisch, maar dynamisch. Illustratief is wellicht het contrast tussen de paarse kabinetten, die het marktdenken als dominant beschouwden, en dit kabinet, dat een evenwicht zoekt tussen de rol van de overheid en de eigen verantwoordelijkheid van mensen. In reactie op de beschouwing van de heer Schouw wil ik drie punten noemen.

Ten eerste merk ik op dat het kabinet al bij het aantreden de noodzaak benoemde om een nieuwe balans te vinden tussen dynamiek en zekerheid. In het coalitieakkoord benoemt het kabinet de ontwikkeling naar een kennis- en diensteconomie met minder vaste stelsels en systemen en met meer snel wisselende netwerken. Er zijn nieuwe arrangementen nodig die beantwoorden aan de dynamiek van deze en de komende tijd, zoals men kan lezen in het coalitieakkoord.

Ten tweede merk ik op dat de kredietcrisis ons wel degelijk met de neus op een aantal feiten heeft gedrukt. Zo is duidelijk dat de geglobaliseerde financiële markten een ander en beter toezicht vereisen dan het toezicht dat er al was. Ook is duidelijk dat onze begrotingssystematiek in normale tijden voldoet, maar bij een schok van deze omvang aanpassingen vereist, zoals het laten oplopen van het tekort boven de gangbare grenzen, een stijgende staatsschuld en het buiten de kaders plaatsen van bepaalde uitgaven. Ook zullen wij nu maatregelen moeten voorbereiden die de overheidsfinanciën structureel herstellen, zonder het economisch herstel in de kiem te smoren. Dit zijn overigens allemaal voorbeelden uit de MEV. In de Miljoenennota is een hoofdstuk gewijd aan de geschiedenis van de verschillende crises. Zo was bijvoorbeeld het protectionisme in de jaren dertig funest. Wij kunnen fouten vermijden en leren van eerdere ervaringen.

Ten derde een opmerking over de relatie met de heroverwegingen, waar de heer Schouw naar vroeg. Die vergen zoals gezegd een grondige bezinning en fundamentele afwegingen. Het karakter van de exercitie is nu juist herziening en verandering. Zij kunnen leiden tot structurele hervormingen, ten einde in de toekomst op onze maatschappij toegesneden collectieve voorzieningen te hebben.

De heer Noten vraagt zich af hoe betrouwbaar de economische gegevens zijn en of wij echt rekening moeten houden met een bedrag van 30 mld. aan ombuigingen. Daarover het volgende. De situatie van de overheidsfinanciën is inderdaad in zeer korte tijd dramatisch verslechterd. De mensen die hun baan of een deel van hun inkomen verloren hebben, en de overheid zijn tot nu toe de grootste verliezers in de economische crisis. Het EMU-saldo verslechtert inderdaad van 0,7% positief in 2008 naar meer dan

6% negatief in 2010. De overheidsschuld is toegenomen van ruim 58% in 2008 naar bijna 66% in 2010. In 2008 bestond nog 14% van de quote uit interventies in de financiële sector. In 2010 is dat niet het geval en wordt de stijging van het tekort geheel veroorzaakt door het structurele tekort bij de collectieve sector. Zelfs als de economische groei vanaf 2011 2% per jaar bedraagt, kunnen de extra belastingopbrengsten die daaruit volgen niet verhinderen dat het EMU-saldo in 2015 tussen de min 4% en min 6% zal komen te liggen. Het is overigens maar zeer de vraag in hoeverre wij erin slagen om in Nederland weer op ons oude, structurele groeipad van 2% per jaar te komen. Verscherpte krediet-eisen aan ons bankwezen, het verlies aan vermogen en groeiende werkloosheid kunnen hierop een remmende werking hebben. Wanneer we uitgaan van een tekort van 5% in 2015, betekent dat een tekort van zo'n 30 mld. Hoewel de bezuinigingen in 2010 het prille economisch herstel zullen raken, ben ik het geheel eens met de heer Noten dat de rekening ooit zal moeten worden betaald. Vooruitschuiven kan een tijdje, maar zeker niet te lang.

De heer Rosenthal: kan er geen versnelling plaatsvinden in het kabinetsbeleid voor de aanpak van de overheidsfinanciën. Hij wekt ten onrechte de suggestie dat een grote versnelling mogelijk is, maar die is er niet. Het kabinet begint al in 2011. Versnelling naar 2010 is niet verstandig. Allereerst is 2010 nog het jaar dat stimulering van de economie noodzakelijk is om door de recessie heen te komen. De ingrepen in de overheidsfinanciën hebben een zodanig groot karakter dat fundamentele bezinning noodzakelijk is. Wij komen er niet met een procentje hier of een kaasschaaf daar. Dat vereist een zorgvuldige onderbouwing en uitwerking. Het kabinet bereidt nu keuzes voor. Er is geen land in Europa waar nu al zo uitgebreid en fundamenteel wordt nagedacht over het op orde brengen van de overheidsfinanciën. Er is geen land in Europa waar de eerste bezuinigingsmaatregelen voor 2011 al zijn genomen en waar het kabinet 1,8 mld. heeft ingeboekt. Het kabinet loopt daarmee in Europa voorop. Nu al extra bezuinigen zou niet alleen heel onverstandig zijn voor de economie, maar ook zou het leiden tot overhaaste keuzes die slecht voor Nederland zullen uitpakken. Het beeld dat het kabinet alleen maar zou afwachten, is dan ook niet gerelateerd aan de werkelijkheid.

De heer Rosenthal zegt dat de Commissie disciplinaire maatregelen tegen Nederland heeft genomen wegens excessieve financiële tekorten. We moeten met 0,5% terug, maar hoe pakt het kabinet dit aan? Recent heeft de Commissie voor Nederland en zeven andere lidstaten de zogenaamde buitensporigtekortprocedure opgestart. De Commissie heeft immers vastgesteld dat het tekort van Nederland buitensporig is. Medeoorzaak hiervan is dat het kabinet ervoor heeft gekozen om de economie te stimuleren met diverse maatregelen, en om de automatische stabilisatoren hun werk te laten doen. Overigens is in het overgrote deel van de EU-lidstaten sprake van een buitensporig tekort. Het kabinet vindt het goed dat deze procedure is gestart. Onderdeel van

de strategie van het kabinet voor het terugbrengen van het tekort zijn de aankondigde consolidatiemaatregelen voor 2011, de Wet TReM en de heroverwegingsoperatie. De Nederlandse aanbevelingen, inclusief de deadline die voor Nederland zal worden gesteld voor het terugdringen van een buitensporig tekort, zullen tijdens de Ecofin van 2 december worden vastgesteld. De Kamer zal middels de geannoteerde agenda voorafgaand aan deze vergadering worden geïnformeerd over de aanbeveling die de Commissie aan de Ecofin zal doen. Met de Kamer zal de Nederlandse inzet uiteraard worden bediscussieerd. Ook zal de Kamer middels het verslag van de Ecofin over de definitieve uitkomsten worden geïnformeerd.

De heer Werner heeft gevraagd wanneer de WW-uitgaven weer onder het uitgavenkader komen. Uitgavenkaders worden gecorrigeerd voor de WW-uitgaven en de ruilvoetontwikkeling. De achtergrond hiervan was gelegen in de gedachte dat deze uitgaven zodoende konden meeademen met de economie, en daarmee onderdeel konden worden van de automatische stabilisatie binnen ons begrotingsbeleid. Deze correctie is voor de rest van de kabinetsperiode. De Stuurgroep begrotingsruimte zal de wijzigingen in de systematiek evalueren, en een volgend kabinet kan dan de nieuwe begrotingsregels vaststellen vanaf 2012.

De heer Noten heeft gevraagd of er geen relatie moet zijn tussen de hoogte van ontslagvergoedingen en de mate waarin een werkgever in scholing heeft geïnvesteerd. Het kabinet heeft in 2007 voorstellen van die strekking gedaan. Die voorstellen hielden onder meer in een wettelijke regeling van de ontslagvergoeding, waarop kosten van scholing gedeeltelijk in mindering konden worden gebracht. In het najaar van 2007 heeft het kabinet besloten deze voorstellen niet verder in te voeren. Dat zal de vraagsteller niet zijn ontgaan; hij kent de discussie van toen. Het lijkt mij niet verstandig, deze discussie thans te heropenen, want dat zou inhouden een regeling van de wettelijke ontslagvergoeding, en daarmee ook van het ontslagrecht. De gevoeligheden op dit punt zijn bekend. Het blijft dus aan de kantonrechter om te bepalen wat de hoogte van de vergoeding moet zijn. Daarbij heeft de rechter wel rekening te houden met de arbeidsmarktpositie en dus de scholing die een werknemer heeft gevolgd.

De heer Kox heeft gezegd dat we van de AOW af moeten blijven, en moeten gaan nadenken over hoe de democratische controle op de economie kan worden verbeterd. Herhaling van wat er is gebeurd moet worden vermeden. We moeten mensen aan het werk houden. Er is sprake van een algemene oproep van zijn kant om te kijken naar alternatieve maatregelen. We konden bij de formatie geen rekening houden met een crisis waarvan we niet wisten dat die eraan kwam. De AOW-maatregelen staan niet in het coalitieakkoord, maar de coalitie heeft haar verantwoordelijkheid genomen, en de bakens verzet. De AOW-maatregelen zijn onderdeel van het aanvullend beleidsakkoord, dat steun kreeg in de Tweede

Kamer. Het is een van de maatregelen die de regering zich genoodzaakt ziet te treffen om de overheidsfinanciën op termijn weer op orde te krijgen. Het kan en zal niet de enige maatregel zijn. Het kabinet heeft tal van andere maatregelen genomen om mensen op korte termijn te helpen. Verruiming van de financiële kaders voor de overheidsfinanciën, het stimuleringspakket, de deeltijd-WW, de verruiming van kredietverlening van garantstellingen, de verruiming van de exportkredietverzekering, fiscale regeling voor ondernemers die investeren in milieuvriendelijke bedrijfsmiddelen, de verhoging van de borgingsgrens van de nationale hypotheekgrens en de sloopregeling voor de auto's.

De heer Koffeman heeft gevraagd of ik bereid ben de Wet vermogenssancties in te zetten. Zie ik iets in een crisisbelasting op topinkomens? Het is gemakkelijk om te oordelen en te veroordelen. De schurken in deze crisis zijn mensen die zich hebben laten verblinden door hebzucht. Ik geloof ook dat doorgeschoten individualisme en een gebrek aan zelfdiscipline en gemeenschapszin een rol hebben gespeeld. Ik denk ook dat het redelijk is om nu verantwoordelijk gedrag te verwachten. De aanpak van bijvoorbeeld de bonussen wijst erop dat dat kan. Maar een te simpele analyse, waarbij de crisis wordt teruggebracht tot een of twee oorzaken of tot een groep van mensen, voldoet niet. Het is een opeenstapeling van onderliggende factoren geweest, een reeks van gebeurtenissen en beslissingen die hebben geleid tot de uiteindelijke crisis. Wij zullen terug moeten naar de basis, wat de heer Holdijk een moreel kompas noemt. Verantwoordelijkheid en degelijkheid zijn de beste basis voor financiële systemen. Hoewel we excessen moeten tegengaan, moeten we niet alle prikkels tot innovatie en arbeidsmotivatie wegnemen. Dus passen een evenwichtige benadering en een selectieve toepassing van het belastinginstrument. Daar past geen crisisbelasting voor rijken bij.

De heer Kox heeft gevraagd of de wet kan worden gewijzigd, zodat bankiers die de boel belazeren geen handdruk meekrijgen, maar handboeien om krijgen. Zo zei hij het. Het civielrecht en het strafrecht bieden de nodige algemene instrumenten die tegen falende bankbestuurders kunnen worden ingezet. De minister van Justitie heeft de Tweede Kamer hierover bij brief van 29 juni jongstleden geïnformeerd. De Tweede Kamer zal hierover voor 22 oktober aanstaande een brief ontvangen, conform de toezegging van de minister van Financiën tijdens de algemene financiële beschouwingen. Hierin wordt in ieder geval weergegeven dat bestuurders die verantwoordelijk zijn voor financieel wanbeleid nu al civielrechtelijk en niet enkel in geval van faillissement aansprakelijk kunnen worden gesteld voor de veroorzaakte schade. Er kan immers ook buiten faillissement sprake zijn van schade. Tevens biedt het strafrecht goede aanknopingspunten om op te treden tegen financieel wanbeleid, waaronder een verbod op valsheid in geschrifte, een verbod op onware gegevens, schending van de verplichting

om gegevens te verstrekken en strafbaarstelling van bedrag in jaarstukken. Dat is het juridisch kader.

De **voorzitter**: Ik vraag u het zeer kort te houden, want ik ben er zeker van dat dit onderwerp nog eens terugkomt.

**

De heer **Kox** (SP): Krijgen we van de regering op het punt van strafrechtelijke aansprakelijkheid in dit soort gevallen nog een notitie? Dat houdt erg veel mensen bezig. Er is voor miljarden schade aangericht, er is enorm veel menselijk leed berokkend. Ik ben niet zo voor een gevangenis, maar we zouden er op zijn minst over moeten praten wat je kunt doen om dit soort enorme schade aan de samenleving ook strafrechtelijk aan te pakken.

Minister **Balkenende**: Ik begrijp deze opmerking zeer wel. Is het niet goed dat te betrekken bij de brief die voor 26 oktober gereed zal zijn?

De heer Holdijk heeft gevraagd wanneer een code niet genoeg is en de wetgever aan zet is. Momenteel zijn corporate-governanceregels voor private ondernemingen terug te vinden in de wet, maar ook in de corporate-governancecode voor beursgenoteerde ondernemingen. Bepalingen inzake een gedragscode kunnen uiteraard in de wet worden opgenomen, maar dat is lang niet altijd gewenst. Zo leent een code zich beter voor gedragsregels. Het pas-toe-of-leg-uitprincipe van de corporate-governancecode biedt meer flexibiliteit. Er kan immers een gegronde reden zijn waarom een bestuurder zich in een bepaald geval niet aan de regels uit de code heeft gehouden. De wet biedt zulke flexibiliteit niet. Vertrouwen geven is dan ook een zaak van flexibiliteit en efficiency. Tegelijkertijd: als bepalingen uit de code niet of slecht worden nageleefd, kan het kabinet de afweging maken om deze bepaling in de wet op te nemen. Vertrouwen geven betekent dan ook niet dat er zomaar tot in lengte van jaren afwijkingen van de code zullen worden geaccepteerd. Het is een mogelijkheid.

De heer Schuurman heeft gevraagd naar kleinschalige computersystemen bij banken die overzichtelijk blijven, zodat de verantwoordelijkheid van de gebruiker centraal blijft staan. Vervuilde of giftige bankproducten moeten worden voorkomen. Computersystemen van een bank of verzekeraar zijn onderdeel van de operationele systemen van de instelling, waarop de prudentiële toezichthouder toezicht houdt. Momenteel wordt binnen het toezicht op banken en verzekeraars dus al rekening gehouden met de infrastructuur van computersystemen. Daarbij wordt op periodieke en thematische basis gekeken naar zowel de interne als de externe infrastructuur van computersystemen. Het kabinet streeft overigens, zoals in de kabinetsvisie op de toekomst van de financiële sector uiteen is gezet, naar solidere, meer verantwoordelijke en transparante financiële instellingen. Dit heeft betrekking op de gehele

financiële instelling, dus ook op de computersystemen van de instelling.

De heer Rosenthal vroeg wanneer de wijziging van de Comptabiliteitswet inzake de deelname van de Staat in een rechtspersoon wordt ingediend bij het parlement. In het kader van de kredietcrisis heeft de minister van Financiën in een algemeen overleg op 10 juni jongstleden toegezegd dat hij in het najaar zou komen met een brief over de toepassing van artikel 34 van de Comptabiliteitswet. Dat artikel gaat over de zogenoemde voorhangprocedure die moet worden gevolgd als de Staat een rechtspersoon wil oprichten of gaat deelnemen in een bv of nv. De minister heeft in dat algemeen overleg toegezegd dat hij zal bezien of de toepassing van artikel 34 wellicht moet worden uitgebreid. De brief zal conform de toezegging in het najaar naar de Tweede Kamer worden gezonden.

De heer Rosenthal vroeg wat de exitstrategie van de overheid is in de financiële sector. Het kabinet heeft al voor de zomer in zijn visie op de financiële sector aangegeven hoe het denkt over de toekomst van de deelneming van de Staat in de financiële sector. Daarbij wordt uitgebreid ingegaan op de waarborging van het publieke belang, de beperking van de financiële betrokkenheid van de overheid en de hervorming van het depositogarantiestelsel. Er zijn op financiële markten signalen die erop wijzen dat het dieptepunt van de crisis achter ons ligt. Het herstel blijft echter fragiel en is met grote onzekerheden omgeven. De financiële sector bevindt zich bovendien nog middenin een fors aanpassingsproces, waarbij instellingen hun balansen saneren en risico's afbouwen. In deze omgeving blijft het risico bestaan dat nieuwe schokken optreden. De crisis heeft laten zien hoe onvoorspelbaar de gebeurtenissen zijn. Zoals we tijdens de laatste G20-bijeenkomst concludeerden, moeten we ervoor waken de steunmaatregelen te snel in te trekken. Dit kan de stabiliteit schaden en marktherstel in de wielen rijden. Uiteindelijk zal de financiële sector weer zelfstandig moeten functioneren. De autoriteiten werken wereldwijd aan een zorgvuldige exit van steunmaatregelen, waarbij een juiste en goed gecoördineerde timing van groot belang is. Een definitief tijdstip kan daarvoor nu nog niet worden aangegeven, want dat hangt af van alle bovengenoemde factoren. Wat mij betreft, moet dit echter wel graag zo snel mogelijk gebeuren, want als je in het buitenland zegt "I'm prime minister and also part-time banker", geeft dat geen fijn gevoel. Maar goed, ik denk dat wij daar op dezelfde manier tegen aankijken.

De heer Rosenthal vroeg hoe het in Nederland staat met het level playing field bij de banken en de spaarrentes. Er wordt zeer zorgvuldig gekeken naar de ontwikkeling op de Nederlandse spaarmarkt. In lijn met de ontwikkelingen in omliggende landen zijn de spaarrentes in Nederland de afgelopen tijd, zij het enigszins vertraagd, gedaald. De regering heeft geen aanwijzingen dat er sprake is van oneerlijke concurrentie op de Nederlandse spaarmarkt. Het is uiteindelijk aan de verantwoordelijke

mededingingsautoriteiten -- de Nederlandse Mededingingsautoriteit en de Europese Commissie - om hierover een oordeel te vellen. Indien ondernemingen of consumenten vermoeden dat er sprake is van schending van mededingingsregels, kunnen zij zich daarvoor wenden tot de Nederlandse Mededingingsautoriteit of de Europese Commissie. Het is nadrukkelijk niet de bedoeling dat kapitaalsteun of overheidsbezit gebruikt wordt om concurrentievoordeel te realiseren.

De heer Rosenthal vroeg wat het Nederlandse beleid is ten aanzien van sovereign wealth funds, de staatsfondsen. Een open economie zoals de Nederlandse is gebaat bij een vrije in- en uitstroom van handel en kapitaal. Nederland profiteert in sterke mate van buitenlandse investeringen, waaronder investeringen door staatsfondsen. Zij dragen bij aan werkgelegenheid en welvaart. Staatsfondsen hanteren vaak een lange beleggingshorizon en dragen zo bij aan stabiliteit. Een concreet voorbeeld is de rol van staatsfondsen bij de onrust op de financiële markten in de afgelopen tijd. Staatsfondsen hebben in de beginfase van de crisis met kapitaalinjecties in enkele grote zakenbanken willen bijdragen aan meer rust in de financiële sector. Vooralsnog zijn er geen aanwijzingen dat investeringen van staatsfondsen in Nederland zijn ingegeven door andere motieven dan het behalen van rendement. Desalniettemin is het van belang dat publieke belangen te allen tijde worden geborgd; dat is ook de achtergrond van deze vraag van de heer Rosenthal. In Nederland gebeurt dit met name door de sectorale wet- en regelgeving, bijvoorbeeld ten aanzien van water en energie, en door het staatsdeelnemingenbeleid, waarbij we goed nadenken voordat we privatiseren. Ook belangrijk zijn maatregelen in de sfeer van corporate governance: het melden van intenties en een drempel voor het melden van het belang. Daarnaast is op internationaal niveau een gedragscode afgesproken bij het IMF.

De heer Rosenthal vroeg meer specifiek om meer transparantie van staatsfondsinvesterings. De lijn van het kabinet is dat er in transparantievereisten geen onderscheid wordt gemaakt naar de aard van de investering. Er wordt wel gewerkt aan meer transparantie op financiële markten. Denk daarbij aan de maatregelen in het kader van "Frijns": het melden van intenties en de drempel voor het melden van het belang. Die maatregelen gelden net zo goed voor hedge funds als voor staatsfondsen. Nederland kent niet zoiets als het Amerikaanse Committee on Foreign Investments in the United States, dat nationale veiligheidsgevolgen van buitenlandse investeringen moet beoordelen. Hierover is de Tweede Kamer in 2008 uitgebreid geïnformeerd. Achtergrond hiervan waren de negatieve effecten die hiervan uitgaan op het investeringsklimaat, de brede werking van dergelijke toetsen en de onmogelijkheid om op voorhand gedrag te toetsen. Daarom kunnen publieke belangen beter op sectoraal niveau worden geborgd via sectorspecifieke regels. Indien aandeelhoudersgedrag leidt tot wanbeleid, kan de Ondernemingskamer ingrijpen. Het kabinet meent

dat via die wegen de risico's van staatsfondsinvesterings voldoende worden beperkt.

De heer **Rosenthal** (VVD): Dit wil dus zeggen dat er voor de regering geen verschil bestaat tussen bijvoorbeeld het staatsfonds van Noorwegen en het staatsfonds van -- om eens een land te noemen -- Iran. Ik heb het dus over de regering, niet over de NMa enzovoort.

Minister **Balkenende**: Ik heb zojuist aangegeven dat de gestelde eisen gelijk zijn. Er geldt dus een gelijke behandeling voor landen. Als er problemen bekend zijn, zullen die worden bekeken, maar die fondsen worden in het kader van onze rechtsstaat wel op een gelijke manier behandeld. Als er op een gegeven moment kritische vragen zijn, worden die uiteraard bezien.

De heren Schouw en Rosenthal vroegen of het kabinet de visie deelt dat innovatie juist in de huidige crisis essentieel is voor onze economie. De heer Schouw vroeg ook: indien dit zo is, is het kabinet dan van mening dat het innovatiebeleid onvoldoende innoveert? Innovatie is in de economische crisis des te belangrijker geworden. Tegelijkertijd staan de investeringen bij veel bedrijven juist nu onder druk. De uitdaging ligt eerst en vooral bij ondernemers, CEO's en zelfstandige onderzoeksgroepen. Zij zullen met financiers, aandeelhouders en banken de langetermijnbelangen ook in deze crisis moeten borgen. Ook het kabinet heeft een rol. In het aanvullende beleidsakkoord is het belang van innovatie onderkend en is ook daarnaar gehandeld, juist omdat de markt in de crisis niet volledig werkt. Het krediet is immers krap en de focus op de korte termijn gaat domineren. Ik noem de kenniswerkersregeling en de verhoging van de WBSO. Die punten zijn bij u allen bekend. Ja, het kabinet onderschrijft de analyse dat vernieuwing van het beleid essentieel is, juist onder de druk van krappe overheidsfinanciën. Juist daarom is in de brede heroverwegingen expliciet gevraagd om de arrangementen in de kenniseconomie onder de loep te nemen. Ook de heer Rosenthal sprak hierover. De reactie is dezelfde als in de richting van de heer Schouw: juist de heroverweging gaat over het vernieuwen van het beleid in het licht van de crisis en het veranderende perspectief voor de Nederlandse economie.

Ik zou veel meer kunnen zeggen over de inzet van het Innovatieplatform en de gelden die ter beschikking zijn gesteld, maar laat ik het hier maar bij houden. Als er wordt gezegd dat in deze tijd van economische crisis innovatie buitengewoon belangrijk is, zeg ik ja. Als er wordt gevraagd of wij de afgelopen tijd de nodige dingen aan innovatie hebben gedaan, zeg ik ook ja. Dat kan ik ook aantonen met verschillende zaken. Er is nog heel veel te doen. De algemene notie die ons nu wordt voorgehouden en waarop wij bevraagd mogen worden, is dat wij juist deze tijd moeten benutten om nieuwe wegen in te slaan voor nieuwe verbanden tussen ondernemerschap, innovatie en duurzaamheid. Daar sprak de heer Werner terecht

over. Dat is wat ons nu te doen staat. Dat kunnen wij niet alleen.

Ik vind dat wij heel goed moeten bekijken wat de verantwoordelijkheid is van de publieke sector en wat de verantwoordelijkheid is van de private sector. Op mijn beurt zeg ik dat wij aangesproken mogen worden op wat wij doen. Dat is terecht en dat zal een afweging zijn op de langere termijn. Ook de private sector zal echter moeten bekijken wat die sector te doen staat. Sommige ondernemingen zeggen heel nadrukkelijk dat de R&D-uitgaven de eerste uitgaven zijn die zij overeind houden, maar er zijn ook bedrijven die gewoon te weinig doen. Ook in de sfeer van het mkb zouden ondernemingen erbij gebaat zijn als door middel van krachtenbundeling meer gedaan kan worden aan onderzoek en ontwikkeling.

De heer **Schouw** (D66): Ik vind de minister-president op het punt van innovatie zo verdedigend, terwijl we de handen juist ineen moeten slaan. Ik kan niet anders constateren dan dat er internationaal een belangrijk debat plaatsvindt over economie en innovatie en dat Nederland daarin een zeer bescheiden rol speelt. Mijn handreiking was eigenlijk meer een oproep: zouden er niet een paar tandjes bij moeten? Het antwoord dat dit een onderdeel is van de heroverwegingsoperatie, vind ik zuinig. Ik had liever iets gepassioneerder gehoord dat er inderdaad een paar tandjes bij horen en dat wij hier echt iets aan gaan doen.

Minister **Balkenende**: Ik beschouw de opmerking van de heer Schouw als buitengewoon belangwekkend. Ik heb in dit debat gesproken over de heroverwegingen. Daarbij heb ik ook aangegeven dat dit een onderdeel is van het perspectief op 2020. Juist daarin komen kennis, innovatie en ondernemerschap nadrukkelijk naar voren. Daar zijn wij ons zeer van bewust. Laat ik in algemene zin zeggen dat ik datgene wat de heren Rosenthal, Werner en Schouw naar voren hebben gebracht, buitengewoon belangrijk vind. We zullen daar volgend jaar rekening mee hebben te houden, want dit zal een van de dragende elementen zijn van het versterken van de structuren van de Nederlandse economie.

De heer **Werner** (CDA): Toch nog even één ding. Ik heb net gevraagd of het OECD-gemiddelde als ambitie niet erg aan de krappe kant is, als we zo veel aan innovatie en kennis enzovoorts willen doen. De minister-president zegt dat dit in de heroverwegingen komt, maar dat is toch eigenlijk een klein beetje te min. Het is een noodzaak dat we daarin investeren en ik zou de minister-president in overweging willen geven om daar toch nog eens heel goed naar te kijken, want het is in mijn ogen niet te verenigen met de ambities die hij in deze Kamer neerzet.

Minister **Balkenende**: Als we nu uitgaan van wat is afgesproken in het coalitieakkoord; er is toen 1,12 mld. extra voor innovatie vrijgemaakt. Toen we begin dit jaar de moeilijkheden hadden met het

aanvullend beleidsakkoord, is er nadrukkelijk gekozen voor meer zaken op het gebied van innovatie. WBSO en hightech-topprojecten hebben een extra budget gekregen en er zijn maatregelen genomen ten aanzien van de kenniswetgeving. Het gaat wel om een bedrag van 580 mln. Dit gebeurt juist wel in deze tijd waarin we de tering naar de nering moeten zetten. Op Prinsjesdag hebben we gesproken over de verhoging van de fiscale stimulering van innovatie, de WBSO en de octrooibox, de uitbreiding van het innovatiekrediet voor duurzame innovatieprojecten en een extra budget voor innovatieprestatiecontracten. Ik begrijp het signaal van de heer Werner en hij wijst er terecht op, maar zie dan alstublieft ook het signaal van wat we wel doen.

Dan was er nog een vraag van de heer Werner over de ambities van hogescholen en universiteiten die zouden afwijken van die van het kabinet. Daarover het volgende. Een robuuste kenniseconomie legt de basis voor onze welvaart en ons welzijn. Het kabinet onderkent dat en houdt vast aan de gestelde ambities. In deze economisch lastige tijden heeft het kabinet ervoor gekozen om eerdergestelde ambities te handhaven en zich voor de korte termijn te richten op het vasthouden van ten minste het OESO-gemiddelde. De ambities van hogescholen en universiteiten komen grotendeels overeen met die van het kabinet. De ambities in de Strategische agenda over onderwijs en onderzoek Het Hoogste Goed, werden gedeeld door de VSNU en de HBO-raad. De prioriteiten waren het verbeteren van de onderwijskwaliteiten en het verminderen van de uitval van studenten. Er zijn meerjarenafspraken gemaakt met de HBO-raad, VSNU en de grootstedelijke hogescholen. Die betreffen ook het extra geld ten behoeve van de prioriteit dat de investeringen van het kabinet vanaf 2011 oplopen tot structureel circa 150 mln. Daarnaast investeert het kabinet circa 180 mln. in de versterking van fundamenteel en praktijkgericht onderzoek. De nieuwe verenigingsagenda van de HBO-raad, Kwaliteit als opdracht, bevestigt de prioriteiten: meer rendement, minder uitval en stelt ook nieuwe prioriteiten aan het niveau van docenten en praktijkgericht onderzoek.

De VSNU heeft net als het kabinet de eerder gestelde ambities voor studiesucces en excellentie in onderzoek nog hoog in het vaandel. Er zijn natuurlijk ook verschillen. De HBO-raad wil de titel hbo-afstuderen en wo-bachelor-afstuderen gelijkstellen. Het kabinet hecht echter aan onderscheid; een binair stelsel. De HBO-raad wil de hbo-master publiek bekostigen, maar het kabinet is terughoudend omdat de hbo-bachelor al vaak voor de arbeidsmarkt kwalificeert. De VSNU ziet de positie van onderzoekers bursaal graag veranderen in die van studenten. Het kabinet hecht aan een werknemerspositie. Dat even wat betreft de ambities van hogescholen en universiteiten.

Dan heeft de heer Werner een vraag gesteld over de provincies: kunnen zij niet meer armslag krijgen met betrekking tot het innovatiebeleid? Onderschrijft de regering het belang van lokaal initiatief voor de ontwikkeling van onze economie? De bijdrage die medeoverheden

leveren aan het stimuleren van de innovatie is zeker van groot belang, voor de regio zelf en als bijdrage aan de nationale economie. In dit verband wijs ik graag op het feit dat het kabinet de maatregelen in het aanvullend beleidsakkoord, met een zwaar accent op investeren in een duurzaam innovatieve samenleving, nadrukkelijk met de medeoverheden uitvoert.

Dan heeft de heer Kox een vraag gesteld: kan de raad van commissarissen van grotere vennootschappen voortaan voor de helft door de werknemers worden gekozen? Commissarissen dienen in het stakeholdersmodel bij hun beslissing rekening te houden met de belangen van alle stakeholders, dus ook die van de werknemers. Zij dienen hierbij onafhankelijk te opereren. De belangen van de werknemers worden ook in de wet gewaarborgd. Dat gebeurt onder meer via het aanbevelingsrecht bij de benoeming van commissarissen in structuurvennootschappen, via het enquêterecht van de vakbonden, via de Wet op de ondernemingsraden en het algemeen beginsel van redelijkheid en billijkheid in het vennootschapsrecht. Werknemers hebben via hun vertegenwoordigers, ondernemingsraden en vakbonden, al invloedrijke rechten. De OR heeft adviesrecht op grond van de Wet op de ondernemingsraden, de vakbonden moeten worden geraadpleegd bij een fusie en bovendien kunnen zij gebruik maken van het enquêterecht.

Dan heeft de heer Kox nog een vraag gesteld: kunnen we alle wetten die de aandeelhouders vrij spel hebben gegeven tegen het licht houden? Daarover het volgende. Het uitgangspunt in het Nederlandse stakeholdersmodel is dat de ondernemingsleiding een brede pluriforme afweging moet maken tussen alle bij de onderneming betrokken belangen. Bij deze integrale belangenafweging dient het bestuur te streven naar waardencreatie op de lange termijn. Aandeelhouders kunnen hun eigen rendementsbelang nastreven en dienen dit naar redelijkheid en billijkheid te doen. Het toegenomen activisme van aandeelhouders is op zichzelf gezien geen ongewenste ontwikkeling omdat het disponerend kan werken, maar op onderdelen is enige aanscherping van de spelregels wenselijk. Versterking van de Nederlandse corporate governance systemen wordt onder meer bewerkstelligd door middel van de door het kabinet aangekondigde maatregelen naar aanleiding van het advies van de monitoringcommissie over de verhouding tussen vennootschap en aandeelhouders. Het kabinet ziet op dit moment geen aanleiding om alle wetten met betrekking tot aandeelhouders tegen het licht te houden en aan te passen; dit gegeven de stappen die al zijn gezet.

De heer Rosenthal heeft gevraagd wat de minister van Economische Zaken doet om de bekendheid van het kredietinstrumentarium te vergroten. Hij wijst op het belang van kredietverlening in de crisis. Het kabinet onderschrijft dit. Dit is een belangrijk punt en er wordt nu terecht veel aandacht aan besteed. De garantieregelingen van het ministerie van Economische Zaken dempen de daling in de

kredietverlening door de risico's voor banken te verlagen en daarmee kredietverlening te ontlocken. Juist van de verruiming in het instrumentarium wordt veel gebruikgemaakt. Het gebruik is echter nog niet zo hoog als gewenst, zoals ook de heer Rosenthal terecht opmerkt. De minister van Economische Zaken voert voortdurend overleg met banken en ondernemers, onder meer om de bekendheid van de regelingen te vergroten en de nodige aanpassingen in beeld te krijgen. Deze regelingen vinden steun bij zowel banken als ondernemers.

Het ministerie van Economische Zaken heeft een voorlichtingscampagne opgezet waarvoor dagbladen, internet en televisie worden ingezet, maar ook de ondernemersnetwerken worden direct geïnformeerd. Er is een pakket ontwikkeld voor financiële intermediairs zodat zij klanten panklaar kunnen informeren over de vraag hoe en wanneer het instrumentarium kan worden gebruikt. Verder heeft het ministerie van Economische Zaken recent €60.000 beschikbaar gesteld voor de kredietdesk, een vraagbank en schakelpunt opgericht door MKB Nederland, VNO NCW en de Nederlandse Vereniging van Banken. De desk gaat in november van start.

De heer Ten Hoeve heeft gevraagd of het geen tijd wordt om een deel van de fiscaliteit te gebruiken om in Europa een level playing field te scheppen. Ik ben het met hem eens dat het bedrijfsleven baat heeft bij een level playing field. Daarom hecht men in Europa ook zo'n belang aan het respecteren van de regels voor staatssteun en de interne markt. In Europa zijn ook afspraken gemaakt om op fiscaal terrein een race to the bottom te voorkomen. Het is echter vooralsnog niet mogelijk om op Europees niveau tot harmonisatie van bijvoorbeeld de vennootschapsbelasting te komen. De door Ierland gewenste garanties op dit terrein bij de aanloop naar het tweede referendum over het Verdrag van Lissabon tonen aan hoe gevoelig deze materie is. Iedereen heeft zijn eigen verantwoordelijkheid en maakt zijn eigen afweging. Het Nederlands beleid is er vooral op gericht het voor ondernemers aantrekkelijker en eenvoudiger te maken om te investeren. Het is van belang dat Nederland ook in de toekomst aantrekkelijk blijft als vestigingsplaats voor bedrijven.

De heer Koffeman heeft opgemerkt dat minister Verburg niets wil doen voor een vleestaks, dat de minister-president dit wel wil onderzoeken, maar dat het kabinet de problemen voor zich uitschuift. Een heffing op vlees is moeilijk uitvoerbaar. Die zal niet neutraal kunnen zijn wat betreft de behandeling van in Nederland en in het buitenland geproduceerd vlees. Het niet heffen over vlees en ingevoerde producten betekent een bevoordeling van in het buitenland geslacht vlees. Een heffing op vlees gaat naar verwachting gepaard met hoge administratieve lasten. Om al deze redenen is een heffing niet eerder ingevoerd. Er zijn te veel juridische, handelspolitieke en administratieve bezwaren. Het kabinet heeft ingestemd met de herziening van het belastingstelsel. Tijdens de algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer heb ik gezegd dat het onderwerp accijnzen op vlees daarbij kan

worden meegenomen. Dat wel, maar maak er niet een te grote tegenstem van. Het was ook niet zo bedoeld, maar dit zal, zoals gezegd, wel worden betrokken bij de herziening van het belastingstelsel.

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Het is fijn dat de minister-president dit meeneemt, maar misschien wil hij in de overwegingen ook meenemen dat bij de accijnzen op aardolieproducten het ene product helemaal niet wordt belast, een ander een beetje is belast en nog weer een ander product nog meer en dat er onderscheid wordt gemaakt tussen in het binnenland en in het buitenland geproduceerd. Daar is het dus opgelost. De afgelopen week is gesproken over een heffing op fosfaten en daar geldt hetzelfde voor. Waar de wil aanwezig is om die beprijzing toe te passen, zou niet in onmogelijkheden moeten worden gedacht. Het is fijn dat de minister-president heeft gezegd dat er geen taboes zijn en dat alles mogelijk is. Ook bij vlees is het heel goed mogelijk dat bijvoorbeeld de hoeveelheid rood vlees die in een bepaald product is verwerkt, leidt tot een bepaalde heffing.

Minister **Balkenende**: Ik heb goede nota genomen van deze opmerkingen. Ik heb gewezen op het tijdstip waarop deze zaken besproken kunnen en zullen worden.

De heer Werner heeft gevraagd naar de inzet voor Kopenhagen. Hij vroeg of de regering de randvoorwaarden deelt: behoud van een gelijk speelveld in Europa, geen uitzonderingspositie voor nieuwe lidstaten, pas op voor eenzijdig negatieve effecten voor het Europese bedrijfsleven. Hij spreekt in feite ook over een level playing field maar dan wereldwijd. Het is essentieel dat Europa in de aanloop naar de klimaatop in Kopenhagen leiderschap blijft tonen. Zonder een ambitieus Europa is de kans van slagen in mondiaal verband klein. Er moet nog veel werk worden verzet, de belangen zijn groot en de geschillen evident aanwezig, maar hopelijk niet onoverbrugbaar.

Financiering -- ik zei het al -- speelt een cruciale rol in de onderhandelingen. De private sector zal de belangrijkste financieringsbron zijn, maar daarnaast is natuurlijk publieke financiering nodig. Europa is bereid om zijn eerlijke aandeel te leveren aan de internationale klimaatfinanciering. Het is van belang dat dit aanbod in de Europese Raad van oktober verder wordt geconcretiseerd. Een geslaagde uitkomst in Kopenhagen blijft een grote uitdaging.

Het staat inmiddels vast dat niet alles tot in detail zal worden vastgelegd en uitgewerkt. De heer Werner vroeg of de regering de randvoorwaarden voor Kopenhagen deelt. Ik noemde net al het gelijke speelveld in Europa en geen uitzonderingspositie voor de nieuwe lidstaten. Ik kan hem verzekeren dat Nederland scherp oog houdt op het behoud van een gelijk speelveld, de concurrentiepositie van de Europese industrie en het risico op carbon leakage. Het mag niet zo zijn dat de Europese industrie gedwongen wordt uit te wijken naar landen buiten de Europese Unie; dat is precies het punt dat nu aan de orde is. Het

Nederlandse en het Europese bedrijfsleven zijn gebaat bij een mondiaal klimaatakkoord waaraan alle landen, ook ontwikkelingslanden, naar capaciteit en vermogen deelnemen. Naast de garantie van een gelijk speelveld biedt dit ook grote kansen voor investeringen door het bedrijfsleven in ontwikkelingslanden. Indien er risico op carbon leakage blijft bestaan voor de Europese industrie, zullen er in het Europese klimaat- en energiepakket maatregelen worden getroffen.

Dit is wat ik er in algemene zin over wil zeggen. Het is goed om te letten op de internationale context. Wij hebben de komende maand nog heel veel te doen. Dat doe ik samen met de meest betrokken bewindslieden. Morgen hebben wij een debat in de Tweede Kamer over dit onderwerp. Daarbij zullen minister Cramer van VROM, minister Koenders voor Ontwikkelingssamenwerking, de minister van Financiën en ikzelf aanwezig zijn.

De heer Kox heeft een vraag gesteld over de Westerschelde. Het kabinet heeft een groot probleem als het de Hedwigepolder onder water wil zetten. Deze Kamer heeft Kamerbreed gezegd dat de Hedwigepolder niet onder water mag. Daarover het volgende.

Op 17 april jongstleden heeft het kabinet het dubbelbesluit genomen. Hieraan lagen een aantal overwegingen ten grondslag. In Zeeland was en is het maatschappelijk draagvlak voor ontpoldering zeer gering. Tegelijkertijd was er ook binnen de Tweede Kamer geen draagvlak voor ontpoldering, getuige de moties waarin de regering werd opgeroepen alternatieven voor natuurherstel te onderzoeken. De regering heeft deze signalen ter harte genomen en besloten om toch nog de haalbaarheid van een buitendijkse variant van natuurherstel te onderzoeken. Dat is het zogenaamde dubbelbesluit. De Tweede Kamer heeft daarop vervolgens positief gereageerd.

Uit het voorgaande komt naar voren dat de gedragslijn van de Kamer op dit dossier door de jaren heen vrij consistent is geweest, evenals de reactie daarop van het kabinet. Afgelopen vrijdag is het kabinet tot de conclusie gekomen dat buitendijkse alternatieven onvoldoende zijn om het vereiste natuurherstel te realiseren. Op grond van het onderzoek van een consortium, Grontmij c.s., uitgevoerd in opdracht van de minister van LNV. In lijn met het dubbelbesluit heeft het kabinet op dat moment besloten dat alsnog tot ontpoldering wordt overgegaan.

Het kabinet is zich ervan bewust dat deze kwestie in Zeeland gevoelig ligt. Zeeland krijgt overigens bij wijze van compensatie extra geld voor investeringen in infrastructuur. Vlaanderen betaalt hieraan mee. Het kabinet heeft zich steeds op het standpunt gesteld dat Nederland zijn verplichtingen jegens Vlaanderen die voortvloeiden uit de Scheldeverdragen, moet nakomen. Dat zal ook gebeuren. Ik vertrouw erop dat de verruiming van de Westerschelde snel tot stand kan komen.

De heer Rosenthal heeft een vraag gesteld: wanneer worden de infrastructurele bevoegdheden in de Randstad in één hand gelegd? De heer Schouw sluit daarbij aan: hoe denkt het kabinet

over één metropolaan bestuur voor de Randstad? De heren Rosenthal en Schouw uit hun zorgen over de bestuurlijke drukte in de Randstad. Die zorg is mij uit het hart gegrepen. Ik heb daarover onlangs uitgebreid gesproken op het jaarcongres van het IPO. De Randstad heeft immers potenties om uit te groeien tot een duurzame en internationale topregio. Die potenties worden belemmerd door bestuurlijke onmacht om keuzes te maken en tot uitvoering te komen. De besluitvorming over de A4 Delft-Schiedam is wat dat betreft exemplarisch. Gelukkig is daar nu eindelijk een doorbraak bereikt, maar het heeft maar liefst veertig jaar geduurd. Bestuurlijke impasses waren daar mede debet aan.

In mijn speech voor het IPO heb ik gezegd dat ik niet geloof in vernieuwing om de vernieuwing; het gaat erom dat het tempo in de besluitvorming wordt opgeschroefd en dat de problemen worden aangepakt. Het advies van de commissie-Elverding en het Urgentieprogramma Randstad zijn beide gericht op versnelling en minder bestuurlijk en juridisch getouwtrek. Ook de Crisis- en herstelwet draagt daaraan bij. Ik ben blij met de toezegging van de heer Rosenthal om bij te dragen aan de voortvarende behandeling in deze Kamer; dat geldt trouwens ook voor anderen. Het meer fundamentele bestuurlijke probleem in de Randstad vraagt echter om meer.

Ik ben geen voorstander van een nieuwe alomvattende blauwdruk voor het openbaar bestuur, maar ik geloof wel in de differentiatie van taken en bevoegdheden, zodat provincies en gemeenten die taken en bevoegdheden krijgen die ze nodig hebben gezien de problemen waar ze voor staan. Dat geldt overigens zowel binnen als buiten de Randstad. Een van de werkgroepen heroverweging zal zich buigen over het openbaar bestuur. Ik verwacht dat in dat kader het onderwerp bestuurlijke drukte en de specifieke positie van de Randstad niet onbesproken zullen blijven.

De **voorzitter**: Ik kan het stapeltje van de minister-president dat hij naast zich heeft liggen, niet zien, maar ik vrees ...

**

Minister **Balkenende**: Het gaat hard hoor, voorzitter.

De **voorzitter**: Ik stel uw tempo van spreken ook op prijs in dat opzicht.

**

Minister **Balkenende**: Ik kom wel aan mijn grenzen zo langzamerhand, hoewel ik wel iets gewend ben.

Ik kom bij het scheiden van wonen en zorg in de AWBZ. De heer Werner en de heer Noten hebben daarover gesproken. De heer Werner heeft gevraagd door te pakken bij de hervorming van de AWBZ door bekostiging van wonen en zorg te scheiden. Ook de heer Noten stipt dat aan. Hopelijk bestaat niet de indruk dat dit kabinet geen stappen wil zetten richting het financieel scheiden van

wonen en zorg. Integendeel, deze stip op de horizon staat vast. Maar het kabinet kiest wel voor de weg van geleidelijkheid; zorgvuldigheid staat voorop. Het kabinet acht het niet verstandig om in één keer over te gaan tot het volledig doorvoeren van deze scheiding. Dit zou slechts een beperkte efficiencywinst tot gevolg hebben, maar heeft wel vergaande financiële consequenties voor bijvoorbeeld alleenstaanden van 65 en ouder en wajong'ers. Ook voor aanbieders is het in één keer invoeren risicovol, gelet op de kredietcrisis en de grote beleidslast waarmee ze te maken hebben. Het kabinet kiest er daarom voor het huidige stimuleringsbeleid verder uit te breiden en op die manier onomkeerbare stappen te zetten. Aan het scheiden van wonen en zorg wordt een impuls gegeven door bijvoorbeeld volledig pakket thuis, stimulansen kleinschalig wonen en afbouwen van meerbedskamers. Op die manier worden zorgaanbieders gestimuleerd om zorg en wonen gescheiden aan te bieden. Zorgvuldigheid staat voor het kabinet voorop.

De heer Werner heeft aandacht gevraagd voor de woningmarkt, vanuit de lang en breed gevoelde onderkenning dat de woningmarkt niet goed functioneert. Dat is juist en ik wil de ontwikkeling op dit terrein graag plaatsen in het perspectief van de kredietcrisis en de brede heroverweging. De kredietcrisis heeft een forse weerslag gehad op de woningmarkt. De verkoop van huizen stagneerde en investeringen in nieuwe projecten kwamen onder druk te staan; stilval dreigde. Deze problemen kwamen bovenop de demografische krimpscenario's. De effecten strekken zich uit over de hele linie van ons wonen- en volkshuisvestingsbeleid. De kabinetsambities staan echter nog recht overeind. Ook hier geldt: over de hele linie. Wij hebben daarom concrete aanvullende maatregelen genomen. Laat ik de ambities kort nalopen.

Voor de bestaande voorraad streven wij onverkort naar hoogwaardige en duurzame leefomgevingen. Wij hebben 35 mln. ingezet voor een kredietgarantieregeling voor het investeren in duurzaamheid en 160 mln. uitgetrokken voor energiebesparende maatregelen. In samenwerking met de VNG, de banken en de Vereniging Eigen Huis is een betere benutting van de Leegstandwet mogelijk geworden.

Vervolgens de uitbreidingsnieuwbouw. Tot 2020 zijn in Nederland ongeveer 500.000 nieuwe woningen nodig. Met een dalende nieuwbouwproductie -- mogelijk slecht circa 65.000 woningen per jaar vanaf 2010 -- is dat een heel forse opgave. Het kabinet heeft een stimuleringspakket voor de bouw vastgesteld, dat 395 mln. bedraagt. Met dit geld kunnen projecten doorgaan die door de crisis stil zouden komen te liggen. Daarnaast zal de Crisis- en herstelwet in hoge mate behulpzaam zijn bij de realisatie van diverse grote bouwprojecten.

De betaalbaarheid van woningen, huur en koop, vormt de derde kabinetsambitie waarop wij aanvullende maatregelen hebben genomen. In het oog springende is natuurlijk de verhoging van de Nationale Hypotheek Garantie per 1 juli van

€265.000 naar €350.000. Daarnaast is de woonlastenfaciliteit van de NHG uitgebreid. Bij de verhuur van een tweede woning bestaat nu de mogelijkheid om opnieuw in aanmerking te komen voor hypotheekrenteaftrek voor die woning. Ik spreek de heer Werner na als hij zegt dat wij ook de verantwoordelijkheid hebben om verder te kijken dan de acute crisisbestrijding van vandaag. In het licht van de houdbaarheid in de toekomst is de betaalbaarheid van woningen daarom een van de onderwerpen van de reeds gestarte heroverwegingen.

Tot slot zet de huidige crisis ook enkele ordeningsvraagstukken in het volkshuisvestingsbeleid weer op de agenda. Corporaties hebben van oudsher de opdracht verpauperde woningen en hun eigen bezit door renovatie en sloop/nieuwbouw om te zetten in nieuwe goedkope huurwoningen. Die taak is in essentie nog altijd dezelfde, of het nu om stadsvernieuwing, grotestedenbeleid of wijkaanpak gaat. Helaas hebben wij te vaak moeten constateren dat sommige corporaties deze cruciale maatschappelijke taak uit het oog waren verloren. Het werkterrein kwam te ver af te liggen van de sociale woningbouw. We hebben integriteitsproblemen gezien, en falend toezicht. Daarom hebben we de verhouding tussen corporaties en overheid opnieuw geënt. Daarbij zijn de sentimenten bij de corporaties over de vennootschapsbelasting, wijkenheffing en inflatievolgend huurbeleid betrokken. Dit is wellicht niet de "new deal" zoals de heer Werner bedoelt, maar het zijn wel de nieuwe kaders voor goed bestuur en onderlinge samenwerking.

De heer Werner vraagt tevens of het kabinet uitbreiding van de wet Hillen wil overwegen. De wet Hillen komt er in het kort op neer dat een belastingplichtige nooit meer eigenwoningforfait hoeft te betalen dan hij aan hypotheekrenteaftrek opvoert. Dat is op dit moment gunstig voor mensen met een relatief kleine hypotheekschuld ten opzichte van de woningwaarde; in de praktijk vaak ouderen die hun hypotheek geheel of voor een groot gedeelte hebben afgelost. Uitbreiding van de wet Hillen zal het voor grotere groepen huiseigenaren aantrekkelijker maken om tussentijds af te lossen op de hypotheekschuld. Het fiscaal stimuleren van het aflossen van de hypotheekschuld leidt tot een lager beroep op de hypotheekrenteaftrek en een gunstigere verhouding tussen woningwaarde en hypotheekschuld. Fiscale wijziging in de behandeling van de eigen woning zullen een plek krijgen in de heroverweging wonen. Het aantrekkelijker maken van het aflossen van hypotheekrenteaftrek kan leiden tot een lager beroep op de hypotheekrenteaftrek en zo een bijdrage leveren aan het houdbaar maken van de overheidsfinanciën op de langere termijn. Uitbreiding van de wet Hillen is een middel om de nadelige effecten van fiscale ingrepen op de woningmarkt, zoals inperking van de hypotheekrenteaftrek of verhoging van het eigenwoningforfait, te verzachten. Vanuit dat perspectief is het zonder meer goed om de verschillende uitbreidingsopties verder te

verkennen. Op voorhand is echter geen positief effect te verwachten op de werking van de woningmarkt, op de doorstroming, transacties en nieuwbouw.

De heer Schouw vraagt het kabinet om het lokaal bestuur meer bevoegdheid te geven ten aanzien van de kwaliteit van het onderwijs. Hij is representant van een partij die de bestuurlijke en staatkundige vernieuwing hoog in het vaandel heeft. Juist vanuit die achtergrond moet hij begrip kunnen opbrengen voor het standpunt van het kabinet. Een aantal verantwoordelijkheden aangaande het onderwijs zal nationaal moeten blijven, omdat de vrijheid van onderwijs in onze Grondwet is verankerd en er rechtsgelijkheid moet zijn voor scholen. Vanuit dat uitgangspunt zijn er wel degelijk mogelijkheden voor samenwerking en de dagelijkse praktijk laat dat zien. Gemeenten en scholen overleggen aan de hand van de Lokale Educatieve Agenda over de gezamenlijke aanpak van een veelheid aan onderwerpen betreffende het onderwijs in de gemeentelijke context. Bij de aanpak van onderwijsachterstanden en segregatie is dit overleg zelfs bij wet verplicht. Deze samenwerking aan de hand van de Lokale Educatieve Agenda is in ontwikkeling. Het proces om dit instrument sterker te maken is volop in gang. Het kabinet is binnen het breed jeugdbeleid bezig de positie van wethouders te versterken, bijvoorbeeld via het wetsvoorstel OKE, waarmee de harmonisatie van peuterspeelzalen en kinderopvang wordt beoogd.

De heer Koffeman heeft een vraag gesteld over de Q-koorts. Hij stelt dat LNV de locaties van met Q-koorts besmette bedrijven geheimhoudt, waardoor levens van omwonenden in de waagschaal worden gesteld. Voor het kabinet staat de volksgezondheid voorop. Alle maatregelen die zijn getroffen om de Q-koorts te bestrijden, zijn ingesteld om verspreiding van de bacterie te voorkomen en daarmee te voorkomen dat nog meer mensen ziek worden. Het kabinet kiest voor maatregelen waarvan aannemelijk is dat deze een positief effect zullen hebben. Maatregelen moeten proportioneel zijn en een toegevoegde waarde hebben, ook gezien de positie van de veehouder. De naam- en adresgegevens van besmette bedrijven maakt het kabinet niet bekend, omdat dit geen toegevoegde waarde geeft. Q-koorts is een gebiedsbesmetting.

De heer Ten Hoeve heeft een vraag gesteld over één gemeenschappelijke Europese zetel in het IMF. Ik ben het met de heer Ten Hoeve eens dat internationale samenwerking een absolute noodzaak is en ik verwelkom zijn constatering dat de zaak er de laatste tijd op vooruit is gegaan. Wij hebben ons daarvoor nadrukkelijk ingespannen. Wij zetten ons zeer in voor een effectieve gemeenschappelijke Europese inzet, ook wat betreft internationale organisaties zoals het IMF. Zo hebben wij tijdens de extra informele Europese Raad op 17 september onze inzet bepaald voor de G20 in Pittsburgh, waar de hervorming van internationale financiële instellingen, waaronder het IMF, een belangrijk agendapunt was. Er zijn daar belangrijke stappen gezet om de stemverhouding

binnen het IMF meer in overeenstemming te brengen met de economische realiteit van de 21ste eeuw. Dat was een belangrijke stap en ook een belangrijk signaal. Op dit moment is de EU niet klaar voor één gemeenschappelijke Europese zetel. Dat ligt niet aan Nederland, maar aan de grote lidstaten. Nederland zal zich constructief opstellen in discussies over een eventuele beperkte consolidatie van de Europese stoelen in het IMF. Men houdt vast aan het recht van landen om een eigen kiesgroep te formeren.

De heer Kox heeft een opmerking gemaakt over Irak, die gaat over de Commissie van onderzoek besluitvorming Irak onder leiding van de heer Davids. Hij stelt dat de bewering dat alles al bekend was, van tafel kan. De commissie doet diepgravend onderzoek naar de besluitvorming met betrekking tot Irak. Zij krijgt daarbij toegang tot alle archieven en spreekt met de betrokkenen van destijds. Dat is al met al veel informatie. Tegelijkertijd ben en blijf ik van mening dat alle relevante informatie over Irak met de Kamer is gedeeld. Wat de precieze bevindingen van de commissie zijn, is uiteraard ook voor mij niet bekend. Ik respecteer volledig de onafhankelijkheid van de commissie.

De heer Koffeman heeft een vraag gesteld over de beveiliging van de vakantiewoning in Mozambique. Daarover zeg ik het volgende. In mijn brief van 18 september jongstleden heb ik de Kamer laten weten dat de minister van Justitie van oordeel is dat de beveiligingsmaatregelen verantwoord zijn. Aan die conclusie is natuurlijk een risico- en dreigingsanalyse voorafgegaan en ook is er ter plekke onderzoek verricht naar de veiligheidssituatie. Daarbij moet ik het laten, zoals ik dat vorige week ook heb gedaan tijdens de behandeling vorige week in de Tweede Kamer van de begroting van Algemene Zaken/de Koning. Details over de beveiliging worden nooit en aan niemand verstrekt, omdat dit risico's scheidt. Wel moet mij van het hart dat ik zijn concrete suggestie, de permanente nabijheid van een Nederlands oorlogsschip, al een aantal malen eerder heb gehoord. Al die keren heeft het mij even vreemd in de oren geklonken.

Het laatste punt betreft de opmerking van de heer Kox over het Verdrag van Lissabon. Hij zegt benieuwd te zijn of de nieuwe Europese Commissie ophoudt of doorgaat ons op te zadelen met richtlijnen waarop niemand zit te wachten. Hij vraagt of de regering nu zal stoppen met het plaatsen van ongewenste nationale koppen op Europese richtlijnen. Hij zegt: "Ik noem maar wat: slimme meters, paspoorten, bewaartermijnen. Dan voelt u wel wat ik bedoel. Zij kwamen geen van allen ongeschonden door de Kamer." Daarover zeg ik het volgende. De Europese Commissie zal ook onder het Verdrag van Lissabon voorstellen voor nieuwe richtlijnen presenteren. Dit is nu eenmaal nodig, omdat de gemeenschappelijke markt vraagt om eenduidige regelgeving. Overbodig is dat geenszins, want nieuwe ontwikkelingen vragen om nieuw beleid. Neem bijvoorbeeld de regelgeving op het punt van toezicht op de financiële sector of de emissienormen die voortvloeien uit het

klimaatbeleid. Deze zullen wij in de toekomst niet veranderen. Tegelijkertijd krijgen nationale parlementen een sterkere toetsende rol en meer invloed op de besluitvorming over nieuwe regelgeving uit Brussel via de gele kaart of oranje kaart-procedure. De uitgangspunten van subsidiariteit en proportionaliteit worden daardoor in het Verdrag van Lissabon beter gewaarborgd. Dat maakt Europa ook democratischer en slagvaardiger. Voor het overige zeg ik tegen mijnheer Kox: alertheid blijft geboden, want ik zie het punt van de wijze waarop wij moeten omgaan met regelgeving ook wel. Wij hebben voorbeelden uit het verleden gehad waarvan wij nu zeggen: dat had best anders gekund. Er zijn echter ook zaken die echt op dat niveau moeten worden aangepakt. Laten wij daarmee in wijsheid omspringen. Wat ik kan doen met de gele en de oranje kaart biedt het parlement in ieder geval de ruimte om juist ook bij dergelijke onderwerpen stil te staan.

De heer **Kox** (SP): Voorzitter ...

De **voorzitter**: U krijgt een tweede termijn, mijnheer Kox.
**

De heer **Kox** (SP): Er is één vraag niet beantwoord. Misschien ligt deze nog op de stapel. Ik had gevraagd hoe het zit met het strategisch concept van de NAVO. Dat komt er namelijk aan in het voorjaar en dat kan nooit onder de heroverwegingen vallen.

De **voorzitter**: Ik vraag de minister-president om deze kwestie, als het nog veel tijd kost, schriftelijk te behandelen.
**

Minister **Balkenende**: Nee, het is maar één zin. Het strategisch concept komt eraan. Daarin heeft de heer Kox gelijk. Zoals hij weet, wordt daaraan op dit moment gewerkt. Daarbij is ook een Nederlander, de heer Jeroen van der Veer, betrokken. Wij moeten dat afwachten. Uiteraard zal dan ook het debat worden gevoerd en dan kunnen wij verder ingaan op die zaken. Op dit moment kan ik er niet verder over spreken. Ik kan niet ingaan op de betekenis hiervan voor de heroverwegingen, maar dat geldt ook voor andere onderwerpen.

De **voorzitter**: Hoeveel tijd denkt u nog nodig te hebben?
**

Minister **Balkenende**: Ik ben nu klaar. Daarmee ben ik gekomen aan het eind van mijn inbreng in de eerste termijn.

De vergadering wordt van 19.50 uur tot 20.45 uur geschorst.

De **voorzitter**: Ik wijs de leden erop dat wij heel strikte spreektijden hebben. Daar hebben wij ook zelf voor gekozen; terecht. Ik wil u daar ook graag

aan houden. De heer Rosenthal heeft zeven minuten spreektijd.

**

*N

De heer **Rosenthal** (VVD): Mijnheer de voorzitter. Dank aan de minister-president voor de beantwoording in eerste termijn. Soms zagen wij bewogenheid bij de minister-president, als het gaat om belangrijke onderwerpen, en dat staat ons aan. Soms was de minister-president wat lichtgeraakt als gevolg van kritiek van de zijde van bijvoorbeeld mijn fractie. In eerste termijn is de reflexieve vraag gesteld of de staat, de overheid, de regering af en toe ook eens moet zeggen: ja, wij erkennen dat wij iets niet zo goed doen of wij moeten eens twijfel wegnemen. Het is ons opgevallen dat deze reflexieve vraag niet beantwoord is, maar ik laat dat nu verder liggen.

De minister-president heeft in een lang betoog, ook met veel feiten, zich verweerd tegen opmerkingen van mijn fractie omtrent de terugval van Nederland in de internationale concurrentieslag. Wij zijn evenwel niet overtuigd geraakt door de contramededelingen van de minister-president ter zake. Wij zien namelijk te veel indicatoren, te veel harde feiten met betrekking tot research and development, het innovatief vermogen, de arbeidsproductiviteit, de kennisintensieve productie en de export, waaruit blijkt dat het in die gebieden op een aantal punten niet echt goed gaat. Die terugval van Nederland is dus een bron van zorg en daar moet echt wat aan gedaan worden.

In eerste termijn hebben wij een politieke diagnose gesteld. Wij denken dat wij daarop niet veel terug hebben gekregen. Sterker nog, die diagnose is voor ons versterkt. Het is ons in dit verband opgevallen dat het CDA in eerste termijn op een aantal punten zaken naar voren heeft gebracht waarvan mijn fractie bijvoorbeeld zegt: daar voelen wij ook wat voor. Ik heb het zelfs gehad over onze uitgangsstelling dat de regering er zit om te regeren, met een uitroepteken. De heer Werner onderstreepte dat met zo veel woorden. Heel interessant was de optie van collega Werner om bij de regering te bepleiten dat er geen generieke lastenverzwaring voor burgers en bedrijven mag komen.

Daar stelt mijn fractie de inbreng van de PvdA-fractie tegenover. Ik moet toch zeggen dat collega Noten vooral aan het adres van mijn fractie even de functionele boosheid, zoals ik het wil noemen, van een vakbondsvertegenwoordiger etaleerde. Daar trekken wij ons niet ontzettend veel van aan. Vervolgens ging het bij collega Noten inhoudelijk om herverdeling. Hij zette ook de 20%-scenario's ten principale op de vloer van de verdere discussie. Hij gaf aan de eenheid van regeringsbeleid, althans zo voelden wij dat, geen al te hoge prioriteit. Wat dat betreft zagen wij grote verschillen. Wij denken dat de opmerking van mijn fractie over CDA en Partij van de Arbeid "van elkaar meugen ze niet, bij elkaar deugen ze niet" in elk geval in eerste termijn is onderstreept. Dat is ook

bevestigd in de beantwoording door de minister-president en bij de interventies. De indruk van onze fractie dat wij te maken hebben met geïnstitutionaliseerd wantrouwen tussen de twee grote regeringsfracties is wat ons betreft bevestigd.

De heer **Noten** (PvdA): Ik stel voor het verslag vast dat de heer Rosenthal in mijn waarneming leeft in zijn eigen fantasiewereld. Ik herken mij absoluut niet in zijn samenvatting. Die komt mijns inziens dan ook volledig voor zijn rekening. Ik zal de uitdrukking voor de laatste keer gebruiken: onzin.

De heer **Rosenthal** (VVD): Mijnheer de voorzitter. Ik kom te spreken over de zaken waar de VVD voor staat. Wij staan voor een maatschappij van vrije mensen. Dat heb ik in eerste termijn ook gezegd. Wij gaan ervan uit dat mensen in hun kracht gezet kunnen worden en in hun kracht staan: werknemers, ondernemers, burgers. Wij staan voor het creëren van groei en niet voor herverdeling via van bovenaf opgelegde solidariteit. Wij staan ook voor -- het zij toch nog eens even duidelijk onderstreept -- evenwicht tussen markt en overheid. Daarbij denken wij de overheid kracht en compactheid toe. Tevens is de overheid er om met ons allen excessen in de markt tegen te gaan.

In het kader van de politieke constellatie waarin dit kabinet functioneert en het traject van de heroverwegingen, heb ik aan het einde van mijn eerste termijn gevraagd om de toezegging dat per begin december helderheid wordt verschaft over de stand van zaken bij de heroverwegingen. De minister-president heeft dat categorisch afgewezen, althans in eerste termijn. Je weet maar nooit wat er nog in tweede termijn komt. Om dat kracht bij te zetten, dien ik de volgende motie in.

*M

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de Kamer zo veel mogelijk betrokken wil zijn bij de voortgang van de heroverwegingen, gezien het fundamentele karakter ervan;

overwegende dat de heroverwegingen midden december drie maanden onderweg zijn;

overwegende dat tegen die tijd duidelijk moet zijn welke mogelijke heroverwegingen dan niet meer aan de orde zijn en welke nog overeind staan;

overwegende dat de Kamer informatie hierover nodig heeft ter voorbereiding van de plenaire behandeling van het Belastingplan 2010;

verzoekt de regering, uiterlijk begin december die informatie aan de Kamer te verstrekken,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Rosenthal, Kox, Thissen, Schouw, Koffeman en Holdijk.

Zij krijgt letter D (32123).

In de volgende plenaire vergadering wordt deze motie in stemming gebracht.

**

De heer **Rosenthal** (VVD): Mijnheer de voorzitter. Wij zijn een Kamer van reflectie en heroverweging. Reflectie is ons dus niet vreemd, heroverweging evenmin. Niemand minder dan een echt typisch krachtig leider in de wereld ooit, Rudy Giuliani, 9 september, New York, heeft in een van zijn betogen over leiderschap gezegd dat stelregel nummer 1 is: reflect before you act (reflecteer, denk na, voordat je handelt). Dat is allemaal terecht. Maar regeren vergt beslissingen nemen. Wij blijven dus hameren op het beeld van regering regeer! (met een uitroepteken). De motie ligt er inmiddels. Hopelijk komt de minister-president ons alsnog tegemoet.

De **voorzitter**: Dank u wel. U hebt zich keurig aan de 7 minuten spreektijd gehouden. Het woord is nu aan de heer Werner, die ook 7 minuten spreektijd heeft.

**

*N

De heer **Werner** (CDA): Mijnheer de voorzitter. Ik wil de minister-president graag van harte complimenteren met de zeer uitgebreide, volledige en enthousiaste, alsook inspirerende wijze waarop hij de Kamer van repliek gediend heeft. Dat maakt het voor mij ook makkelijk, en ik kan in tweede termijn kort zijn.

Ik wil mij dan ook beperken tot enkele conclusies; wat dit debat heeft opgeleverd en wat nu duidelijk is geworden. Allereerst heb ik tot mijn grote vreugde kunnen vaststellen dat het kabinet meer eensgezindheid toont in de noodzaak dat in Nederland de bakens verzet moeten worden en dat er diep ingrijpende veranderingen nodig zijn, alsmede dat het beleid bijstelling behoeft in het perspectief van de brede mondiale veranderingen die gaande zijn. Ik vind dat winst. De ernst van de huidige problematiek waarmee wij te maken hebben en de wijze waarop de minister-president ervan heeft getuigd dat het kabinet dit serieus gaat oppakken, heeft in ieder geval de CDA-fractie met veel instemming begroet.

De heer **Kox** (SP): Ik hoor collega Werner zeggen dat hij blij is dat er eensgezindheid in het kabinet is op het punt dat er diepgaande hervormingen -- niet alleen in Nederland, maar mondiaal -- moeten komen. Als hij dat gehoord heeft in het antwoord van de minister-president, ben ik daar erg blij mee. Kan hij aangeven in welke richting die hervormingen gaan en dat het dan niet alleen gaat om bezuinigingen tot 20%, maar dat hij echt veel meer bedoelt, als hij zegt: "niet alleen nationaal, maar mondiaal"? Dan weet ik of ik het met de heer Werner eens kan zijn.

De heer **Werner** (CDA): Ik zal even mijn tweede observatie geven. Ik heb ook uit het antwoord van de minister-president begrepen dat hij in het voorjaar een pakket zal voorleggen dat in vele opzichten evenwichtig is. Helaas is het beeld ontstaan, door toedoen van de Tweede Kamer, dat de heroverwegingsoperatie die in gang is gezet een soort cijfermatige, technocratische exercitie zou zijn om het begrotingstekort weg te werken. Mij is uit de opstelling van het kabinet duidelijk gebleken dat het meer is dan dat, dat daarin ook allerlei andere aspecten van herinrichting van de samenleving, van milieu, van duurzaamheid, van inkomens -- de sterkste schouders dragen de zwaarste lasten -- worden betrokken, en dat het ook een beleidsrijk perspectief is van de richting voor Nederland, op weg naar 2020. Zo heb ik het antwoord en de inzet van het kabinet begrepen. Ik vind dat winst. Dat geeft meer duidelijkheid ten opzichte van het beeld dat helaas is ontstaan over de heroverwegingsoperatie, als zou het maar een technocratische cijferexercitie zijn. Wij mogen dus ook verwachten dat er in het voorjaar een beleidsrijk perspectief ligt van een groot pakket van ingrijpende maatregelen richting 2020. Daarmee is het beeld dat is ontstaan in ieder geval gecorrigeerd.

De heer **Schouw** (D66): Dan heb ik daar toch een vraag over aan de heer Werner. Ik denk dat het juist is dat een heel groot beeld is gecreëerd door de minister-president dat het nieuwe Nederland wordt ontwikkeld. Als dat zo zou zijn, zitten daar zo verschrikkelijk veel belangrijke en grote politieke aspecten aan dat je toch eigenlijk ook weer terug hoort te gaan naar de kiezer?

De heer **Werner** (CDA): Wij vinden de urgentie van de problematiek groot. Dit kabinet zou geen knip voor de neus waard zijn er als er ook niet nu over zou worden besloten. Natuurlijk zitten daar verkiezingen tussen en zal niet alles in deze kabinetsperiode kunnen worden besloten en uitgevoerd. Er ligt natuurlijk ook nog een perspectief voor het volgende kabinet om daarop voort te bouwen. Maar ik ben blij met de helderheid die hier is gegeven dat wij het niet op zijn beloop laten, zoals ook u dat zo graag ziet, en dat dit kabinet de bodem wil leggen voor het herstel van Nederland richting 2020. Dat mogen wij verwachten en daarop spreken wij dit kabinet aan. Dat vinden wij goed.

Wat mij is opgevallen, is dat de minister-president van een groot aantal van de onderwerpen die ik heb aangekaart en die al kunnen worden aangevat heel duidelijk heeft gezegd dat zij ook worden meegenomen. Ik noem maar de hele arbeidsmarktproblematiek, de woningmarkt, de AWBZ -- niet helemaal naar tevredenheid, maar daarover komen wij nog wel een keer te praten -- en geen generieke lastenverzwaringen, het zijn allemaal uitspraken waar ik heel blij mee ben, want zo zien wij dat ook.

Er wordt dus besloten tot een ingrijpend pakket van maatregelen. Dat is wat Nederland nodig heeft. Dat is ook wat de bevolking van dit

kabinet verwacht. Er zal zeker nog wel wat wapengekletter in het kabinet over plaatsvinden, maar ik mag hopen dat uiteindelijk met grote eensgezindheid dat pakket wordt uitgedragen. Ik heb reeds meegedeeld dat onze fractie in ieder geval bereid is om een stevig beleid ook te steunen. Wij hebben ook aangegeven wat onze positie daarin is. Die hebben wij gemarkeerd. Wij zullen te zijner tijd beoordelen of wij van de uitkomsten van al het beraad van het kabinet uiteindelijk ook voldoende zullen terugvinden.

Ik vind het ook belangrijk dat ik heb mogen constateren dat een grote meerderheid in deze Kamer eigenlijk die urgentie deelt en ook vindt dat er een stevige inzet moet worden gepleegd op een hervorming van Nederland in velerlei opzicht, moreel, economisch en financieel. Misschien met uitzondering van de SP, want daar heb ik nog niet zo heel duidelijk van gehoord dat die ook die veranderingsbereid heeft, maar misschien komt dat nog in een latere fase.

Ik wens de regering heel veel sterkte.

De heer **Kox** (SP): Ik herinner mij het debat van vorig jaar, toen Gerard Schouw tegen mij zei: "wat ben je toch rustig", en toen ik antwoordde: "ja, ik kan er niets aan doen, maar ik houd mijn positie, de andere partijen komen onze kant op". Dat hebt u nu vandaag herbevestigd, dus u kunt mij toch niet kwalijk nemen dat ik wanneer het neoliberalisme ook door u wordt afgeschreven niet zeg dat het tijd voor mij wordt om eens te gaan opschuiven? Je mag toch soms ook denken: "wij hebben lang genoeg gewacht op ons gelijk"? Dat is toch niet zo erg? U hebt toch al heel lang gelijk gekregen, dus als wij nu vaststellen dat de methode van het neoliberale hebzuchtige kapitalisme echt heel slecht was, zou u blij moeten zijn dat u onze richting op bent gekomen voor meer menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Dat is toch niet erg? Een christendemocraat kan in principe toch alle kanten op, ook de goede?

De heer **Werner** (CDA): Zo eenvoudig is dat niet, maar ik ben hier in ieder geval zo fair geweest om iets te agenderen waarvan ik zeg dat wij daar misschien in doorschieten. Ik heb u nog niet heel veel horen bewegen, anders dan dat u tegen iedere verandering bent die wij voorstellen. Misschien kunt u daarover ook eens even iets meer duidelijkheid geven.

De heer **Kox** (SP): Ik vind dat collega Werner nu mijn inbreng geen recht doet. Ik wil het graag afstrepen tegen anderen, maar ik heb een hele serie voorstellen gedaan waarvan u hebt gezegd dat u zich daarin kunt vinden. Nu de makkelijke toer maken dat de SP overal tegen is? Nee, wij waren tegen het neoliberalisme, dat hebben wij geroepen vanaf het moment dat wij in het parlement kwamen. Toen werden wij een anachronisme genoemd. Inmiddels bent u met mij tegen het neoliberalisme. Dat vind ik vooruitgang. Dus dat u beweegt is goed en met u wil ik bewegen in de goede richting, maar ik hoef niet van mijn

geloof te vallen als anderen dat van hun geloof hebben gedaan.

De heer **Werner** (CDA): Wij zullen zien hoe het zich in de toekomst ontwikkelt, maar als u zo uitgesproken tegen iedere verandering bent als bij de AOW-leeftijd, is dat in ieder geval niet erg bemoedigend.

Ik wens het kabinet buitengewoon veel kracht toe bij de moeilijke operatie waarvoor het staat om Nederland door deze moeilijke periode heen te leiden.

*N

De heer **Kox** (SP): Voorzitter. Ik dank de minister-president voor zijn uitgebreide serieuze antwoord. Ik kan rap praten, maar hij kan dat beter. Hij weet meer woorden per strekkende meter te produceren dan ik. Dat is heel knap, want wij hadden heel veel vragen en opmerkingen, dus welgemeende dank.

Ik heb ook de ambitie van het kabinet geprezen en dat meen ik. Toen ik het niet allemaal precies op een rijtje had, probeerde ik te zeggen dat de ambities die het kabinet formuleert in de Miljoenennota mijn ambities zijn. Dat is toch winst? Als wij het erover hebben dat wij van de hebzucht af moeten en dat wij naar duurzaamheid, solidariteit, gemeenschapszin en matiging moeten, is het winst dat de linkse oppositie en de coalitie het daarover eens zijn. Het probleem zit hem niet in de ambitie maar in de uitvoering.

Ik denk dat wij het er met het kabinet over eens zijn dat het tijdperk van de hebzucht als dominante kracht in de samenleving afgesloten is. Alleen collega Rosenthal moet daar nog even aan wennen, maar dat komt vanzelf. Hij is ook een heel verstandige man, dus dat moet hem op een gegeven moment gaan lukken. Maar dat de coalitie met de linkse oppositie zegt dat het nu tijd is om een nieuwe ordening in de samenleving aan te brengen, vind ik een grote stap vooruit. Daar zouden wij blij om moeten zijn. Het zit hem niet in de ambitie maar in de uitvoering. Daar botst een deel van deze Kamer op de coalitie. Is dat erg? Nee, dat lijkt mij niet erg. Dat lijkt mij bij het parlementaire werk te horen.

De daad bij het woord voegen, daar gaat het om. De regering zegt: wij willen dat zeker doen, maar wij moeten dat eerst bestuderen en dat kunnen wij pas nadat wij in mei de rapporten van negentien commissies hebben gekregen. Dat is een optie. Dat is een mogelijkheid, maar de oppositie vindt dat te lang duren. Dat moet het kabinet niet doen. In tijden van crises bestaat de neiging om niet te veel democratisch gedoe toe te staan, omdat dit allemaal tijd kost. Ik ben echter van opvatting dat juist in crisistijden de democratie alle ruimte moet krijgen. Dan moet je het parlement laten meedenken. Het bevalt mij niet dat de minister-president zegt dat wij tot mei moeten wachten en dat wij dan verder praten. Ik begrijp dat wel vanuit zijn positie, maar hij moet vanuit onze positie begrijpen dat het voor een parlement en voor een oppositie wel erg lang duurt als wij tot

mei moeten wachten voordat wij over fundamentele zaken kunnen praten.

De opvatting van de SP is dat wij nu zouden moeten doorpakken. Er bestaat ook zo iets als het momentum. Ik heb geprobeerd duidelijk te maken dat, als wij niet snel optreden, van uitstel afstel gaat komen. In de wereld om mij heen zie ik dat partijen hun oude posities al weer proberen terug te winnen. In de bankwereld wordt alweer gezegd dat het een ontsporing was, maar dat het wel weer goed komt. Ik kan mij niet voorstellen dat ik de enige ben die dat constateert. Ik lees veel commentaren in de media waaruit hetzelfde naar voren komt, namelijk dat het in de City allemaal weer business as usual aan het worden is. Die tekenen moet de minister-president ook zien. Op het moment dat ervoor wordt gekozen om zoveel tijd te nemen voor de heroverwegingen, lopen wij het risico dat tegen de tijd dat wij eraan toe zijn het momentum voorbij is. Daar ben ik bang voor. Dat zou ik buitengewoon vervelend vinden, omdat wij het eens zijn over onze ambities.

Ik accepteer dat de regering haar positie vandaag inneemt, daarin gesteund door de meerderheid van deze Kamer. Daarmee hebben wij te leven. Dat is all in the game. Of het zover komt, weet ik niet. Ik heb een motie meeondertekend die ik voor het gemak kwalificeer als een motie met de inhoud: laat ons ook meedoen, want dat kan echt geen kwaad. Dat klinkt beter dan wantrouwen en vertrouwen. Ik vind dat het parlement op zijn minst mag proberen om ook mee te doen met de heroverwegingen, zeker deze Kamer, want dat is onze core business. Als wij niet eens mogen meepraten over de heroverwegingen, waar zitten wij hier dan nog voor? Dan kunnen wij eigenlijk met vakantie tot mei. Dat doen wij natuurlijk niet, want ik ben blij met de toezegging dat wij het debat over het maatschappelijk ondernemen gaan verbreden. Ik hoorde daar ook goede woorden over van collega Werner. Wij kunnen ook gaan praten over een nieuwe ordening van wonen, onderwijs en zorg. Ik betrek er dan graag bij een nieuwe ordening van onze vennootschappen. De minister-president wil graag bij die debatten aanwezig zijn. Ik zie die ook met genoegen tegemoet.

Ooit krijgen wij de uitkomsten van de heroverwegingen. Ooit komt er witte rook uit de schoorsteen van het Torentje. Ik denk dat die witte rook er dan op neerkomt dat wij nieuwe verkiezingen krijgen. Ik kan mij niet voorstellen dat als al die zaken waarop geen taboe meer mag liggen naar buiten worden gebracht, die vergezeld gaan van een eensgezind standpunt van de regering. Het lijkt mij goed om dan nieuwe verkiezingen te organiseren. Ik wed dat wij rondom dat thema nieuwe verkiezingen gaan krijgen, maar dat zien wij dan wel.

De minister-president herhaalt dat er al een besluit was genomen over de AOW en dat dit besluit nog steeds overeind staat. Ik ben daar ongelukkig mee, want ik blijf zeggen dat de drie coalitiepartijen iets anders hadden beloofd aan de kiezer. Er hadden verkiezingen tussen moeten zitten, vooraleer er een besluit zou worden genomen. Ik heb begrepen dat, terwijl wij hier

praten, ergens anders op het Binnenhof een akkoord tussen de regering en de coalitiefracties over de AOW in elkaar wordt gespijkerd. Als dat het geval is, hoor ik dat graag, want dan zijn wij ook weer een beetje bijgepraat. Als het akkoord er ligt, moet de regering er wel rekening mee houden dat er ook nog zo iets is als het akkoord van het Museumplein. Wij hebben ooit eerder overeenstemming gehad over een bepaalde kwestie, maar vervolgens heeft het Museumplein, de Nederlandse bevolking, aangegeven dat toch niet zo'n goed idee te vinden. Dat heeft heel heilzaam gewerkt. Ik hoop dat de FNV, samen met bijvoorbeeld mijn partij, een dergelijke oproep gaat doen. Dan zullen wij zien wat daarvan de uitkomst is.

De wedstrijd van vandaag zit erop, maar de competitie gaat door. Mijn mening dat de kans bestaat dat Balkenende IV vroegtijdig uit de competitie wordt gehaald, houd ik overeind. Ik heb de coalitiepartijen vandaag horen zeggen dat zij alle vertrouwen in de regering hebben. Ik heb in de loop van mijn leven ook geleerd dat, als voetbalbesturen, ministers en bankdirecteuren zeggen dat ze alle vertrouwen hebben in hun voetbaltrainer, of in hun bank, het snel kan veranderen. Ik zie niet hoe deze coalitie uit de heroverwegingen komt. Daarom is het zo goed om het parlement daarover mee te laten praten. Dan kunnen wij eerder nagaan of wij het ergens over eens kunnen worden of niet. Zolang Balkenende IV in competitie is, gaan wij gaarne de strijd aan. Volgens mij is dat onderdeel van de democratie. Wij zitten hier niet bij elkaar om het met elkaar eens te zijn, maar om een botsing van ideeën te hebben en te zien wat daaruit komt. Het is bij voetbalclubs goed gebruik om elkaar aan het begin en aan het van de wedstrijd succes te wensen en de hand te schudden. Dat kan ook het eind van dit debat zijn. De wedstrijd zit erop, maar de uitslag lees ik morgen wel in de krant. Ik denk dat de competitie nog aardig spannend kan worden. Ik zie uit naar de komende debatten met de regering.

*N

De heer **Noten** (PvdA): Voorzitter. Het is toch wat. Ik zit de hele dag met de heer Rosenthal in hetzelfde theater, op hetzelfde moment, maar op de een of andere manier hebben wij twee totaal verschillende voorstellingen gezien. Het is de heer Rosenthal opgevallen dat er een groot verschil van opvatting bestaat tussen de coalitiepartijen en dat het ontbeert aan eenheid van beleid. Ik heb een zelfbewuste minister-president gezien, die de heer Rosenthal op een bepaald moment op treffende wijze wees op de vrij inconsequente en niet bij deze crisis passende opstelling van de VVD, vooral aan de overzijde. Dat deed mij deugd. Daar was ik blij mee. Die oproep deed mijn fractie in eerste instantie ook aan dit kabinet.

Ik heb in eerste termijn aangekondigd dat wij overwogen een motie in te dienen. Die motie ging vooral over de vraag of de regering bereid was om bij de uitkomsten van de heroverwegingen van al die commissies het criterium mee te nemen dat

sommige mensen door de crisis harder worden getroffen dan anderen. Er wordt een pakket ingrijpende maatregelen genomen ter bestrijding van de economische crisis. Dat heeft het kabinet aangekondigd. Dat gaat gebeuren, maar dat heeft gevolgen voor de ontwikkeling van de welvaart, het leefmilieu en de samenleving in het algemeen. Dat zal gedurende een langere periode het geval zijn. Het kabinet gaat zich inzetten voor een leefbare samenleving waarin mensen duurzaam met elkaar zijn verbonden. Die samenleving wil het kabinet ook als bondgenoot tegemoet treden. De minister-president heeft toegezegd om bij de keuze van die maatregelen een verantwoord evenwicht na te streven tussen duurzaam herstel van de economie, de aanpak van de ecologische crisis en de versterking van de maatschappelijke solidariteit en verantwoordelijkheid. Mijn fractie benadrukt dat het haar opvatting is dat het rentmeesterschap, om een term te gebruiken die past in de geschiedenis van de minister-president, in deze tijd meer dan ooit is geboden. Het voorgenomen pakket maatregelen zal dus een substantiële terugdringing van de belasting van het milieu moeten bevatten en een zodanige verdeling van de lasten dat de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen, zodat burgers met geringe draagkracht worden ontzien.

Ik heb de heer Werner zojuist hetzelfde horen zeggen. Ik constateer dus dat er niet alleen eenheid van beleid is, maar ook overeenstemming tussen de fracties. Ik heb de minister-president horen zeggen dat hij niet vooruit kan lopen op een en ander. Ik respecteer dat, maar ik heb hem ook horen zeggen dat hij goede nota heeft genomen van onze opvatting in dezen. Ik hoop dat hij respecteert dat, als wij straks worden geconfronteerd met de uitkomsten van de heroverwegingen, wij dit uitgangspunt bij onze beoordeling zwaar zullen laten wegen.

De heer **Kox** (SP): Voorzitter. Collega Noten is blij dat hij het eens is met de regering. Hij is ook blij dat hij het eens is met Jos Werner. Hij heeft er alle vertrouwen in dat het allemaal goed komt. Hij hoeft tussentijds ook geen gegevens. Hij wacht rustig tot mei. Als je zoveel vertrouwen hebt in de situatie, valt dat te prijzen, maar de heer Noten mag wel reageren op wat andere partijen zeggen. Ik heb aangegeven dat ik bang ben dat wij het momentum verliezen en dat er niet zoveel tijd is om veranderingen door te zetten. Andere krachten in de samenleving willen alles graag weer business as usual maken. Dat moet hij toch ook zien? Dat kan hem toch niet zijn ontgaan?

De heer **Noten** (PvdA): Je kunt hier verschillend over denken, laat ik beginnen om dat te zeggen. Als je werkelijk vergaande hervormingen wilt realiseren, zul je dat echter op een overdachte, verstandige en evenwichtige wijze moeten doen en niet als een dolle Dries met je kop door de ruit. De regering heeft ons toegezegd dat deze hervormingen daadwerkelijk haar ambitie zijn. In eerste termijn heb ik aangegeven dat wij ook verwachten dat zij met concrete voorstellen komt. Ik vind het verstandig dat de regering de tijd neemt

om tot een totaalpakket te komen waarin de verschillende besluiten fatsoenlijk met elkaar samenhangen. Ik heb aangegeven dat ik dit nodig vind. Ik begrijp het punt van de heer Kox. Echter, mijn vertrouwen is zodanig groot, dat ik graag in mei de totaalafweging maak.

De heer **Kox** (SP): De consequentie van deze keuze -- het is een keuze -- is dat het parlement op dit punt zich tot mei in de laagste versnelling laat zetten.

De heer **Noten** (PvdA): De consequentie van deze keuze is dat het parlement de regering in staat stelt om op een behoorlijke wijze een besluit voor te bereiden. Zo zie ik het. Dat is de keuze die wij maken. U mag dat anders benadrukken, mijnheer Kox, maar dit is de nadruk die wij leggen.

De heer **Kox** (SP): Even voor de duidelijkheid: dat is uw keuze, mijnheer Noten. U wordt er niet toe gedwongen. U zegt: ik accepteer dat het parlement tot mei niet meepraat over deze dingen en daarna komen wij aan bod.

De heer **Noten** (PvdA): Ja. Ik heb gezien dat sommigen voorstellen hebben gedaan om volgend jaar al 28 mld. te bezuinigen. Dat is de economie de doodsteek toebringen. Ik heb gezien dat sommigen voorstellen hebben gedaan om 36.000 ambtenaren te ontslaan. Dat soort zaken klinken ferm en verstandig, maar ze zijn het niet.

De heer **Kox** (SP): Misschien was het beter geweest, collega Noten, als u niet zo bang was geweest voor wat de VVD zei. Die partij is immers uitgeregeerd, dat hebben wij gehad. Als u wat meer naar onze positieve voorstellen had gekeken, hadden wij wellicht samen de regering wat sneller kunnen helpen om knopen door te hakken. Misschien was dat beter geweest. Immers, wij staan nu wel een halfjaar buiten spel, dat moet u toegeven.

De heer **Noten** (PvdA): Wat niet is, kan nog komen, mijnheer Kox. De geschiedenis, maar ook de toekomst is soms onbegrijpelijk.

*N

De heer **Thissen** (GroenLinks): Voorzitter. Ook van mijn fractie complimenten voor de wijze waarop de minister-president namens dit kabinet de vragen heeft beantwoord en de discussie met ons is aangegaan. Ik ben zeer verheugd over de wijze waarop de minister-president zijn visie op de toekomst van Nederland heeft ontvouwd. Ik bemerkte en bespeurde hier een parallellie in met de schets die ik gegeven heb over het feit dat wij 400 jaar geleden vanuit Nederland wel degelijk de hoekstenen van de huidige New Yorkse samenleving hebben gelegd. Ik dacht dat wij hier heel erg van vervreemd waren, maar de minister-president heeft een en ander weer rechtgezet. Hij gaat immers uit van dezelfde fundamenten en daar ben ik erg blij mee. Ik wil hier graag met de

minister-president over in debat, bijvoorbeeld ten aanzien van de heroverweging van de positie van zbo's, maatschappelijke organisaties, zelfstandige schoolbesturen en koepels of de schaalvergroting van instellingen op het gebied van zorg en woningbouwcorporaties. Dat zijn wezenlijke zaken die bij ons in de Grondwet zijn verankerd en waarvan de burger de afgelopen jaren het gevoel heeft gehad: wij zijn daar niet meer van, het gaat niet over ons. Ik wacht graag op de voorstellen van het kabinet ten aanzien van heroverwegingen.

Ik geef op voorhand één waarschuwing. Er is ongelofelijk veel geld te halen in het herstellen van de balans tussen uitvoeringstijd, verantwoordingstijd en overlegtijd van professionals. Deze balans is nu zo scheef, dat de professionals, die ervoor zijn om mensen te steunen en te helpen, meer tijd kwijt zijn om te verantwoorden wat zij in die tijd doen dan dat zij daadwerkelijk kunnen interveniëren.

Ik ben ook heel erg blij dat wij in het verlengde daarvan een revival mogen meemaken van de publieke uitvoering: veel meer ruimte voor professionals, veel meer ruimte voor kwaliteit. Onder dat Nederland willen wij samen de schouders zetten. Dan kan men rekenen op de fractie van GroenLinks. Ik ben het eens met de heer Kox dat wij graag betrokken willen zijn als parlement, ook als oppositiepartijen, in de afwegingen die het kabinet daarbij maakt. Ik ben zo bang dat wij, als er straks moeizaam bereikte compromissen zijn, weer het nakijken hebben en zoals zo vaak meemaken dat de coalitie 's avonds toch weer voor stemt. Ik hoop dat de minister-president op dat punt een toezegging doet.

*N

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Voorzitter. Ik wil allereerst de minister-president hartelijk danken voor de beantwoording van onze bijdrage. Tegelijk wil ik collega Thissen bedanken. Het gebeurt niet zo vaak, maar per interruptie zei hij aan het adres van de minister-president: hulde! Ik wou hem hulde brengen en ik zal ook zeggen waarom. Ik heb destijds de algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer gezien. Als je dat via de televisie ziet, zeg je dat er een gigantische kloof is tussen de coalitiepartijen en de oppositiepartijen. Een kloof die mij tot in het diepst van mijn hart raakte omdat ik dacht: als dit de kloof in onze maatschappij is, gaan wij zware tijden tegemoet en de tijden zullen toch al zwaar zijn. Ik ben blij dat er af en toe toch openingen zijn en ik ben eigenlijk ook wel blij met de laatste suggestie van de heer Thissen: wij willen mee blijven leven. Het is niet alleen maar een probleem van coalitiepartijen. Het probleem van onze tijd gaat boven alle partijen uit. Het is een nationaal probleem, een bovennationaal probleem, een zwaar en ernstig probleem.

Het is een zwaar en ernstig probleem. De minister-president zei aan mijn adres terecht: de ommekeer die nodig is, zullen wij niet alleen kunnen volvoeren. Ik ben dat met hem eens. Vervolgens zei hij dat wij ons als politici moeten realiseren dat wij 10% armer zijn geworden over

een paar jaar. Wij moeten ons ook nog realiseren, voeg ik er dan maar toe, dat er ongelooflijk veel achterstallig onderhoud is. Veertien dagen geleden was ik in Zweden op een klimaatconferentie. De schrik slaat je opnieuw om het hart als je ziet hoeveel geld er nodig is om ook maar iets te doen aan een werkelijke omkering met betrekking tot de uitstoot van emissiegassen, zodat het ook echt invloed heeft.

Ik ben het met de heer Kox eens dat wij vaak hardleers zijn, dat zal ook wel blijken. Velen van ons of misschien wij allemaal wel hebben de neiging om zo gauw mogelijk naar de oude situatie terug te willen. Het zal echter niet kunnen. Het is een grote en moeilijke uitdaging. Ik weet het, de arm van de politiek reikt niet zo ver dat de politiek het alleen kan. Er is een CDA-ideoloog, de heer Lans Bovenberg ...

De **voorzitter**: Laten wij de ideoloog van het CDA even buiten beschouwing, want u gaat over uw spreektijd heen.

**

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): De heer Bovenberg gebruikte een prachtig beeld. Ik moest het CDA wel even noemen, want dan snappen wij het beter. De heer Bovenberg zei: politici zouden eigenlijk herders moeten zijn die de maatschappij op de goede weg voorgeaan.

De **voorzitter**: Ik dank u voor de bijdrage. Wij hebben afgesproken dat wij ons strikt aan de tijd zouden houden.

**

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik sluit mij verder aan bij de heren Werner en Noten op het punt van de heroverweging.

De **voorzitter**: Dat is compact.

**

De heer **Kox** (SP): Mag ik nog een vraag stellen aan collega Schuurman? Zijn betoog leek mij erg goed. Toen de minister-president antwoordde, zei mijn collega de heer Vliegenthart tegen mij: nou, dat is betere praat dan van de heer Lans Bovenberg. Nu zegt de heer Schuurman echter dat de heer Bovenberg toch de ideoloog van het CDA is. Kan hij dat uitleggen? Misschien kan de minister-president hier straks ook nog iets over zeggen, want dat zou mij sterk tegenvallen. Als iemand mis zat in de crisis, is het de heer Lans Bovenberg wel.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): De heer Kox moet begrijpen dat ik af en toe in politieke termen spreek.

De **voorzitter**: Nu komen wij toe aan de sprekers die één minuut spreektijd hebben.

**

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Eén minuut maar?

De **voorzitter**: Daar moet u het inderdaad mee doen.
**

De heer **Holdijk** (SGP): U begint al te tellen voordat ik een woord gezegd heb.

De **voorzitter**: Op het moment dat u het spreekgestoelte betreedt, gaat het knopje in. Ik zal het even resetten.
**

De heer **Holdijk** (SGP): Dank u, voorzitter.

De **voorzitter**: U krijgt tien seconden bonus.
**

De heer **Holdijk** (SGP): Dank aan de minister-president. Ik kan niet bepaald zeggen dat hij niet is ingegaan op de onderwerpen die ik in eerste termijn aan de orde stelde. Ik kom nog terug op één centraal punt, namelijk de sanering van de overheidsfinanciën. Het onbehaaglijke gevoel dat ik had, is nog niet weggenomen. De crisis is in mijn ogen vooral veroorzaakt, in ieder geval mede, doordat wij niet zwaar genoeg tillen aan het maken van overmatige schulden. De regering zegt nu juist ter wille van de stimulering van de economie dat zij doorgaat met extra uitgaven. De sanering stelt zij nog even uit. Dat stelt me al met al niet echt gerust. Ik herinner de regering maar aan de crisis van begin jaren tachtig. Wij hebben achttien jaar nodig gehad om de zaak uiteindelijk gesaneerd te krijgen. Dat is de enige overweging waarom ik de bekende motie ondersteun.

*N

De heer **Schouw** (D66): Voorzitter. Ik dank de minister-president voor zijn enthousiaste, af en toe bevlogen en een heel enkele keer wat bittere betoog. Maar dat zijn nog even wat stekeligheden van de overzijde, denk ik. De grote winst van dit debat vind ik de toezeggingen en het commitment van de collega's om hier eens een goed debat met elkaar te voeren over de governance van de maatschappelijke organisaties in de zorg, de woningbouw en het onderwijs. Dat gaan wij dus over twee weken met elkaar uitlijnen en organiseren.

Ik zou willen dat de minister-president nog wat preciezer is in zijn tweede termijn over het nieuwe economisch model. Over het nieuwe economische motorblok is veel gezegd, maar ik krijg het niet in de vingers.

Ik vind het jammer dat de ambities op het gebied van innovatie in de werkgroepen worden gestopt en dat dit er in mei uit komt. Datzelfde gebeurt eigenlijk voor dat metropolitane bestuur. Dat wordt ook in de werkgroepen gestopt en komt er ook hopelijk in mei uit.

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat het inzake de werkgroepen aan de overzijde vooral

ging om de bezuinigingsopgave en dat het hier vandaag gaat over een ambitieagenda. Het is wat grootser geworden. Zij gaan de toekomst van Nederland bepalen. Het nieuwe Nederland wordt bepaald in de werkgroepen. De premier heeft dat zelf in de hand gehad, lijkt me. Als dat zo is, blijf ik zeggen dat ambtenaren daar niet over gaan. Als er een nieuwe architectuur ligt, moet je echt naar de kiezers.

*N

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Ik dank de minister-president voor de beantwoording van de vele vragen en de wijze waarop hij dat gedaan heeft. Ik deel de zorg van collega Kox dat het gevaar bestaat dat wij het momentum zouden kunnen verliezen om tot structurele veranderingen te komen. Naast de zorgen zie ik echter ook lichtpuntjes.

Toen wij als Partij voor de Dieren twee jaar geleden vroegen om een paradigmaverandering in de richting van een meer plantaardige samenleving was daar geen enkele weerklank voor. Inmiddels is die transitie bevordert tot kabinetsprioriteit, hoewel ik weet dat sommige ministers daar meer van overtuigd zijn dan andere. Het pleidooi van de Partij voor de Dieren, in dit huis ook indringend bepleit door collega Schuurman, om de crisis in samenhang te bestrijden, krijgt steeds meer steun. Eén zwaluw maakt nog geen lente, maar is hoe dan ook een prachtige voorbode daarvan.

Tot slot wil ik graag een motie indienen om het rechtsgevoel van de burgers in deze barre financiële tijden te voeden.

*M

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat in geval van faillissement van financiële instellingen grote aantallen cliënten gedupeerd kunnen raken;

overwegende dat het rechtsgevoel van cliënten en burgers geschaad kan worden ingeval bestuurders c.q. interne toezichthouders van de financiële instelling een deel van de behaalde winsten c.q. winstgerelateerde en/of aandelenkoersgerelateerde inkomsten kunnen behouden;

overwegende dat de Wet vermogenssancties ook van toepassing zou moeten worden verklaard in dergelijke gevallen om via winst- of inkomstenontneming het rechtsgevoel te voeden;

verzoekt de regering, onderzoek te doen naar de mogelijkheid bij laakbaar of verwijtbaar handelen in geval van faillissement of ondercuratelestelling, winst of inkomstenontneming bij financiële instellingen c.q. bestuurders en/of interne toezichthouders mogelijk te maken,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Koffeman, Ten Hoeve, Thissen, Kox, Vliegenthart, Schouw, Elzinga en Reuten.

Zij krijgt letter E (32123).

De motie zal in de eerstvolgende plenaire vergadering in stemming worden gebracht.

**

*N

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Voorzitter. Onder invloed van de crisis verandert er veel en moet er veel veranderen in Nederland, in Europa en op wereldschaal. Nederland moet daar zijn bijdrage aan leveren. Er ontstaat een nieuwe wereldordering waarin landen als China, India, Brazilië en Rusland een grote rol gaan spelen. Het is duidelijk dat Europa daarnaast als speler zal moeten optreden, en niet een hele rits lidstaten; zelfs niet alleen Nederland, ook als is dat niet de geringste lidstaat natuurlijk. Als ik de minister-president over het IMF hoor zeggen dat hij positief is over een gemeenschappelijke Europese stem, maar vasthoudt aan het recht op een eigen kiesgroep -- aan onze eigen zetel waar wij ook nog een paar anderen in kunnen vertegenwoordigen -- vraag ik me af of wij daarin vasthouden aan onze eigen machtspositie. Die hoeven wij niet voor alles in te ruilen, maar wij zouden toch de bereidheid moeten hebben om dat voor een betere en modernere ordening wel in te ruilen.

De **voorzitter**: Ik dank u wel.

**

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Ik zie dat ik nog een halve minuut heb.

De **voorzitter**: Ik heb een beetje laat ingeschakeld. U bent door uw tijd heen.

**

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Als ik die halve minuut nog heb, voeg ik er toch nog iets aan toe.

Ditzelfde gevoel bekruipt me als het gaat over de fiscaliteit binnen de EU. Ik heb een paar voorbeelden genoemd waarbij het mogelijk is om gezamenlijk iets beters te bereiken dan wanneer iedereen afzonderlijk optreedt. Ik weet dat fiscaliteit in de EU niet zo makkelijk optreedt omdat velen daartegen zijn, maar zouden wij ook hier niet niet onmiddellijk moeten roepen dat wij daar zelf baas over blijven? Zouden wij ook hier niet de bereidheid moeten hebben om daar op zijn minst wat pragmatisch mee om te gaan?

De **voorzitter**: U hebt meteen de tekortkoming van het hanteren van de knopjes door de voorzitter volledig uitgebuit. Ik geef het woord aan de minister-president.

**

*N

Minister **Balkenende**: Voorzitter. Ik zeg de leden dank voor hun inbreng in tweede termijn. Verschillende sprekers hebben gerefereerd aan de visie die ik in eerste termijn heb weergegeven over de toekomstige ontwikkeling van Nederland en de ambities die daaromtrent binnen het kabinet leven. De heren Rosenthal en Koffeman blijven bij de stelling dat er van de kant van het kabinet geen of onvoldoende visie en onvoldoende weerwoord op hun politieke analyse zou zijn. De heer Rosenthal had het over de politieke diagnose. Daar kan ik niet zo veel mee na mijn uitgebreide betoog in eerste termijn. Soms heb ik wel eens de indruk dat het een kwestie is van het niet eens zijn met de visie. Dat mag ook, want dat hoort bij de democratie. Dat maakt het echter wel een andere discussie. Dat niet iedereen de door mij verwoorde visie op alle onderdelen onderschrijft, verbaast me op zichzelf niet. er zijn uiteraard verschillen in politieke opvatting en die behoren bij de verschillende politieke partijen.

Ik constateer ook dat er elementen in de visie op de toekomst van ons land zijn die breed worden gedragen. De heren Werner en Kox en anderen hebben daarop gewezen. Ik denk, zonder uitpuittend te zijn, aan thema's als sociale samenhang en solidariteit, duurzaamheid en rentmeesterschap, robuuste economie en arbeidsparticipatie en internationale oriëntatie. De heren Noten en Holdijk hebben terecht enkele van deze thema's benoemd. Ik vond het nuttig om met elkaar van gedachten te wisselen. Dat is het voordeel van een debat. Je treft elkaar en kunt praten over de zaken die ons bezig houden. Het leidt soms ook tot verheldering van posities. Dat geldt bijvoorbeeld voor het betoog van de heer Thissen.

Ik dank de heren Noten en Thissen en anderen voor de waarderende opmerkingen die zijn geuit over mijn uiteenzetting in eerste termijn. Belangrijk is dat de Kamer heeft aangegeven dat besturen geen technische aangelegenheid is en dat inhoudelijke visies een grondslag vormen voor het werk van regering en parlement. Dat heeft de heer Schuurman nog eens in alle duidelijkheid gezegd. In dat verband is bijvoorbeeld de gedachtewisseling die wij vandaag in deze Kamer hebben gehad over en naar aanleiding van zijn motie van vorig jaar van betekenis; zo ook het nog te houden debat in deze Kamer over maatschappelijke ondernemingen. De heren Kox en Schouw en anderen wezen daarop. Ik zie zelf ook uit naar dat debat omdat het gaat om fundamentele zaken. Dat is ook de waarde van zo'n debat. Je kunt elkaar juist scherpen in orderingsvragen. Zeker bij een chambre de réflexion is het heel goed om deze zaken in alle scherpheid aan de orde te hebben.

Ik dank de verschillende geachte afgevaardigden ook voor hun steun op andere onderdelen. Uiteraard zal de Kamer het wetsvoorstel Crisis- en herstelwet zorgvuldig behandelen. Ook daar heb ik het nodige over opgemerkt. Het kabinet zal aangeven, zorgvuldig rekening te hebben gehouden met de adviezen van de Raad van State, zo bevestig ik aan de heer Rosenthal. Ik ben blij dat velen de bereidheid

hebben uitgesproken om dit vanuit een positieve grondhouding te doen en ook met de wil om tot een spoedige afhandeling te komen.

Voor de heroverwegingen als zodanig, nut en noodzaak alsmede de globale omvang van de operatie bestaat vrij brede steun. Ik vind dat de winst van dit debat. Dit heeft de heer Werner nog eens onderstreept. Het gaat om zodanig fundamentele en ingrijpende keuzen die het komend voorjaar moeten worden gemaakt, dat brede steun nodig is.

Ten aanzien van het tempo en het afwegingskader is een enkele kritische noot gekraakt. Daar ga ik nu op in. Ik heb in eerste termijn uitvoerig toegelicht waarom het kabinet de heroverwegingsoperatie in gang heeft gezet. Wij willen ervoor zorgen dat politieke keuzen verantwoord kunnen worden gemaakt in de wetenschap dat de opgave enorm fors is. De werkgroepen hebben een duidelijke opdracht meegekregen. De taakopdrachten zijn al aan het parlement gestuurd. In algemene zin is aan de werkgroepen gevraagd om besparingen in beeld te brengen langs verschillende wegen, zoals harmonisatie, samenvoeging en vereenvoudiging van regelingen, versterking van de samenhang tussen instrumenten, toetsing van gevoerd beleid op nut en noodzaak en doeltreffendheid, beperking van de uitvoeringskosten en bevordering van doelmatigheid, alternatieve bekostigingsstelsels, bevordering van eigen verantwoordelijkheid voor burgers, doorvoeren van het subsidiariteitsbeginsel via decentralisatie, geografisch en functioneel, en versoering van doelstellingen en ambities. Keuzen maken wij volgend jaar. Deze moeten worden gebaseerd op samenhangende uitgangspunten en overwegingen. Dit betekent niet dat wij vooraf de exercitie moeten inperken. Een grondige bezinning en fundamentele afwegingen moeten juist zonder beperkingen vooraf kunnen geschieden.

Wanneer de rapporten zijn opgeleverd, zal het kabinet vanzelfsprekend het parlement laten weten op basis waarvan de keuzen tot stand zijn gekomen. Daarbij zal een aantal afwegingen voor de uiteindelijke afweging een belangrijke rol spelen voor het kabinet. Hier hoort vanzelfsprekend de participatie bij: hoe zorgen wij ervoor dat wij zo veel mogelijk mensen aan het werk kunnen houden? Duurzame ontwikkeling is, gelet op kwaliteit van ons leefmilieu, noodzakelijk. Innovatie zal belangrijk zijn en blijven voor de economische ontwikkeling in ons land. Tegelijkertijd zal het kabinet proberen, de bureaucratie te verminderen en vooral simpele oplossingen en de uitvoering van beleid te stimuleren. Nogmaals, een definitief afwegingskader is pas aan de orde nadat de verschillende opties grondig en zorgvuldig in kaart zijn gebracht.

De heer **Kox** (SP): De minister-president geeft aan wat het kader is van de negentien onderzoeken. Daarin wordt veel nagegaan, maar het klinkt toch enigszins als: wij gaan bekijken wat er beter en minder kan. Is het ook mogelijk dat er een aantal dingen uit de heroverwegingen komt, waarvan wij zeggen: die dingen moeten wij eigenlijk meer gaan

doen. Ik kan mij namelijk voorstellen dat je bepaalde zaken meer doet. Als je beter zorgt voor alle mensen in verzorgings- en verpleegtehuizen, kun je gemakkelijker aan burgers vragen wat hen dat waard is. Het wordt hopelijk toch niet zo dat wij negentien voorstellen van commissies krijgen met wat wij allemaal minder kunnen doen. Er moet toch ook een mogelijkheid zijn dat -- tenminste, dat versta ik onder "herordering" -- dingen meer kunnen gaan gebeuren, natuurlijk ten koste van andere zaken.

De heer **Schouw** (D66): Ik raak enigszins in de war door de antwoorden van de minister-president in tweede termijn. Ik weet niet of het de antwoorden zijn die de vorige keer aan de overkant zijn gebruikt? Er valt mij iets op in de beantwoording in tweede termijn. Ik krijg de indruk dat het een bezuinigingsagenda is, terwijl de minister-president zo fijn in eerste termijn bezig was om te zeggen: nee, het is een ambitieagenda; wij gaan nieuwe dingen doen. Dus, enigszins in aanvulling op de vragen van de heer Kox, wat is het nu? Is het een bezuinigingsagenda of is het een ambitieagenda?

Minister **Balkenende**: In de eerste plaats denk ik dat ik buitengewoon helder ben geweest over het feit dat wij er financieel gezien beroerd voorstaan. In de tweede plaats heb ik gezegd dat je, tegen de achtergrond van de problematiek van 30 à 35 mld., in kaart moet brengen welke mogelijkheden er zijn rondom ombuigingen. Vervolgens heb ik gezegd dat de heroverwegingsoperatie wel gezien moet worden tegen de achtergrond van het perspectief van Nederland in 2020. Ik heb de pagina's genoemd van de Miljoenennota, waarop de heroverweging onderdeel is van een bredere agenda. Voorts heb ik gezegd dat de uitkomst kan zijn dat wij ten midden van al die ombuigingen ook moeten bekijken waar wij aan versterking kunnen werken, hoe wij ervoor kunnen zorgen dat wij innovatie nadrukkelijk in ogenschouw nemen en hoe wij ervoor kunnen zorgen dat de doelstellingen tegemoetkomen aan de betekenis van innovatie. Ik heb ook gezegd dat het samenhangt met de orderingsdiscussie. Ik heb dit alles uitvoerig uiteengezet. Dat was mijns inziens het evenwicht in mijn benadering. Laten wij elkaar niets wijsmaken. Het gaat om forse ombuigingen, maar soms zul je ombuigingen moeten toepassen, ook om prioriteiten weer mogelijk te maken. Dat is de context van waaruit ik heb gesproken. Volgens mij heb ik niets anders gezegd dan in eerste termijn.

Dit brengt mij bij de vraag over de tussenbalans, waarover de heer Rosenthal heeft gesproken. Hij wil in december 2009 een tussenbalans om inzicht te krijgen in de tussenstand van de heroverwegingen. Het kabinet kan niet voldoen aan die wens. Het karakter van de hele exercitie is nu juist een duidelijke opdrachtverlening aan de voorkant, waarna de werkgroepen hun analyserende werk kunnen doen zonder politieke inmenging. In deze fase wordt alles geïnventariseerd en verdwijnen opties niet van tafel. De keuzen worden daarna gemaakt. Een

tussenstand in december heeft geen zin en zou een onvolledig beeld geven.

De heer Rosenthal haalt overigens de woorden "tussenstand" en "tussenbalans" misschien enigszins door elkaar. De tussenbalans stamt uit 1991. Dit was een ferm pakket aan maatregelen. Het werd zo genoemd, omdat het halverwege de kabinetsperiode viel. Dit was beslist geen tussenstand. Overigens merk ik op dat de VVD-fractie in de Eerste Kamer met het vragen naar de tussenstand de heroverwegingsoperatie in elk geval nuttig en nodig lijkt te vinden. Zover was de VVD-fractie in de Tweede Kamer niet. Dat geeft vertrouwen voor haar medewerking aan de toekomst. Dit is een punt van grote dankbaarheid van de kant van het kabinet.

De heer **Rosenthal** (VVD): In de eerste plaats heb ik noch het woord "tussenstand" noch het woord "tussenbalans" zelf in de mond genomen. Ik weet niet waar dat vandaan komt. In de tweede plaats meen ik mij te herinneren dat de minister-president in de Tweede Kamer omstandig heeft verklaard dat de politieke regie op de heroverwegingen zou worden gezet. Dan neem ik aan dat die politieke regie ook nu plaatsheeft, en ook over de komende drie maanden. Ik neem dus aan dat de regering in december ook op dat punt de politieke regie verder heeft gevoerd. Met andere woorden, het was toch echt niet zo -- zo heb ik begrepen uit de gedachteswisseling die in de Tweede Kamer heeft plaatsgevonden -- dat de zaak zomaar aan de ambtenaren zou worden overgelaten. Nu begrijp ik niet meer waarom er dan een bezwaar kan zijn tegen een mededeling van de regering aan de Kamer begin december over waar de regering op dat moment staat.

Minister **Balkenende**: De politieke regie komt als volgt tot uitdrukking. Aan de voorkant van het proces is aangegeven wat de precieze opdrachten zijn. De Eerste Kamer is daarover geïnformeerd, de Tweede Kamer evenzeer. Wij hebben elkaar gesproken over nut en noodzaak van deze operatie. De heer Rosenthal weet om welke zaken het allemaal gaat. Vervolgens moeten de werkgroepen zonder taboes hun werk kunnen doen. Dat is, wat zij hebben te doen. Als er suggesties zijn vanuit het parlement, zullen die worden doorgegeven. Maar dat is het werk van deze groep. Daarna komt de fase dat de werkgroepen zullen rapporteren. Dan komt de zaak weer terug bij de minister-president en de vicepremiers. Zij zullen het doorgeleiden naar het kabinet om vervolgens het proces in te gaan van besluitvorming door het kabinet. Zo is het proces ingericht. Dit houdt in dat ik tegen die achtergrond er niet voor voel om met tussenstanden te gaan werken. Dat ontkracht namelijk het werk van de werkgroepen. Het is al ingewikkeld genoeg om in een aantal maanden tijd al deze fundamentele zaken aan de orde te stellen. Het kan ook het proces nog nadelig beïnvloeden. Ik zie de meerwaarde daar niet van in. Ik heb aangegeven waarom het proces moet lopen zoals het moet lopen. Dat gebeurt op dit ogenblik ook. Wat dat betreft, deel ik de opvatting van de heer

Rosenthal niet. Ik ontraad daarom de motie-Rosenthal c.s. op stuk nr. D. Maar dat blijkt ook wel uit hetgeen ik eerder vandaag naar voren heb gebracht.

De heer Schouw heeft gevraagd wanneer gemeenten meer duidelijkheid krijgen over hun financiën in de toekomst. Hij stelt dat dit met name van belang is voor de collegeonderhandelingen na de gemeenteraadsverkiezingen van 3 maart 2010. In aanvulling op hetgeen ik hierover in eerste termijn heb gezegd, wijs ik erop dat gemeenten via het Bestuurlijk overleg financiële verhoudingen zo helder mogelijk zullen worden geïnformeerd. De septembercirculaire geeft accressen tot en met 2011 en geeft de bandbreedte aan voor de jaren daarna. Daarbij is aangegeven dat dit omgeven is met de nodige onzekerheden. In de septembercirculaire is tevens aangegeven dat in het bestuurlijk overleg van komend voorjaar verder hierover zal worden gesproken. Van belang is dat gemeenten ook na de collegeonderhandelingen hun ambities aanpassen aan het verslechterende financieel-economische beeld.

Ik zeg een aantal leden dank voor de opmerkingen in ondersteunende zin. Bijvoorbeeld de heer Werner heeft gesproken over welke elementen een rol spelen bij de heroverwegingen. Hetzelfde geldt voor de heer Noten. Ik ben daarop ingegaan.

Het punt van de nieuwe ordening en de discussie daarover is vandaag ook uitvoerig aan de orde geweest.

De heer Kox heeft een aantal kritische opmerkingen gemaakt in de sfeer van: sommige ambities zijn misschien goed; maar het kabinet gaat studeren. Ik wil dan ook graag dat recht wordt gedaan aan hetgeen ik vandaag heb gezegd. Ten aanzien van de financiële sector heb ik bijvoorbeeld aangegeven dat wij een stuk verder zijn met de financiële architectuur, het toezicht, de controlemechanismen, de regelgeving en de aanpak van de bonuscultuur dan een jaar geleden. Als er gesproken wordt over snelheid van procedures, wijs ik op de Crisis- en herstelwet en de andere zaken die spelen bij de vermindering van de administratieve lasten. Ik denk in dit verband ook aan de spoed bij de wegverbreding. Dit zijn voorbeelden van de wijze waarop zaken worden aangepakt.

Op het gebied van de houdbaarheid van de overheidsfinanciën hebben wij de maatregelen genomen die aanvullend op het beleidsakkoord zijn genomen rond de duurdere woningen, de kosten in de zorg en de AOW. Men kan dus niet zeggen dat de zaken alleen maar worden bestudeerd. Er wordt gehandeld daar waar het kan. Alleen waar het gaat om grote operaties, hebben wij iets meer tijd nodig.

De heer **Kox** (SP): Mijn opmerking ging vooral over het feit dat de regering kiest voor de methode om een halfjaar lang ambtenaren in volledige vrijheid alles te laten uitdenken en dan het debat te voeren met het parlement. Mijn opstelling is dat dit fout is. De regering mag in crisistijd het parlement niet zo lang buiten schot laten, maar zou juist moeten zeggen: parlement, denk mee. Ik heb vertrouwen

in ambtenaren, maar ik heb eigenlijk nog meer vertrouwen in politici. Die zijn namelijk gekozen om het land mee te helpen besturen. Ik snap dat de minister-president heeft gekozen voor die methode, dus hij staat daarvoor. Daarom verwacht ik echt niet dat hij vanavond zal zeggen: oké, mijnheer Kox, dan doen wij het maar andersom. Toch zit er van de kant van het parlement enige redelijkheid in om zich af te vragen waarom het in dit vitale halfjaar niet mag meedoen met de discussie. Wat zouden wij kunnen verknallen als wij mee zouden denken? Er mag toch enige positieve bejegening van het parlement verwacht worden?

Minister **Balkenende**: Het is goed dat de heer Kox zich rekenschap geeft van de vraag wat hij zou kunnen verknallen. Dat is een eerlijke vraag. Ik hecht er wel aan om te zeggen dat de regering regeert en het parlement controleert. Juist gegeven de gevoeligheid van het proces, waar het echt gaat om majeure afwegingen, willen wij het proces op een zorgvuldige manier doorlopen. Wij vinden dat wij de operatie ontkrachten als wij van te voren al allerlei zaken dichtspijkeren. Dat willen wij gewoon niet doen. Ik heb de algemene kaders en de procedure aangegeven. Wij zullen, als het werk gedaan is, onze verantwoordelijkheid nemen, maar wij willen de zaken wel graag in de goede volgorde doen. Ik denk niet dat de zaak ermee is gediend als wij tussentijds nog allerlei beraadslagingen hebben. Dat had ik echter al uiteengezet.

De **voorzitter**: Ik zie dat de heer Kox nogmaals wil interrumperen, maar het lijkt mij dat deze gedachtewisseling over dit punt nu voldoende heeft plaatsgevonden. Ik vraag de minister-president zijn betoeg te vervolgen.

**

Minister **Balkenende**: De heer Thissen is ingegaan op de discussie over de maatschappelijke ordening. Hij heeft het punt naar voren gebracht van het recht doen aan de professionals. Hij pleit ervoor om allerlei voorschriften wat te verminderen, juist om recht te kunnen doen aan de professionaliteit en de concrete inzet van het werken, in plaats van papieren invullen. Dat zijn zaken die gewoon helpen. Wat de heer Thissen daarover zegt, deel ik.

De heer Schuurman is ingegaan op de politieke verhoudingen. Ik hoef die discussie niet over te doen. Ook als je staat voor moeilijke maatregelen, zul je verschillen hebben tussen oppositie en coalitie. Natuurlijk zal dat zo zijn, maar dan wel graag op een zakelijke manier, want dat kan de discussie ten goede komen. Het respectvol omgaan met elkaar is goed voor het verdere proces.

De heer Holdijk heeft gesproken over de sanering van de overheidsfinanciën. Hij noemde het onvoldoende zwaar laten wegen van de schuldvermindering. Ik hoop dat hij uit mijn woorden heeft afgeleid dat wij de zorg over de overheidsfinanciën delen en dat wij ons grote zorgen maken over de langjarige effecten van deze financiële crisis. Om die reden hebben wij nu al 1,8 mld. ingeboekt, krijgen wij een Wet tekortreductie

Rijk en medeoverheden en hebben wij een heroverwegingsoperatie gestart. Ik denk dat wij verder zijn dan veel andere landen. Alleen is het op de korte termijn wel zaak dat wij het economisch herstel dat er misschien langzamerhand aankomt, niet in de knop breken. Om die reden nemen wij op korte termijn genoeg met een hoger tekort. Ik moet zeggen dat ook ik niet gelukkig ben met 6%; eigenlijk is er sprake van een dieptepunt op het vlak van de overheidsfinanciën. Als dit echter kan bijdragen aan de versterking van de economische ontwikkeling -- op enig moment moet het ook afgelopen zijn -- is dat goed en verantwoord. Dat is ook de algemene lijn, die door de G20 bevestigd is. Ik zeg er wel bij -- daar heeft de heer Holdijk gelijk in -- dat wij wel de weg moeten aanwijzen waarlangs wij willen opereren om weer te komen tot een herstel van de overheidsfinanciën.

De heer Holdijk merkt terecht op dat als deze zaak niet goed wordt aangepakt, wij dan een groot bedrag doorschuiven in de richting van de toekomst. Dat zal een te grote prijs betekenen voor de jongere generaties. Om die reden is de extra strategie van grote betekenis. Terecht heeft de heer Holdijk daar dan ook op gewezen.

De heer Ten Hoeve heeft onder meer gesproken over het IMF. Ik hoef niet te herhalen wat ik heb gezegd, maar ik versta wel wat hij naar voren heeft gebracht.

In de motie van de heer Koffeman ontbreekt volgens mij nog iets. Op dit moment kan ik niet helemaal overzien wat hier allemaal bij komt kijken. Ik heb eerder vandaag aangegeven dat mijn collega's van Financiën en Justitie nog deze maand een brief aan de Kamer zullen sturen -- ik meen dat ik zelfs het tijdstip genoemd heb -- over een aantal juridische aspecten van aansprakelijkheid van bestuurders. Ik zal hen vragen om in de brief aandacht te besteden aan deze thematiek. Derhalve verzoek ik de heer Koffeman zijn motie aan te houden tot die brief kan worden besproken.

Ik kom tot een afronding van mijn betoeg in tweede termijn. Vandaag heeft de regering met uw Kamer gesproken over de staat van Nederland, aan de hand van de begroting 2010. Met elkaar hebben wij gesproken over het feit dat Nederland voor een immense opgave staat. Ik wil de Kamerleden dankzeggen voor hun inbreng. Ik heb de indruk dat de ernst van de situatie door iedereen wordt gedeeld, nog los van de politieke antwoorden. Wij staan voor een zware opgave. Die opgave geldt niet alleen voor het kabinet, maar voor ieder van ons, de samenleving, de burger en de politicus.

De problemen zijn groot en zij verdienen ons aller inzet. Daarom kiest het kabinet voor twee richtingen. Wij moeten dit en volgend jaar doen wat nodig is om de economie te ondersteunen. Ik heb dat aangegeven in reactie op de opmerkingen van de heer Holdijk. Wij moeten ook duidelijk maken hoe wij denken de rekening te betalen. Dat moeten wij doen door fundamentele keuzes te maken, in samenhang en doordacht. Om die reden gebruiken wij de periode tot het voorjaar om die afweging te maken. Die tijd hebben wij, omdat wij zoals gezegd de recessie niet door bezuinigingen verlengen. Daarmee zeg ik dat wachten tot het voorjaar niets

te maken heeft met vooruitschuiven, maar juist met vooruitzien. Wij zullen dus moeilijke besluiten moeten nemen om de staatsschuld af te lossen en zorg, onderwijs en veiligheid ook in de toekomst betaalbaar te houden voor onze kinderen en voor onszelf. De weg vooruit vraagt om deze moeilijke offers, maar de vraag is niet alleen: hoe komen wij uit deze crisis? De vraag is ook, zoals velen van u hebben gezegd: hoe komen wij er sterker uit? Dat is het verband met structuurversterking en innovatie en de thema's die zijn genoemd.

Hoe blijven wij als land solide en solidair, terwijl wij tegelijkertijd bouwen aan duurzaamheid en innovatie? Het kabinet zal de komende twee jaar alles uit de kast halen om de economie weer op gang te brengen en banen te behouden. Wij trekken geld uit om banen te behouden, ondernemers ruimte te bieden en jongeren te scholen.

Nederland staat voor een grote uitdaging. Het is aan het kabinet, maar ook aan uw Kamer, om ervoor te zorgen dat wij koersvast en vastberaden de problemen die op ons afkomen oplossen, door te werken aan de toekomst van Nederland, door te zorgen dat wij besluiten nemen om Nederland sterker door de crisis te leiden. Dit moeten wij doen met lef en overtuiging. Dat kunnen wij niet alleen, maar dat doen wij samen met burgers, maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven. Wij doen dit allemaal in de overtuiging dat wij juist nu elkaar nodig hebben, in goede en in slechte tijden. Wij doen dit ook door met elkaar dienstbaar te zijn aan de mensen in ons land en aan toekomstige generaties. Dat is onze gezamenlijke opdracht en onze motivatie.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Ik dank de minister-president voor de uitvoerige beantwoording van de door de leden gestelde vragen. Ik dank de leden voor de wijze waarop zij zich aan hun eigen afspraken hebben gehouden. Zo lang als vandaag heb ik nog nooit op dezelfde stoel gezeten.

Ik stel voor, tijdens de eerstvolgende plenaire vergadering op 27 oktober aanstaande, te stemmen over de ingediende moties.

**

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 22.00 uur.

!Besluiten en ingekomen stukken!

*N

Lijst van besluiten:

De Voorzitter heeft na overleg met het College van Senioren besloten om:

a. de plenaire behandeling van de volgende (wets)voorstellen te doen plaatsvinden op: 13 oktober 2009 (hamerstukken)

Wijziging van de Wet op het financieel toezicht, het Burgerlijk Wetboek en de Wet inzake geldtransactiekantoren en intrekking van de Wet op het grensoverschrijdend betalingsverkeer ter implementatie van richtlijn nr. 2007/64/EG van het Europees Parlement en de Raad betreffende betalingsdiensten in de interne markt en tot wijziging van de Richtlijnen 97/7/EG, 2002/65/EG, 2005/60/EG en 2006/48/EG, en tot intrekking van Richtlijn 97/5/EG (PbEU L 319) (31892);

Intrekking van de Wet verzelfstandiging Informatiseringsbank en wijziging van diverse wetten in verband met de oprichting van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) (31944);

b. het voorbereidend onderzoek van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden door de commissies voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport/Jeugd en Gezin op 13 oktober 2009:

Wijziging van de Wet op de jeugdzorg in verband met de introductie van een verwijzindex om vroegtijdige en onderling afgestemde verlening van hulp, zorg of bijsturing ten behoeve van risicojongeren die bepaalde risico's lopen te bevorderen (verwijzindex risicojongeren) (31855); Justitie en Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking op 27 oktober 2009:

Wijziging Wetboek van Militair Strafrecht in verband met het opnemen van een strafuitsluitingsgrond voor rechtmatig geweldgebruik door militairen (31487); Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat/Algemene Zaken en Huis der Koningin op 27 oktober 2009:

Wijziging van enkele bijzondere wetten in verband met de Wet dwangsom en beroep bij niet tijdig beslissen (31844); Onderwijs, Cultuur en Wetenschapsbeleid op 27 oktober 2009:

Wijziging van de Mediawet 2008 en de Tabakswet ter implementatie van de richtlijn Audiovisuele mediadiensten (31876); Financiën op 27 oktober 2009:

Wijziging van de Wet op de omzetbelasting 1968 in verband met de invoering van een nieuwe regeling voor de plaats van dienst voor de heffing van omzetbelasting, alsmede een nieuwe regeling voor de teruggaaf van omzetbelasting aan in een andere lidstaat gevestigde ondernemers (implementatie richtlijnen BTW-pakket) (31907).

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. de volgende door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstellen:

Wijziging van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren strekkende tot het opnemen van bepalingen inzake bestuurlijke boetes (31814);

Wijziging van enkele wetten vanwege enige technische verbeterpunten en het vervallen van een bepaling in een wijzigingswet (31905);

Wijziging van de Wet op de omzetbelasting 1968 in verband met de invoering van een nieuwe regeling voor de plaats van dienst voor de heffing van omzetbelasting, alsmede een nieuwe regeling voor de teruggaaf van omzetbelasting aan in een andere lidstaat gevestigde ondernemers (implementatie richtlijnen BTW-pakket) (31907).

Deze wetsvoorstellen zullen in handen worden gesteld van de desbetreffende commissies;

2. de volgende regeringsmissives:

een, van de minister van Buitenlandse Zaken, houdende mededeling van de op 16 november 2007 tijdens de Mondiale Radio Communicatie Conferentie totstandgekomen herziening van het Radioreglement 2007 (WRC-07) (Trb. 2009, 20) en de bij Resolutie MSC.256(84), Resolutie MSC.257(84) en Resolutie MSC.269(85) aangenomen wijzigingen van de Bijlage bij het Internationaal Verdrag voor de beveiliging van mensenlevens op zee, 1974; 16 mei 2008 en 4 december 2008 (Trb. 2009, 84) (griffiennr. 144979);

een, van de staatssecretaris voor Europese Zaken, ten geleide van twee fiches die werden opgesteld door de werkgroep Beoordeling Nieuwe Commissievoorstellen inzake o.a. Mededeling betreffende Bruto Binnenlands Product en verder (griffiennr. 144973);

een, van de minister van Justitie, inzake informele ministeriële bijeenkomst over de toekomst van Europol en de Europese politiesamenwerking, 1 oktober 2009 (griffiennr. 144975);

een, van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, inzake Eerste Kamerverkiezingen (griffiennr. 144984);

een, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, inzake opmerkingen ten aanzien van ontwerpbesluit algemene regels ruimtelijke ordening (griffiennr. 144203.01);

een, van alsvoren, inzake bestuurlijke omvangscode AMvB Ruimte (griffiennr. 144974);

een, van alsvoren, inzake nahang besluit tot wijziging van o.m. het Besluit kerninstallaties, splijtstoffen en ertsen in verband met wijziging van het Verdrag inzake de fysieke beveiliging van kernmateriaal (Trb. 2006, 81) (griffiennr. 144989);

een, van alsvoren, inzake invoeringsdatum Wabo en voortgang ICT-ontwikkeling (griffiennr. 144489.04);

een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, inzake advies van Commissie Parameters (griffiennr. 144971);

een, van alsvoren, inzake verslag Internationale Arbeidsconferentie juni 2009 (griffiennr. 145022);

een, van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, ten geleide van het werkprogramma Gezondheidsraad 2010 (griffiennr. 145006);

een, van alsvoren, inzake Evaluatie RVZ 2004-2008 (griffiennr. 144991);

een, van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, ten geleide van

het jaarverslag 2008 Pensioen- en Uitkeringsraad (griffiennr. 145007).

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

3. de volgende missive:

een, van de Algemene Rekenkamer, ten geleide van het rapport Aandacht voor financiële gevolgen van Europees beleid; Terugblik 2009 (griffiennr. 144972).

De Voorzitter stelt voor, deze missive voor kennisgeving aan te nemen. De bijlage is neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

4. de volgende geschriften:

een, van J.W. te H., inzake paspoort en vingerafdrukken (griffiennr. 1443395.27). Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat/Algemene Zaken en Huis der Koningin;

een, van J.R., inzake stop dierproeven (griffiennr. 144978).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit;

een, van J.B.W. te H., inzake bijstandsuitkeringen (griffiennr. 144970).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid;

een, van J.B. en S.B.R. te A., inzake alcoholgebruik van politici (griffiennr. 144977).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport/Jeugd en Gezin.

De Voorzitter stelt voor, deze geschriften voor kennisgeving aan te nemen.